

Hvordan kan krigsvoldtekter forstås?

Anja Enger

Masteravhandling i kriminologi – KRIM5001

Institutt for kriminologi og rettssosiologi

Det juridiske fakultet

Universitetet i Oslo

Mai 2007

Forord

Når arbeidet med denne spennende, men krevende mastergradsoppgaven er avsluttet, er det flere jeg ønsker å takke. Det gjelder først og fremst personer som har gitt meg støtte, råd og hjelp i en tid hvor jeg virkelig har hatt behov for det.

Jeg vil først og fremst rette en stor takk til min veileder Kjersti Ericsson som under hele arbeidsprosessen har kommet med uvurderlige faglige tilbakemeldinger og holdt arbeidet mitt på rett kjøll.

Tusen takk til Unni Rustad og Kristin Hobson som har vært generøse og hjelpsomme med utlån av og råd om litteratur. Jeg vil også takke Ingvild Engedal for god hjelp med korrekturlesing. Mine gode studievenninner Sonja og Else har vært gode samtalepartnere og støttespillere som har gjort hele masterstudiet gladere. Tusen takk til dere begge!

En spesiell takk går til min samboer Espen og min nærmeste familie.

Helt til slutt vil jeg rette en stor takk til KILDEN som har gitt meg kontor plass under hele skriveprosessen.

Oslo, 08.05.2007

Anja Enger

Sammendrag av masteroppgaven

Hvordan kan krigsvoldtekter forstås?

Anja Enger

Veileder: Kjersti Ericsson

Institutt for kriminologi og rettssosiologi

Våren 2007

FN og flere menneskerettighetsorganisasjoner antar at så mange som en million kvinner har vært ofre for voldtekt og seksualisert vold i krigssituasjoner de seneste årene. Denne masteroppgaven i kriminologi forsøker å se om krigsvoldtekter kan forstås, og eventuelt hvordan. Hva er det som gjør at voldtekter ofte er en del av krigssituasjoner? Utgangspunktet er den andre verdenskrig og konflikten i det tidligere Jugoslavia. Det eksisterer antakelser om at voldtekt helt enkelt er et biprodukt i væpnede konflikter. Andre hevder at seksualisert vold spiller en mer strategisk og beregnende rolle. Kan det forklares så enkelt, eller ligger det andre mekanismer og forhold til grunn for at voldtekt kan være et problem i krig? Oppgaven forsøker å trekke fram sentrale elementer både fra den andre verdenskrig, hovedsakelig ved østfronten og Berlin, og konflikten i det tidligere Jugoslavia, først og fremst den serbiske aggresjonen mot bosniske muslimer. Det skiller et halvt århundre mellom disse konfliktene. Kan det likevel være likheter? Og hva skiller dem?

Materialet som er lagt til grunn er forskjellig litteratur, hovedsakelig forsknings- og journalistisk arbeid. Det blir også referert til en skjønnlitterær bok og et samleverk utgitt av en bosnisk organisasjon. Beskrivelser av overgrep og situasjoner overgrep begås i, gir forhåpentligvis fruktbare innblikk som kan bidra til å komme nærmere en forståelse av hva som genererer krigsvoldtekter. Det er for eksempel interessant å se hvordan mennesker som opplevde situasjonen på østfronten under den andre verdenskrig, beskriver overgrep kontra mennesker med liknende erfaringer fra det tidligere Jugoslavia.

Det er verdt å merke seg at det eksisterer en markant forskjell i mengden litteratur som tar opp voldtekt som tema i de to konfliktene. Det er relativt lite litteratur som omhandler den andre

verdenskrig og voldtekt og seksualisert vold som forbrytelser under denne konflikten. Under krigsoppgjøret etter den andre verdenskrig ble voldtekt nærmest ignorert, og voldtekts ofre ble ikke anerkjent som krigs ofre. Etter aggresjonen i Bosnia-Hercegovina ble verden for alvor klar over omfanget av krigsvoldtekter og seksualisert vold. Lidelsene sivilbefolkningen ble utsatt for, førte blant annet til at voldtekt for første gang i internasjonal lovs historie ble regnet som en krigsforbrytelse. Dette har ført til at det finnes rikelig med førstehåndsfortellinger som gir verdifulle innblikk i denne konfliktens brutaliteter. I tillegg eksisterer det mye litteratur som omhandler voldtekt som krigsforbrytelse.

Oppgaven presenterer ulike teoretiske perspektiver som forhåpentligvis kan kaste lys over problemstillingen. Først nevnes Jack Katz' teorier og hans idé om at det finnes noe forførende ved å begå kriminalitet. Deretter vurderes hans kategorier «drap i rettferdig harme» og «uronde handlinger» i håp om at elementer fra disse kan overføres til krigsvoldtekter. Teorier rundt maskulinitet kan kanskje også bidra til å komme nærmere en forståelse av oppgavens tema. Begreper som hegemonisk maskulinitet, maskuliniteter i flertall, umannlighet og homososialitet blir omtalt. Kanskje eksisterer det en måte å gjøre maskulinitet på i krig som i noen tilfeller kan knyttes til voldtekt? Det tredje teoretiske perspektiver omhandler ideer om at kvinner og kvinners seksualitet oppfattes som en nasjons eiendom. Erobring er et stikkord i dette kapittelet. Den siste teoretiske retningen som presenteres omhandler nærhet, avstand og ondskap. Tanker om hvordan nærhet og avstand mellom overgriper og offer står i forhold til utøvelsen av onde handlinger, kan være fruktbare i søken etter å forstå krigsvoldtekter.

Krigsvoldtekter er et svært komplekst problem, og det er vanskelig å framlegge klare svar på oppgavens problemstilling. Likevel kan litteraturmaterialet og de teoretiske perspektivene sammen forhåpentligvis bidra til å belyse krigsvoldtekter, og kanskje komme nærmere en forståelse av fenomenet.

Innhold

1. Innledning	9
1.1 <i>Seksuelle overgrep i krig</i>	9
1.2 <i>Begreper</i>	9
1.3 <i>Kjønn i krig</i>	11
1.4 <i>Problemstilling</i>	12
2. Metode	13
2.1 <i>Etiske utfordringer</i>	13
2.2 <i>Litteraturen</i>	14
2.3 <i>Kort presentasjon av teoretiske hovedperspektiver</i>	18
2.4 <i>For forståelse av den andre verdenskrig og krigen i det tidligere Jugoslavia</i>	18
3. Den andre verdenskrig	23
3.1 <i>Kort historikk</i>	23
3.1.1 <i>Rasepolitikk</i>	23
3.1.2 <i>Østfronten</i>	26
3.2 <i>Voldtekt under den andre verdenskrig</i>	28
3.3 <i>Beskrivelser av overgrep</i>	29
3.3.1 <i>Voldtekt ved østfronten</i>	30
3.3.2 <i>Voldtekt i Berlin</i>	34
3.4 <i>Nyanser i beskrivelsene</i>	40
3.5 <i>Alkoholens rolle</i>	42
3.6 <i>Voldtekt som krigsstrategi under den andre verdenskrig?</i>	44
4. Krigen i det tidligere Jugoslavia	49
4.1 <i>Bakgrunn for konflikten</i>	49
4.2 <i>Voldtekt under krigen i det tidligere Jugoslavia</i>	53
4.3 <i>Beskrivelser av overgrep</i>	57
4.3.1 <i>Enisa</i>	64
4.3.2 <i>Tvungen graviditet</i>	66
4.3.3 <i>Fra overgripernes perspektiv</i>	69
4.4 <i>Alkohol og pornografi</i>	71
5. Teoretiske perspektiver	75
5.1 <i>Katz' teorier</i>	75

5.1.1 Drap i rettferdig harme	76
5.1.2 Ur-onde handlinger	77
5.1.3 Er teoriene til Katz overførbare til krigsvoldtekter?.....	78
5.2 <i>Maskulinitetsteori</i>	81
5.2.1 Maskuliniteter og hegemonisk maskulinitet.....	82
5.2.2 Maskulinisering og feminisering	87
5.2.3 Frykten for umannlighet	89
5.2.4 En krigsmaskulinitet?	90
5.3 <i>Kvinner som nasjonens eiendom</i>	92
5.3.1 Eksempelet Island.....	93
5.3.2 Erobring og gjenerobring.....	96
5.4 <i>Ondskap, avstand og nærhet</i>	101
5.4.1 Psykologisk og fysisk avstand.....	102
5.4.2 Utøvere av onde handlinger – alminnelige mennesker?.....	105
5.4.3 Vetlesen: ondskap og etnisk rensning	107
6. Sammenligning av de to konfliktene	113
7. Avsluttende ord	120
Litteraturliste	123

1. Innledning

1.1 Seksuelle overgrep i krig

Det eksisterer liten tvil om at seksuelle overgrep har vært og fortsatt er et stort problem i krig og militærkonflikter. Spesielt utsatt er ubevæpnede sivile kvinner og barn. I løpet av de senere år har slike ugjerninger også blitt anerkjent som krigsforbrytelser, forbrytelser mot menneskeheten og som ledd i folkemord. I mars 2000 stod flere tidligere serbiske militærledere foran det internasjonale krigsforbrytertribunalet for det tidligere Jugoslavia (ICTY) tiltalt for forbrytelser mot menneskeheten, brudd på Geneve-konvensjonen og brudd på lov og regler i krig (Beck 2002). I denne rettsaken, som har blitt kjent som Foca-rettsaken¹, ble voldtekt og tvungen prostitusjon for første gang i internasjonal lovs historie behandlet som krigsforbrytelser.

Er voldtekt simpelthen bare noe som skjer i krig? Er det et slags forferdelig biprodukt? Kan det tenkes at det finnes mer systematiske og bevisste grunner til at voldtekt begås i krig? Mitt hovedmål i denne oppgaven er å se på denne mørke og ødeleggende siden av militær atferd og forsøke å drøfte noen måter å forstå hvorfor seksuelle overgrep forekommer i takt med krig og konflikt.

1.2 Begreper

Litteraturen på temaet benytter forskjellig terminologi og begreper, og overgrep inndeles i kategorier. Et paraplybegrep er seksualiserte voldshandlinger (Askin 1997). Herunder finnes voldtekt, tvungen prostitusjon, tvungen sterilisering, tvungen graviditet, tvungent svangerskap (hindre eller nekte abort), seksuell lemlesting og voldtekt som ledd i folkemord (ødelegge en folkegruppe psykisk eller fysisk). Flere av disse begrepene er vanskelige å skille mellom, og et overgrep kan omfatte flere av ugjerningene. Noen av begrepene kan også være problematiske. Å bruke ordet prostitusjon kan gi oppfatning om at det finnes en grad av frivillighet. Riktignok brukes termen tvungen prostitusjon, men en kvinne som utsettes for dette ville antakelig karakterisere det som voldtekt. Det samme kan sies om voldtekt som ledd i folkemord. Graden av planlegging og overlegg kan være spesiell hos overgriperne, men handlingen er like ødeleggende for ofrene. Denne måten å differensiere og inndele overgrep i kategorier kan imidlertid ha verdi på et strukturelt plan. Det kan gi informasjon om hvorfor og

¹ Navnet Foca-rettsaken kommer fra den bosniske byen Foca som ble erobret av serbiske styrker i april 1992.

hvordan seksuelle overgrep spiller en rolle i krigssituasjoner. Ligger det en hensikt bak? Hvorfor blir kvinner tvangsprostituert? Kan voldtekt være ledd i folkemord? Hvorfor forekommer seksuell lemlesting? Hvilken rolle spiller påtvungne graviditeter? Spørsmålene er mange.

I en oppgave på dette temaet kan det som nevnt være vanskelig å skille mellom de ulike begrepene. Jeg vil likevel forsøke å konsentrere meg om voldtekt begått i krig. Det kan likevel ikke utelukkes at flere av begrepene berøres. Voldtekt i vårt moderne samfunn er et komplekst begrep, og overgrep er blitt kategorisert. Bekjentskapsvoldtekter og voldtekt innenfor ekteskap eller ekteskapsliknende forhold er i dag velkjente og omfattende problemer. Dette kommer i tillegg til overfallsvoldtekter, som er det mange forbinder med begrepet voldtekt. Mye kunnskap har kommet fram om disse og relaterte temaer, som vold mot kvinner i nære relasjoner og incest, i løpet av de siste 30 år. Også i rettslig forstand er voldtekt problematisert og delt inn i kategorier. I dag skiller det norske rettsvesenet mellom forsettlig og uaktsom voldtekt. Krig tillegger voldtekt enda en kategorisk dimensjon. Krigsvoldtekter er blitt et velkjent begrep, og fenomenet diskuteres i mange forskjellige fora. En isolert og spesifikk bekjentskapsvoldtekt sammenlignet med en isolert og spesifikk krigsvoldtekt kan ha likheter både for offer og overgriper. Overgriperen i bekjentskapsvoldtekten og overgriperen i krigsvoldtekten utfører samme fysiske handling. Et fellestrekk ved alle disse begrepene nevnt ovenfor er at de kan oppfattes like invaderende og ødeleggende for de som blir utsatt for en slik handling. Ofrene vil antakelig oppleve handlingene like forferdelig og de fysiske og psykiske konsekvensene kan være tilnærmet like. Situasjonene kan likevel være svært forskjellige som følge av de ulike situasjonene de begås i. Hvorfor voldtektene har funnet sted, og hva eventuelle motiver kan være er et nøkkelspørsmål som kan ha forskjellige svar når det gjelder fredstid og krigstid.

Voldtekt kan defineres som «sexual penetration of the victim [...] by body part or object» (Askin 1997, s. 11). Setningen gir en enkel og mekanisk beskrivelse, og hadde det ikke vært for ordet *victim* hadde det ikke kommet tydelig fram at det faktisk er voldtekt det er snakk om, og ikke samtykkende seksuelt samvær. Dette er likevel defineringen av de fysiske overgrepene omtalt i denne oppgaven. Det er dette som ligger til grunn når ordet voldtekt brukes i teksten.

Som jeg har redegjort for ovenfor eksisterer det flere former for seksualiserte voldshandlinger, men jeg velger å konsentrere meg om voldtekt. Likevel vil jeg i teksten bruke begreper som overgrep, seksuelle overgrep, seksualisert vold og seksualiserte voldshandlinger. Dette faller naturlig i teksten for å få et variert språk og flyt i teksten.

1.3 Kjønn i krig

Kjønn er den største kategoriske gruppen som finnes. Den er større enn noen etnisk, religiøs, politisk eller nasjonal tilhørighet. Hovedgruppen av ofre for voldtekt er kvinner, og med enda større sikkerhet kan det sies at menn er overgriperne. Kelly Dawn Askin karakteriserer overgrep mot kvinner i krig som kjønnsrelaterte voldshandlinger (Askin 1997). Wendy Jo Gertjenssen hevder at kjønn var den viktigste faktor i situasjoner hvor seksuell vold utspant seg på østfronten under den andre verdenskrig (Gertjenssen 2004). Dette begrunner hun med at jenter og kvinner ble angrepet av menn tilhørende ulike armeer og sider av konflikten. Nasjonalitet, kultur, etnisitet og religion spilte ikke nødvendigvis en rolle. Seksualisert vold, uansett hvem den begås av og mot, bør derfor anses som kjønnskriminalitet. Susan Brownmiller går så langt som å hevde at menn som voldtar i krig uttrykker sin forakt for kvinner og markerer sin suverenitet (Brownmiller 1975). Det hersker liten tvil om at kjønn er en faktor når det kommer til voldtekt, både i fredstid og krigstid.

Nyere histories krigføring har gått stadig hardere ut over sivilbefolkningen (Askin 1997). Man antar at 3 millioner døde under kriger i Europa på 1600-tallet, 5,2 millioner døde på 1700-tallet og 5,5 millioner på 1800-tallet. Første verdenskrig krevde 10 millioner liv, mens nesten 50 millioner døde under andre verdenskrig. Denne drastiske økningen av omkomne liv skyldes først og fremst antall sivile ofre, både kvinner og menn. Kvinner rammes av krigers grusomheter på lik linje med menn. Både menn og kvinner blir skutt, hengt, slått, torturert, satt til tvangsarbeid og utsatt for en rekke andre voldshandlinger. Kvinner blir *i tillegg* utsatt for handlinger som menn i større grad blir spart for. Kvinner blir utsatt for seksuelle overgrep. Askin formulerer det slik: «[...] while male civilians are killed, female civilians typically are raped, *then* killed.» (Askin 1997, s. 13.) Det må nevnes at også menn kan bli utsatt for seksuelle overgrep i krig. Gertjenssen er inne på at dette forekom under den andre verdenskrig (Gertjenssen 2004). Hun referer til jødiske Walter Stras, som har fortalt at mannlige fanger ble voldtatt i Auschwitz. Overgrep mot menn var også en realitet under krigen i det tidligere Jugoslavia (Vranic 1996).

Hva er det som gjør at menn begår seksuelle overgrep i krig? Voldtekt begått av væpnede menn mot ubevæpnede sivile i krig er en konstant trussel så lenge konflikten pågår. Omfanget har vært stort i mange krigsområder. Voldtekt i fredstid er et stort problem i svært mange land, og dette må på ingen måte bagatelliseres. Det kan imidlertid virke som om overgrep får et friere spillerom i en krigssituasjon. Eksisterer det en form for legitimitetsfølelse hos overgriperne når konteksten er krig og unntakstilstand?

1.4 Problemstilling

Målet for denne oppgaven er som nevnt å se på hvorfor kvinner utsettes for seksuelle overgrep i krig i tillegg til andre grusomheter som menn også blir utsatt for, og hvorfor menn begår slike handlinger mot kvinner. Problemstillingen for oppgaven lyder som følger:

- Kan krigsvoldtekter forstås og eventuelt hvordan?

Seksuelle overgrep og voldtekter i krig er noe som har forekommet til alle tider. Det er et enormt tema, både historisk, politisk, psykologisk og kriminologisk. Det bør derfor avgrenses ytterligere. Jeg kommer til å konsentrere meg om den andre verdenskrig, i hovedsak østfronten og situasjonen i Berlin på slutten av krigen, og krigen i det tidligere Jugoslavia, fortrinnsvis den serbiske aggresjonen i Bosnia-Hercegovina. Jeg vil først presentere de to konfliktene hver for seg, og deretter se om det finnes grunnlag for en sammenligning. Først presenterer jeg kapittel 2, som er metodekapittelet. Kapittel 3 er viet til den andre verdenskrig, og voldtekt under denne krigen knyttet i hovedsak til den tyske og russiske hæren. Deretter følger kapittel 4 som handler om krigen i det tidligere Jugoslavia og voldtekt som del av denne konflikten, i hovedsak begått av den serbiske siden. I kapittel 5 gjennomgår jeg ulike teoretiske perspektiver som forhåpentlig kan belyse denne oppgavens problemstilling. Disse blir presentert nedenfor i kapittel 2.3. Til slutt, i kapittel 6, forsøker jeg å sammenligne sentrale trekk ved de to konfliktene når det gjelder krigsvoldtekter og forhold rundt fenomenet, før jeg kommer med noen avsluttende ord i kapittel 7.

2. Metode

2.1 *Etiske utfordringer*

Denne oppgaven er basert på en ren litteraturanalyse. Valget av metode falt naturlig som følge av temaets kompleksitet. Jeg tror at allerede eksisterende litteratur kan bidra til en interessant drøfting rundt denne oppgavens problemstilling. Intervjuer med krigsforbrytere, ofre, øyenvitner, tidligere soldater eller andre med førstehåndsinformasjon hadde naturligvis vært spennende og sannsynligvis svært fruktbart i denne sammenhengen. En slik framgangsmåte byr imidlertid på store praktiske og etiske utfordringer.

Forskere som har gjennomført prosjekter med lignende tema har erfart at det er vanskelig å få folk i tale om vanskelige og vonde temaer. Inger Skjelsbæk (2006) bekrefter dette i sin doktoravhandling om krigsvoldtekter i Bosnia-Hercegovina. Det samme gjør Wendy Jo Gertjenssen (2004) i sitt doktorgradsarbeid om seksualisert vold på østfronten under den andre verdenskrig. Voldtekt er en hendelse som i svært mange kulturer er preget av skam og tabu for offeret i tillegg til å være svært traumatiserende og ødeleggende. Ofre som er villige til å snakke om voldtekt, må behandles med en ekstrem dyktighet og forsiktighet under intervjuene. Å skulle gjenfortelle en traumatisk opplevelse kan oppleves som å åpne et lukket sår. Forskere må balansere søken etter kunnskap og sitt forskningsetiske ansvar. Praktiske problemer er også tilstedeværende. Det kan være svært vanskelig å finne mennesker som er villig til å snakke. De kan være gamle, døde eller befinne seg i utlandet.

Jeg tror ikke utfordringene ved å for eksempel å skulle intervju tidligere soldater eller dømte krigsforbrytere er mindre. Av åpenbare grunner vil spesielt førstnevnte gruppe antakelig ikke ønske å fortelle om sine handlinger og erfaringer fra krig på dette temaet, verken til forskere eller andre. Mange bærer kanskje sin eventuelle deltakelse i eller minner om voldtekter i skjul, og de har lite å tjene på å risikere at dette blir kjent. Derfor vil det antakelig være svært vanskelig å finne fram til mennesker mistenkt for å ha tatt del i krigsvoldtekter, både på grunn av at ingen kjenner til dem eller vet at de kjenner til dem, og ved at personene selv ikke vil stå fram. Dømte krigsforbrytere i fengsel vil kanskje være lettere for en utenforstående forsker å spore opp. Disse vil også ha mindre å tape på å fortelle sin historie. Jeg tror imidlertid det ikke er en enkel oppgave å skulle overtale dem til å stille til intervju. Om noen skulle akseptere og la seg intervju, vil det også være utfordrende å gjennomføre selve intervjuet på en korrekt og

profesjonell måte. Noen vil også kanskje stille spørsmålstegn ved slike informaners troverdighet. Det vil trolig også by på problemer at de personene det kan være mulig å spore opp, som nevnt ovenfor, enten er gamle, døde, eller befinner seg i fengsel og/eller i utlandet.

Allerede på dette stadiet, før informanter er på plass, melder de etiske utfordringene seg. Hvor langt skal en gå for å finne mennesker som antakelig ikke vil bli funnet? Skal en forsker risikere å avsløre et menneske som mulig krigsforbryter i kunnskapens navn? Hvor langt skal en forsker gå i å overtale en eventuell informant til å la seg intervju? Bør en i det hele tatt ta lignende hensyn til krigsforbrytere eller andre involverte som til ofre for krigsvoldtekter?

En ren litteraturanalyse er heller ikke fri for etiske utfordringer. Den overordnede problemstillingen i denne oppgaven spør om det er mulig å forstå hvorfor menn voldtar i krig. Det å søke forståelse rundt grusomme handlinger kan misforståes av noen, og kanskje oppfattes som et forsøk på å unnskyldte dem. Å diskutere krigsvoldtekter med økt forståelse som mål kan resultere i at overgripere blir synlige, og til en viss grad menneskeligjøres. Dette kan være krenkende for noen, kanskje spesielt for voldtekts ofre. Jeg vil understreke at jeg på ingen måte ønsker å forsvare eller unnskyldte mennesker som voldtar, verken i krigs- eller fredstid. Jeg ser heller enhver form for bidrag rundt dette fenomenet som et skritt på veien mot økt kunnskap og bevissthet, som igjen kanskje kan føre til redusering av selve problemet i framtiden.

2.2 Litteraturen

Denne oppgaven er basert på allerede eksisterende litteratur. Arbeidet med å samle inn og velge ut litteratur har vært tidkrevende, men veldig spennende. Under store deler av prosjektperioden har jeg kommet over eller fått tips om interessante bøker eller artikler. Det har forhåpentligvis gitt et godt grunnlag for arbeidet med denne oppgaven. Foruten uvurderlig assistanse fra veileder til å velge litteratur, har jeg også fått verdifull hjelp fra andre på Institutt for kriminologi og rettssosiologi, fra det bosniske kontoret av organisasjonen «Society for threatened peoples» via Unni Rustad på KILDEN, og av Unni selv. I tillegg har det naturligvis vært en god del nettsøk og bibliotekbesøk. Jeg har arbeidet med, og endt opp med, å få det jeg håper er et balansert litteraturmateriale som egnet grunnlag for denne oppgaven.

Målet med oppgaven er å drøfte hvorfor voldtekt ofte er en del av krig. Jeg har imidlertid funnet at det har vært et signifikant skille mellom mengden aktuell litteratur om den andre verdenskrig og krigen i det tidligere Jugoslavia. Det finnes svært mye litteratur om den andre verdenskrig, men lite av den har problematisert voldtekt og seksuelle overgrep. Mange bøker nevner ikke tematikken i det hele tatt, mens andre nevner det i en bisetning. Den litteraturen som har behandlet temaet under den andre verdenskrig, har gjerne konsentrert seg om aksemaktenes overgrep. Under krigsoppgjøret var imidlertid ikke voldtekt og andre seksualiserte overgrep et sentralt tema hos noen av partene, og ofrenes lidelser ble ikke anerkjent. En årsak til at det finnes et skille i mengden litteratur som omhandler voldtekt i disse to konfliktene kan være at perspektivet på dette fenomenet har endret seg med tiden. Kvinnebevegelsen løftet fram tematikken på 70- og 80-tallet, og voldtekt, både i krig og fred, kom på dagsorden. Krigen i det tidligere Jugoslavia kom på et tidspunkt hvor deler av verden var klar for å se denne form for krigsforbrytelser i øynene. Dette kan være en årsak til at mye litteratur ble produsert på emnet.

Litteraturen jeg bruker kan inndeles i tre emnekategorier. En del omhandler den andre verdenskrig, en annen krigen i det tidligere Jugoslavia, og en tredje del består av teoretisk litteratur. Denne inndelingen er svært grov, og naturligvis er det bøker og artikler som kan plasseres inn i to eller alle tre kategorier. Den teoretiske delen av oppgaven er i det store og det hele basert på forskjellig forskningsmateriale både med en kriminologisk, sosiologisk, historisk eller filosofisk stamme. Store deler av det teoretiske materialet er samlet inn med tanke på hvilke teoretiske perspektiver jeg har ønsket å fokusere på.

Litteraturen som er brukt for å skildre fra den andre verdenskrig er i hovedsak forskningsarbeider som er skrevet i løpet av de senere år, til tross for at konflikten ligger over 60 år tilbake i tid. Det vil si at det meste av litteraturen benyttet for å omtale denne verdenskrigen er litteratur som i ettertid har tolket og teoretisert fenomener som skjedde på den tiden. Det finnes et unntak i form av en skjønnlitterær bok. Denne boken består av dagboknotater skrevet av en anonym tysk kvinne i Berlin i perioden april til juni 1945 hvor russiske soldater inntok byen. Soldatenes voldtekter av de tyske kvinnene er det sentrale temaet. Til tross for den skjønnlitterære formen og den anonyme forfatteren, har jeg valgt å legge vekt på boken og innlemme den i oppgaven. Antony Beevor har skrevet forordet og argumenterer for at innholdet er autentisk og troverdig (Anonym 2005). Han hevder at anonymiteten er uproblematisk fordi det ikke er beretningen om en individuell historie, men

derimot en felles kvinneskjebne. Beevor refererer også til Walter Kempowski, som er svært erfaren når det gjelder utgivelser av personlige nedtegnelser. Kempowski har undersøkt alle originaldokumentene og har meddelt at han er overbevist om at de er ekte. Beevor kommenterer også at det har vært sådd tvil om bokens pålitelighet. En årsak til dette har vært bokens litterære kvalitet, deriblant treffende og bemerkelsesverdige beskrivelser. I tillegg har lignende dokumentasjon senere vist seg å være falske. Beevor forteller at han selv har opplevd å mistenke litteratur for å være oppdiktet, men at ingenting fikk ham til å mistro disse dagboknotatene. Det var detaljkunnskapen og forfatterens blikk på hendelsene som Beevor ikke tror er mulig å gjenskape i ettertid. Gertjeanssen argumenterer i sitt doktorgradsarbeid for å inkludere skjønnlitteratur som viktige og fruktbare kilder i forskningsarbeid (Gertjeanssen 2004). Hun hevder at dette kan være en viktig kilde spesielt fordi den er en førstehåndsberetning skrevet i samtiden. Det kan også være verdifullt når det i tillegg dreier seg om vonde og vanskelige temaer som forfatterne bak bare har kunnet formidle i ly av anonymitet, et pseudonym eller en romanskikkelse. En mulig svakhet med litteraturmaterialet fra den andre verdenskrig er at det som er brukt ikke er tilstrekkelig for å gi et godt og riktig bilde. Dette skyldes først og fremst, som nevnt ovenfor, at det ikke finnes mye litteratur som omhandler voldtekter i forbindelse med denne krigen. En styrke ved utvalget er at den litteraturen som er brukt er seriøs, troverdig og anerkjent.

Bøker og artikler som omhandler krigen i det tidligere Jugoslavia finnes i store mengder og det er derfor vanskelig å velge. En årsak til denne forskjellen kan være at voldtekt og seksuelle overgrep for alvor kom i søkelyset under denne krigen. Det var på denne tiden verden virkelig ble klar over at seksuelle overgrep kan være en stor del av krig og krigføring. Jeg har også i forbindelse med denne konflikten hatt tilgang til en god del forskningsmateriale. I tillegg har jeg valgt en bok utgitt av en bosnisk organisasjon, CID – Center for investigation and documentation of the association of former prison camp inmates of Bosnia-Hercegovina, og en bok skrevet av journalisten Seada Vranic. Begge disse verkene bidrar med lange og detaljerte beskrivelser av voldtektsorfres historier fra denne konflikten og gir ordet til ulike eksperter på området. Dermed gir dette en litt annet vinkling enn forskningsmaterialet. Det gir blant annet verdifull innsikt i forskjellige menneskeskjebner som forhåpentlig kan kaste lys over denne oppgavens problemstilling. Alt materialet som omhandler krigen i det tidligere Jugoslavia er nødvendigvis av nyere dato. Noe er skrevet i løpet av tiden selve konflikten pågikk, mens andre bidrag er fra årene etter krigens slutt. En mulig fallgrube ved å skulle velge ut litteratur som omhandler krigen i det tidligere Jugoslavia

er å ikke velge ut de beste verkene. Når det finnes mange bidrag over samme tema kan det til slutt være litt opp til tilfeldighetene hva en ender opp med. Jeg føler meg imidlertid trygg på at de bidragene jeg har valgt er av god kvalitet, spesielt med tanke på de jeg har blitt anbefalt av seriøse aktører.

Jeg har erfart at deler av lesingen har vært tung. Noe av litteraturen inneholder grafiske beskrivelser av grusomheter som er tøffe å lese. Dette er et element ved å skrive om grusomme handlinger som jeg ikke hadde tenkt så mye over på forhånd. Jeg trodde også det skulle bli lettere med tiden og jo mer jeg leste, men dette var ikke tilfelle. I ettertid ser jeg at det hadde blitt feil om jeg hadde utviklet et ambivalent forhold, eller en nummenhet til tekstene. Et tema som dette bør behandles med varsomhet og respekt, noe jeg håper å gjennomføre oppgaven igjennom. Det var skremmende og ubehagelig å lese om andres lidelser og ikke minst om andres gjerninger. Samtidig har jeg fått kunnskap jeg ikke ville vært foruten. Jeg har fått blandede reaksjoner når folk har spurt meg hva oppgaven min handler om. Mange har vært svært positive og har syntes det høres viktig og interessant ut. Andre har reagert med å krysse seg og spørre hvordan jeg kan holde ut med et slikt tema over så lang tid, eller tørt kommentert «så hyggelig ...». Slike reaksjoner har overasket meg. Jeg har tenkt på muligheten for at mange ikke ønsker å vite. Den kunnskap som er for ubehagelig og for skremmende er det kanskje mange som ikke ønsker å besitte? Mitt perspektiv på dette, som har utviklet seg gjennom arbeidet med denne oppgaven, er at mennesker som har gjennomgått krigers grusomheter fortjener at andre mennesker får vite. De bærer allerede erfaringen. Det minste vi kan gjøre er å dele kunnskapen om dem og være klar over deres eksistens.

Utgangspunktet for oppgaven er den andre verdenskrig og forholdene på østfronten og i Berlin på slutten av krigen, og krigen i det tidligere Jugoslavia, hovedsakelig i Bosnia-Hercegovina. Materialet er stort, og for å gripe det an har jeg formulert noen spørsmål til litteraturmaterialet som utgangspunkt for analysen. Følgende spørsmål er stilt til litteraturen som metodisk tilnærming:

- Hvordan beskrives overgrep og hvem er det som beskriver?
- Hvordan gjengir og kommenterer forfatteren andres beskrivelser?
- Finnes det elementer som går igjen i litteraturen i beskrivelsene av krigsvoldtekter og situasjonene rundt?

- Presenterer litteraturen noen form for årsaker til eller forklaringer på krigsvoldtekter, og eventuelt hvilke?
- Hvem er det som foreslår eller drøfter eventuelle årsaker eller forklaringer på krigsvoldtekter?
- Plasseres krigsvoldtekter innenfor noen teoretiske rammeverk?
- Kan det trekkes fram likheter og/eller forskjeller mellom de to konfliktene som kommer fram i litteraturen når det gjelder fenomenet krigsvoldtekter?

Spørsmålene har både blitt stilt til et enkelt litterært verk og til en samlet del av litteraturen jeg har valgt å benytte. Formålet med å stille slike spørsmål er å forsøke å strukturere, og trekke ut perspektiver av tekstene som kan bidra til drøftingen av min problemstilling.

2.3 Kort presentasjon av teoretiske hovedperspektiver

Jeg vil først presentere de to konfliktene hver for seg, for så å ta for meg ulike teoretiske perspektiver som forhåpentligvis kan belyse krigsvoldtekter på ulike måter i håp om å komme nærmere en forståelse.

Jeg har valgt å se på Jack Katz teorier om det forførende ved å begå kriminalitet, og fokuserer på hans to kategorier som dreier seg om drap begått i rettferdig harme og ur-onde handlinger. Kanskje kan dette overføres til å gjelde krigsvoldtekter? Deretter presenterer jeg et kapittel som omhandler teorier som spør om kvinner seksualitet kan oppfattes som en nasjons eiendom, og om tanker om erobring og gjenerobring kan bidra til å belyse en side ved krigsvoldtekter. Etersom det så å si utelukkende er menn som begår voldtekt i krig kan det være fruktbart å se om maskulinitetsteori kan bidra til dette temaet. Jeg kommer inn på begreper som hegemonisk maskulinitet, umannlighet, homososialitet og stiller spørsmål om det finnes en form for krigsmaskulinitet. Til slutt presenteres et kapittel rundt nærhet, avstand og ondskap. Er det forbindelser mellom fysisk og symbolsk/spykologisk avstand, nærhet og evnen til å utføre onde handlinger?

2.4 Forforståelse av den andre verdenskrig og krigen i det tidligere Jugoslavia

Det skiller over 50 år mellom disse to konfliktene. Den andre verdenskrig var nettopp en verdenskrig, hvor også Norge var involvert. Konflikten i det tidligere Jugoslavia utspant seg

over et lite geografisk område i hjørnet av Europa. Voldtekt av sivile ble nærmest oversett etter den andre verdenskrig, mens verden for alvor fikk øynene opp for krigsvoldtekter etter krigen i det tidligere Jugoslavia. Fenomenet ble regnet som krigsforbrytelse, forbrytelse mot menneskeheten og ledd i folkemord. Den kronologiske, geografiske og politiske avstanden via samfunnets informasjonskilder har ført til at min forforståelse om disse to konfliktene har vært svært forskjellige, spesielt når det kommer til voldtekt og seksualiserte overgrep.

I nyere norsk historie har den andre verdenskrig en sentral plass. Allerede ganske tidlig i skoleårene fikk vi som skoleelever en innføring i perioden som begynte i april 1940 da tyskerne kom marsjerende inn i landet vårt. I fem påfølgende år var Norge et okkupert land før frigjøringen kunne feires i mai 1945. Vi lærte om den norske nasjonalfølelsen og motstandsbevegelsens heroiske innsats. Rød toppplue og binders i jakkelommen var tegn på motstand mot tyskerne. Etter hvert inngikk også politikken og strategiene fra krigen i pensum, og vi fikk innblikk i hvordan krigen artet seg også utover Norges grenser. Det ble også tydelig at krigen som helhet førte med seg enorme lidelser og grusomheter, og sivile mennesker ble hardt rammet. Hitler og nazistene forsøkte å utrydde det jødiske folk og jeg husker mange hjerteskjærende historier spesielt fra konsentrasjonsleire. Fotografier av utmagrede fanger, brakkeliggende bebyggelse i gråvær, røyk fra krematoriepipene og tyske soldater i frakker og hjelmer er bilder som sitter igjen.

En annen kilde til min forforståelse av den andre verdenskrig er å høre på mennesker som opplevde denne perioden selv. Min generasjons besteforeldre levde under krigen og kan fortelle om egne erfaringer og opplevelser fra krigsårene. Slike muntlige beretninger fra vitner kan gi kunnskap på en annen måte og gi mulighet for sterkere innlevelse hos lytteren. Som skoleelev kan kanskje krigen oppleves fjern og som noe som skjedde for uendelig lenge siden, men gjennom fortellinger fra mennesker som *var der*, kan det med ett føles levende og som noe som angår en selv. Det er imidlertid må være klar over er at slike øyenvitneberetninger er subjektive, og er ofte preget av sterke følelser. Teorier og kunnskap som har kommet til i ettertid med krigen på avstand, kan kanskje se situasjoner og hendelser fra krigsårene i et litt annet lys enn det øyenvitnene gjør. En forsker i kriminologi eller sosiologi kan ha et mer nyansert bilde for eksempel av de såkalte tyskerjentene, enn det menneskene som opplevde fenomenet og anså det som forræderisk, uforståelig og avskyelig kan ha. Dette gjør ikke verdien av øyenvitneberetningene mindre verdifulle, derimot kan de gi viktige bidrag til forståelse og være utgangspunkt for videre forskning.

En tredje kilde til min forforståelse av krigen er fra populærkulturen. Noen vil kanskje synes det er naivt å tro at film og TV kan formidle kunnskap om et så alvorlig tema. De har kanskje rett, men likevel er sannheten at filmer og TV-program har vært med på å forme min forforståelse av den andre verdenskrig, som om mye annet. Om disse mediene har gjengitt krigshistorien utelukkende korrekt er tvilsomt, og enda mindre sannsynlig er det at bildet har vært objektivt og fullstendig. Og selv om det som er produsert har vært mer eller mindre sannferdig, er det antagelig preget av stereotypi og selektivitet i framstillingen. Film- og Tv-skapere har heller ikke ansvar for å fortelle en historie objektivt eller dekke alle involverte sider. De står selvfølgelig også fritt til å fokusere på noen elementer, og utelate andre. Til tross for dette innehar mediene sterke krefter som setter sitt preg, både på godt og vondt, på de fleste som har tilgang til dem. Det er vanskelig å «unnsnippe» og fristille seg helt fra de inntrykk de gir.

Da jeg bestemte meg for å skrive denne oppgaven, var det altså med en viss forforståelse av andre verdenskrig. I utgangspunktet ønsket jeg å undersøke nærmere hva som gjør at menn voldtar i en militær konflikt med utgangspunkt i krigen i det tidligere Jugoslavia. Etter hvert kom jeg imidlertid til at det kunne være fruktbart å sammenligne med en annen konflikt. Valget falt på den andre verdenskrig først og fremst fordi 50 år skiller de to konfliktene. Jeg trodde også det ville bli interessant å sammenligne krigføring og sivilbefolkningens situasjon i håp om at det ville gi noen svar på mine spørsmål. Det at voldtekt kan være en del av krig og/eller krigføring var noe mange ble virkelig klar over nettopp som følge av krigen i det tidligere Jugoslavia. Denne konflikten preget mye av nyhetsbildet i årene den pågikk. Etter hvert vokste det fram en bevissthet på lidelsene de berørte menneskene måtte gjennomgå. Derimot var overraskelsen relativt stor da jeg innså at omfanget av voldtekt også var stort under andre verdenskrig. Dette var helt enkelt fraværende i min forforståelse. Dette var et ikke-tema i skolepensum for min årgang på alle klassetrinn, også i den videregående skole. Som skoleelev fikk jeg innblikk i andre grusomheter som krigen førte med som frykt, sult, fangenskap, vold, tortur og henrettelser. Til nå har det også vært svært lite fokus på dette i ulike medier som skildrer den andre verdenskrig.

Der hvor krigsvoldtekter så å si var fraværende i min forforståelse av den andre verdenskrig, var nettopp dette fenomenet så absolutt til stede når det gjelder krigen i det tidligere Jugoslavia. Så var det også etter denne konflikten, sammen med krigen i Rwanda, at verden for alvor ble klar over denne form for krigsforbrytelser. Til forskjell fra den andre verdenskrig

har ikke forkunnskap eller forforståelse kommet gjennom skolepensum eller førstehåndsberetninger, men hovedsakelig gjennom nyhetsmedia. Jeg gikk enda på barneskolen da krigen brøt ut, og hadde ikke evne til å forstå de politisketniske bakgrunnsfaktorene eller omfanget av menneskelig lidelse. Sistnevnte er fortsatt vanskelig å fatte. Likevel husker jeg en fornemmelse av det forferdelige. Også i årene etter krigens slutt er det blitt skrevet og rapportert mye, kanskje spesielt i forbindelse med krigsforbrytelsene mot kvinner og barn som ble avdekket, og jakten på og rettergangene mot krigsforbryterne. Fokuset på de seksuelle overgrepene som foregikk, gjorde at jeg valgte nettopp krigen i det tidligere Jugoslavia som ett av to utgangspunkt for denne oppgaven.

Årsaker til den ensformige kilden til forforståelse er at konflikten er av relativt ny dato i forhold til undervisningen på skolen, og jeg kjenner ingen som har vært igjennom denne krigen som kan fortelle. Jeg har imidlertid sett den bosniske dramafilmen «Grbavica», en svært god film med et sterkt kvinneportrett. Filmen handler om Esma og hennes tenåringsdatter. Under krigen var Esma plassert i en leir hvor hun ble voldtatt av 2-3 menn hver eneste natt. Hun ble gravid med datteren som følge av alle voldtektene. Filmen skildrer Esmas nåværende liv og ettervirkningene hun sliter med etter den svært traumatiserende tiden i leiren. Hun må gå av bussen når hun i trengselen blir presset inntil en mann. Hun reagerer med sinne når datteren overmannet henne og presser henne ned i gulvet under en lekeslåsskamp, og hun blir opprørt når en mann grafser på sin kvinnelige dansepartner på diskoteket hun arbeider på. Filmen viser også Esma og andre kvinner på et slags senter hvor de synger bosniske folkesanger og forteller om sine opplevelser under krigen. Filmen virker svært realistisk, og gir innblikk i hvordan en kvinne i Bosnia-Hercegovina lever i dag.

Når det gjelder mannlige soldater som voldtar i krig har jeg liten eller ingen forkunnskaper om dette fenomenet annet enn at jeg har visst at det har vært og fortsatt er et stort problem. Under forarbeidet med denne oppgaven gjorde jeg meg etter hvert noen tanker om hvilke menn som involverer seg i slik atferd. Selv om voldtekt er et problem også under alminnelige, fredelige tilstander er det en kjensgjerning at frekvensen av voldtekt har økt kraftig under svært mange kriger og konflikter. Dette betyr etter all sannsynlighet at antall voldtektsmenn også har økt i samme takt. Hva som genererer denne utviklingen når en tilstand går fra å være fredelig til å bli en krig er hovedspørsmålet bak denne oppgaven. Det er enkelt å tenke seg at menn tilbøyelige til å begå voldtekt i fredstid også er det i krigstid. Kan disse alene stå for alle voldtekter begått i krig? Sannsynligvis ikke. Menn som er fredelige, velfungerende og såkalte

«normale» i dagliglivet deltar også i krig. Noen involverer seg også i voldtekter. Kanskje hadde disse aldri gjort seg skyldige i voldtekt hadde det ikke vært for krig? Hva er det så med krig som skaper voldtektsmenn?

3. Den andre verdenskrig

3.1 Kort historikk

Den andre verdenskrig regnes vanligvis som en rekke overlappende militære og politiske konflikter som begynte 1. september 1939 med at Tyskland invaderte Polen (The Oxford Companion to Politics of the World 2001). Krigen endte 2. september 1945 når Japan, tyskernes hovedallierte, overgav seg. I løpet av denne seksårsperioden ble det kriget på seks kontinenter og på alle hav. Omlag 50 millioner mennesker mistet livet, og svært mange av disse var sivile. Dette var en global krig hvor flere allerede eksisterende konflikter fikk utløp. Å skrive om den andre verdenskrig krever avgrensning, og jeg vil konsentrere meg om krigen i Europa med Tyskland som utgangspunkt og landets front mot øst.

Mye kan sies om bakgrunnen for og hendelsesforløpet under den andre verdenskrig. I denne oppgaven velger jeg å fokusere på to forhold ved den andre verdenskrig som kan være viktige faktorer for temaet i min oppgave. I det følgende vil jeg først beskrive tyskernes ideologiske rasepolitikk. Deretter vil jeg rette søkelyset mot østfronten, og det som skilte denne fra tyskernes krig i vest.

3.1.1 Rasepolitikk

Adolf Hitler konstaterte nazismens fundament i boken *Mein Kampf*, og dette skulle bestå av en totalitær regjering, et militarisert samfunn, det tyske folks rasemessige overlegenhet og lojalitet overfor Hitler (Willmott, Cross og Messenger 2005). Antisemittismen var et framtrekkende trekk ved den nazistiske ideologi. Brownmiller hevder at Hitler så jødene som en gruppe med stereotype feminine trekk som svakhet og feighet (Brownmiller 1975). Det samme gjaldt bolsjevikene². Disse gruppene stod da i kontrast til det overlegne og maskuline Tyskland og den ariske rase. Med denne holdningen som utgangspunkt forberedte den tyske makteliten krigen og angrep på jøder og andre mennesker de oppfattet som laverestående og underlegne. Massehenrettelser av jøder og andre «laverestående» mennesker ble utført ved skyting (Willmott mfl. 2005). Andre steder ble jødene plassert i gettoer for å sulte i hjel. Ettersom krigen skred fram og tyskerne invaderte stadig flere landområder ble det klart at denne måten å utrydde jødene på var ineffektiv. Høsten 1941 begynte forberedelsene med å

² Bolsjevik er betegnelse på russiske revolusjonære kommunister og betyr flertallsmann (Ordnett.no 2007). Stammer fra før den russiske revolusjon og dannelsen av bolsjevikpartiet ledet av Lenin (Reference.com 2007).

effektivisere den såkalte endelige løsningen, å internere i konsentrasjonsleirer og henrette med bruk av gass. Utarbeidelsen av planene for den endelige løsningen kom fra det høyeste militære og politiske hold.

Den nazistiske rasepolitikken var streng, og målet var å beskytte den ariske rasens renhet (Mühlhäuser 2006). Hitler var sterk i troen på at blanding av raser ville føre til ufruktbarhet og forringelse av en rase. Det ble innført regler som skulle regulere de tyske soldatenes seksuelle omgang med lokale kvinner i de okkuperte territoriene på østfronten. Regina Mühlhäuser gjengir hvordan Heinrich Himmler mente situasjoner hvor tyske soldater hadde hatt seksuell kontakt med lokale kvinner burde vurderes og håndteres:

[...] «it is pure coincidence if the girl a soldier gets attached to is racially valuable or not.» If the woman became pregnant, according to his logic, she would have to undergo a «racial inspection». If she was to be considered «racially valuable, there was no harm done: The soldier behaved like a real man». On the contrary, if the woman was to be considered «racially inferior», the man was to be severely punished. (Mühlhäuser 2006, s. 13.)

Mühlhäuser hevder at ikke alle tyske militærautoriteter delte Himmlers bekymring vedrørende problematikken om tyske soldaters seksuelle kontakt med lokale kvinner ved østfronten. Det hersket heller en variasjon av synspunkter. Ideologien om raserenhet og det tyske rikets sunnhet gikk ikke alltid foran ideen om mannlig seksualitet og erobring i krigstid. Det hersket motsigelser og dobbeltmoral. Mühlhäuser ramser opp noen trekk ved denne problematikken hun mener kan generaliseres:

- Både menige soldater, SS soldater og andre militære og sivile aktører i okkupasjonen var innblandet i hendelser hvor såkalte ”uønskede samleier” fant sted. Dette dreide seg om voldtekt, tvang av kvinner inn i prostitusjon, besøk på sivile og militære bordeller, etablering av seksuelle og romantiske forhold, forlovelser og ekteskapsinngåelser. Det finnes dokumentasjon på at dette eksisterte, og på at myndighetene ønsket å holde dette under kontroll.
- Både militære og sivile myndigheter var bekymret over at deres mannskap ikke var rasebevisste, men de måtte også erkjenne at raseverdi var en kategori åpen for tolkning. I tillegg til biologien var også intelligens, karakter, sjeleliv og, for kvinner, seksuell historie aspekter som kunne medregnes.
- Tvedydigheten ved raseverdi som kategori gjorde at den individuelle soldat både kunne opparbeide forakt for og drepe kvinner han oppfattet som underlegne, og samtidig fastslå at hans lokale kjæreste hadde raseverd.

- De fleste militære ledere var av den oppfatning at soldatene hadde behov for et visst seksuelt utløp for å opprettholde sine militære plikter. Derfor ble det generelle forbudet mot seksuell kontakt med lokale kvinner som regel ikke håndhevet. Politikken rundt denne problematikken var heller avhengig av militær taktikk enn av raseideologi.
- Alle soldater som brøt reglementet ble ikke straffet, men militærledelsen hadde muligheten til det. Således hersket det alltid en trussel om straff. Utfallet av den seksuelle kontakten var en viktigere faktor når det gjaldt faren for å bli straffet enn den seksuelle kontakten i seg selv.

Flere elementer spilte inn i tolkningen og håndhevelsen av lovene som forbød seksuell kontakt mellom tyskere og jøder. Når det gjaldt voldtekt ser Askin muligheten for følgende tolkningsmulighet: dersom en tysk soldat drepte en kvinne etter å ha voldtatt henne ville han ikke sette det ariske blod i fare (Askin 1997). Altså kunne løsningen på å voldta være å drepe offeret for ikke å bli straffet for å ha vanæret den ariske rasens renhet. Brownmiller er også inne på reglene for seksuell kontakt mellom tyske soldater og jøder. Teknisk sett var det forbudt for en tysker å voldta en jøde fordi dette kunne føre til forgiftning av det ariske blod (Brownmiller 1975). På lik linje var det også forbudt å inngå ekteskap eller ha utenomekteskapelige forhold. Som det framgår foran avsto ikke tyske soldater fra å voldta jøder til tross for forbud fra den militære ledelsen. Her er et utdrag fra russisk-jødiske Sophia Glushkinas øyenvitneberetning fra byen Krasny om svigerinnens skjebne etter at ektemannen ble henrettet av tyskerne:

The commandant entered and demanded the wife of the executed Jew. She wept, being shaken by the dreadful death of her husband; the tree children wept. She was taken away. We thought that she would be killed, but the Germans acted more beastly than that; they raped her right here in the yard. (Brownmiller 1975, s. 50.)

Glushkina forteller også om en annen hendelse etter at jødene i byen var plassert i gettoer:

In February one night the SS men dashed into the barracks. Their choice was an eighteen-year-old girl, Etta Kuznetsova. She was ordered to take her skirt off. ... Then she was placed on a chair, spot-lighted with a flashlight, tortured and assaulted. It is difficult to describe it all. (Brownmiller 1975, s. 51.)

Slike og liknende vitneberetninger finnes det svært mange av i litteraturen, og jeg ser ingen grunn til å betvile deres troverdighet når forfatterne av litteraturen ikke gjør det. Høyst sannsynlig ble ikke naziledelsens reglement i forhold til seksuell kontakt mellom tyskere og jøder og andre såkalte underlegne folkeslag overholdt av alle soldater, og voldtekter var en realitet.

Birgit Beck belyser hvordan også tyske kvinner som hadde seksuelle forhold til polske og russiske slavearbeidere ble fordømt. Deres atferd ble oppfattet som antitysk (Beck 2002). Dette ble sett på som et angrep på Tyskland og det tyske folk: «The 'Aryan' woman was seen as the 'guardian of the race' whose duty it was to keep the 'national body' pure.» (Beck 2002, s. 264.)

3.1.2 Østfronten

Som nevnt ovenfor var antisemittismen framtreddende i Tyskland. Dette begynte i Europa på 1800-tallet hvor jødernes suksess innen kultur og næringsliv ble en trussel for konservative og ekstreme nasjonalister (Willmott mfl. 2005). Jødene fikk skylden for Tysklands tap etter den første verdenskrig, og jødeforfølgelsene tiltok når nazistene kom til makten i 1933. 22. juni 1941 invaderte Tyskland Sovjetunionen. En av hovedårsakene til dette var Hitlers og nazistenes forakt for det de kalte den «jødisk-bolsjevikiske» regjeringen og den slaviske og asiatiske befolkningen i Sovjetunionen. Dette viser hvor viktig raseideologien var for nazistene og hvor mye den influerte deres krigføring. I de to første årene av krigen gjorde tyskerne stor suksess. Dette gjorde at Hitler fikk kontroll over den jødiske befolkningen i store deler av Europa. Jødeutryddelsene ble satt i gang for fullt, og det vi i dag kjenner som Holocaust var snart et faktum. Den internaliserte ideologien om den ariske og tyske rases overlegenhet, og hat og forakt mot såkalt laverestående mennesker hos de tyske troppene gjorde at menneskene i øst ble utsatt for stor nød og grufulle lidelser. Krigen på vestfronten rammet også sivilbefolkningen hardt på mange måter. Menneskene her ble imidlertid ikke betraktet som like underlegne som menneskene i øst. Norge var som kjent også okkupert av tyske styrker, men ble spart for mye grufullheter fordi befolkningen her var av arisk rase. Som beskrevet i kapittel 3.1.1 om rasepolitikken var det regler for tyske soldaters seksuelle forhold til kvinner i land de okkuperte, selv om disse ofte var grunnlag for ulike tolkningsmuligheter. De norske kvinnene var «lovlige» for tyske soldater å fraternisere med, men samtidig skulle de ikke utsettes for tvang og overgrep (Ellingsen, Björnsdóttir og Warring 1995).

Beck har tatt utgangspunkt i påstanden om at tyske soldater systematisk begikk voldtekter for å terrorisere under den andre verdenskrig (Beck 2002). Hun har undersøkt Wehrmachts domsavsigelser og funnet at bildet er mer nyansert. Lover og regler som skulle regulere tyskernes seksuelle forhold til kvinner av såkalt laverestående raser gjaldt også voldtekt. Disse bestemmelsene var åpne for ulike tolkninger, og ble ikke alltid håndhevet. Beck diskuterer om voldtekt var en del av tysk krigsstrategi. Det vil jeg komme nærmere inn på senere i

oppgaven. Det hun imidlertid også fokuserer på er at den tyske hæren og dets rettssystem behandlet beskyldninger om seksuelle overgrep svært forskjellig, avhengig om det forekom på vestfronten eller østfronten.

Minst 17 millioner mennesker tjenestegjorde i den tyske Wehrmacht under den andre verdenskrig. Det er usikkert hvor mange av disse som ble stilt for krigsrett (Beck 2002). Det hevdes at det militære rettsapparatet behandlet så mange som to til tre millioner saker, men arkivert dokumentasjon finnes bare på 44 000 saker. Den militære kriminalstatistikken fra 1939 til 1944 viser at ca. en tredjedel av forbrytelsene gjaldt voldtekt. Beck understreker at dette kun gir en indikasjon på hvor mange voldtektssaker som faktisk ble behandlet. Underrapportering av voldtekt er også ofte mye større enn i fredstid. Dette sier derfor lite om omfanget av voldtekter som faktisk ble begått. Det overveiende flertall av de tyske soldatene var stasjonert ved østfronten. Krigen her var preget av mer kriminell atferd som spesielt gikk ut over sivilbefolkningen. Beck hevder dette er et symptom på at det militære rettssystemet var mer overbærende med forbrytelser ved østfronten, og at dette hadde flere årsaker. Militære interesser var den viktigste årsaken til rettsforfølgelse av voldtektsforbrytere både i vest og øst. Det ble lagt sterk vekt på at overgriperne hadde svekket Wehrmachts rykte. Opprettholdelse av den militære disiplin var en annen viktig årsak til straffeforfølgelse. Forskjellene mellom øst og vest kom til syne ved at langt færre saker i det hele tatt ble prøvet om overgrepet ble begått i øst. Straffeutmålingen var også som regel mildere i de få dommene som fant sted. Det var derimot ikke uvanlig at en soldat dømt for seksuelle overgrep ved vestfronten ble ilagt streng fengselsstraff. Beck hevder at raseideologien, som beskrevet ovenfor, var en direkte årsak til dette. Dommene hun har undersøkt viser at kvinnene fra vest i større grad ble hørt og de ble betraktet som mer troverdige vitner enn kvinnene fra øst. Spesielt synet på kvinners seksuelle ære spilte inn i domsavsigelsene i øst og virket som en formildende faktor. Beck siterer en dommer som fastslår at en tiltalt soldat må dømmes for seksuelt overgrep. Han må imidlertid ikke idømmes fengselsstraff. Dommeren begrunner dette med at soldaten har tilstått og at han har vært en eksemplarisk soldat. Han fortsetter:

A further extenuating factor which must be taken into consideration is the fact that the severe punishment set out in § 176 of the Criminal Code is justified by the German conception of the sexual honor of German women, but that such severe punishment cannot be applied when – as is the case here – the injured party belongs to a people for which the concept of women's sexual honor has more or less entirely vanished. (Beck 2002, s. 263.)

I dommen kommer det klart fram at synet på en østeuropeisk kvinne skilte seg fra ariske, og spesielt tyske kvinner, og saken mot soldaten tiltalt for å ha voldtatt henne ble behandlet

deretter. Den seksuelle æren det er snakk om tildeles tyske kvinner, og frarøves østeuropeiske kvinner (Beck 2002).

Beck kaller krigen i øst for en utryddelseskrig «using all means without limitation, also against women and children» (Beck 2002, s. 265). Dette er med på å tegne bildet av en krigssituasjon ved østfronten som skilte seg fra situasjonen i vest. Krigen i øst var preget av nazistenes overbevisning om at folket her var av laverestående rase. For de tyske soldatene legitimerte dette til en råere og mer hemningsløs krigføring, også mot sivilbefolkningen.

3.2 Voldtekt under den andre verdenskrig

Kvinner både i Europa og Asia ble ofre for voldtekt under den andre verdenskrig (Askin 1997). Dette er ikke snakk om isolerte enkelthendelser som det kan tenkes hadde skjedd uavhengig om det var krig eller ikke, men et fenomen direkte linket til konflikten. Væpnede nazister voldtok jødiske jenter og kvinner i gettoene allerede under krystallnatten i 1938. Dette kom i tillegg til drapene, arrestasjonene, ødeleggelsene og plyndringen av jøder og jødiske hjem. I løpet av selve krigsårene gjorde både det tyske militære, den røde armé og partisanere seg skyld i voldtekt av sivile kvinner langs hele østfronten (Gertjeanssen 2004). Italienske kvinner ble voldtatt av marokkanske leiesoldater som sloss sammen med franske soldater (Askin 1997). Franske kvinner ble voldtatt av tyske soldater på retrett (Virgili 2002). Det er blitt hevdet at så mange som 100 000 tyske kvinner ble voldtatt av russiske soldater i Berlin i løpet av de siste ukene av krigen i 1945 (Askin 1997). Voldtekter var også et faktum i Asia under den andre verdenskrig. Japanerne voldtok i Hong Kong, Korea, Filippinene og Kina, spesielt er begrepet «The rape of Nanking» velkjent. Japanske militærpsykiatere ble voldtatt av russiske soldater. Disse situasjonene viser muligens bare en del av hele bildet. Det totale omfanget av voldtekter begått under den andre verdenskrig er vanskelig å forestille seg. Eksakte tall og full oversikt får vi antagelig aldri tilgang på. Det som det imidlertid ikke er tvil om er at flere militære arméer i fiendtlig territorium under den andre verdenskrig utsatte lokale kvinner for seksualisert vold.

I litteraturen jeg har hatt tilgang på kan det synes som om det var soldatene til aksemaktene, spesielt Tyskland og Japan, og Russland som i hovedsak begikk voldtekter og annen seksualisert vold. Fabrice Virgili er så vidt inne på at allierte styrker voldtok kvinner i Frankrike (Virgili 2002). Hvilke nasjoner disse soldatene tilhørte var usikkert, men mange av dem var, ifølge politirapporter, svarte. Virgili problematiserer dette og slår fast at det

antagelig var et resultat av rasisme og fremmedfrykt som resulterte i at de svarte soldatene i større grad ble arrestert og straffet. Det er svært vanskelig å fastslå om hvite allierte styrker var innbefattet med liknende atferd i like stor grad, ettersom dette er lite dokumentert. Selv om tyskernes, japanernes og russernes krigsforbrytelser og grusomme handlinger er mer kjent, kan det likevel være naivt å tro at de allierte styrkene var uskyldsrene når det kommer til voldtekt av fiendens kvinner. Askin kommenterer også at mest informasjon finnes om overgrep begått av aksemaktene, men påpeker at både allierte styrker og sivile også har gjort seg skyldige i slike handlinger (Askin 1997).

Den andre verdenskrig var en svært omfattende krig på globalt nivå. Den strakk seg over flere verdensdeler og berørte mange land og svært mange mennesker. Jeg velger i hovedsak å konsentrere meg om situasjonen langs østfronten og tyskernes krigføring her. Deretter vil jeg se på forholdene under de siste ukene av krigen da russerne invaderte Berlin.

3.3 Beskrivelser av overgrep

I det følgende vil jeg redegjøre for hvordan noen litterære verk beskriver, refererer til beskrivelser av, og forsøker å forklare voldtekter begått av soldater under den andre verdenskrig. Det er imidlertid ikke alltid enkelt å skille mellom litteraturens beskrivelser og forklaringer, og det kan virke som om dette av og til henger sammen og glir over i hverandre. Det kan også tenkes at forfatternes forståelsesmåter spiller inn på hvordan beskrivelser og skildringer er presentert. Dette gjelder også de påfølgende kapitlene som handler om alkoholens rolle og om voldtekt var en krigsstrategi under den andre verdenskrig. Flere beskrivelser nevner at overgripere var påvirket av alkohol uten å reflektere over om dette hadde betydning for forekomst av voldtekt. I andre beskrivelser blir alkoholens rolle i forhold til krigsvoldtektene reflektert over. Om voldtekt var ledd i en krigsstrategi er også et tema som både nevnes implisitt i enkelte beskrivelser, og som analyseres over av forfattere for å drøfte om det kan ha vært en forklaring på voldtekt eller ikke under den andre verdenskrig.

Jeg har valgt å konsentrere meg om beskrivelser av tyske og russiske soldaters overgrep. Som litterær kilde blir Gertjeanssens avhandling benyttet, og jeg refererer til noen av erfaringene hun gjorde i arbeidet med å intervjuer vitner til og ofre for seksuelle overgrep under den andre verdenskrig ved østfronten. Deretter gjengis noen korte utdrag fra skriftlige erklæringer gitt til Nürnbergs internasjonale militærdomstol som Askin refererer til. Jeg har også valgt å legge

vekt på Anonyms dagboknotater fra Berlin da russiske soldater invaderte byen, og hennes beskrivelser av voldtekt og overlevelsesstrategi.

3.3.1 Voldtekt ved østfronten

Gertjeanssen har skrevet en avhandling i forbindelse med sin dr.philos. grad om seksualisert vold på østfronten under den andre verdenskrig (Gertjeanssen 2004). Hun hevder at det finnes en overflod av både tysk og østeuropeisk dokumentasjon på at seksualisert vold i høyeste grad var tilstedeværende. Dokumentasjonen hun viser til har form som offisielle dokumenter, vitneutsagn, muntlig overførte historier, biografier og romaner. Hun argumenterer for at sistnevnte form for litteratur også skal tas på alvor i søken etter svar. Hennes argumentasjon ble referert til i metodekapittelet. Hun hevder at millioner av jenter og kvinner ble utsatt for seksualisert vold langs østfronten. Dette innebar seksuell trakassering og misbruk, tvang inn i militære bordeller, voldtekt og lemlesting.

Gertjeanssen har utført en rekke intervjuer som materiale til sin avhandling. Menneskene som er intervjuet kommer fra landområder ved krigens østfront. Gertjeanssen opplevde at få ønsket å snakke om egenopplevd voldtekt. Traumat og påkjenningen ved å bli utsatt for voldtekt er smertefull, og mange forsøker å fortrenge minnene bevisst. Det er også mulig for et voldtektsoffer å fortrenge hele hendelsen ubevisst og kanskje aldri huske den igjen. Hun reflekterer over selve intervjusituasjonen og hvordan den kan ha påvirket menneskene og utfallet av intervjuene. Kanskje hadde alle hun snakket med vært heldige. Det kan ha vært en tilfeldighet at akkurat de hun snakket med ikke hadde blitt voldtatt under krigen. Hun hadde også med en assistent og tolk, som var en mann fra lokalmiljøet. Dette kan ha gjort det skremmende og vanskelig for mange av kvinnene å snakke. Gertjeanssen påpeker at hun selv er kvinne, noe som kan ha gjort det lettere for kvinnene, men at hun samtidig er amerikansk. Dette mener hun kan ha virket i to retninger; noen så dette som en mulighet til å fortelle sin livshistorie, mens andre gav inntrykk av at de var mistenksomme til hennes intensjoner. Gertjeanssen opplevde at mange imidlertid var villige til å fortelle om at andre ble ofre for voldtekt i tilfeller hvor hun mistenkte at også dette gjaldt dem selv. Flere fortalte også at de var forsøkt voldtatt, men at de på en eller annen måte klarte å flykte eller unnslippe. Kun en ukrainsk kvinne fortalte om egen voldtekt. De fleste som ble intervjuet var imidlertid enige om at voldtekt var utbredt i landsbyene i perioden under tysk okkupasjon. Gertjeanssen besøkte en kvinne etter å ha mottatt informasjon fra to andre kvinner om at hun ble voldtatt av to tyskere da hun var 14 år. Når hun ble spurt om krigen var svaret:

And they were mistreating young girls. Just the way they wanted. They mistreated them so badly.

Assistenten: Mistreated?

Kvinnen: Yea, they mistreated them very badly. And they killed and were beating. It would be better not to know. Would be better not to know what we knew ... ah, you know when I wasn't so big, you know when father was taken. [...] There was everything. So it was good that those of ours, ours took care of the Germans and put them down ... Our girls. In general they were tortured ... Got pregnant. And so that people wouldn't know that she would give birth. Just like now, just like now.

Assistenten: So they were raped?

Kvinnen: Yea. (Gertjeanssen 2004, s. 262.)

Denne kvinnen fortalte generelt om hva jenter og kvinner ble utsatt for og at noen ble gravide, men spesifiserer ikke at hun selv ble voldtatt eller gravid som følge av voldtekt. Det kan virke som om hun ikke orket å sette ord på sin egen opplevelse, men at hun likevel ønsket å formidle hva som foregikk. Gertjeanssen referer til Katherine Jolluck som erfarte samme tendens under sine intervjuer av polske kvinner som overlevde leirer i Sovjetunionen under krigen. Jolluck fant at voldtekt var noe de hun intervjuet hadde hørt at skjedde med andre kvinner gjennom rykter og fortellinger. Noen av kvinnene fortalte om trusler om og forsøk på voldtekt, men ingen fortalte at de selv faktisk var blitt voldtatt.

En annen utfordring Gertjeanssen erfarte ved intervjuene var språket. Det førte til at hun reflekterte over det engelske ordet «rape», et ord som brukes også i andre sammenhenger enn ved seksuelt overgrep. Gertjeanssen kom til at det engelske ordet ikke er tilstrekkelig for å beskrive den voldsomme handlingen det i virkeligheten er. Et russisk ord, «isnasilovanie», er et mer direkte og beskrivende ord, men heller ikke utelukkende brukt til å beskrive voldtekt. Likevel går dette ordet for å være et mørkt og dystert ord med betydningene å krenke (to violate), å voldta (to outrage) og å skjende (to ravish). Ordets opprinnelse stammer fra ideen om en hevnenende mann overfor en svakere kvinnekropp. Det tyske språk innehar et tilsvarende ord på voldtekt som det russiske. Men Gertjeanssen fant det svært lite brukt i tyske dokumenter. Et oftere benyttet begrep er «mishandling», et ord som ikke sier noe om hvorvidt handlingen innebar seksuell vold eller ikke. Gertjeanssen erfarte under mange av intervjuene at folk helst ikke ville ytre det sterke ordet «isnasilovanie», men ofte valgte ord som var mindre direkte og heller indikerte at det var snakk om voldtekt. Begrep som da ble brukt kan oversettes til «mishandling» og «kvinnens ære ble krenket». Intervjuene gav imidlertid liten tvil om hva som var ment fra de intervjuedes side. En kvinne fra Ukraina uttalte følgende setning uten å bruke ordet voldtekt at tyskerne «used to take for their own use ... take them someplace and disgrace them and torture the person, the young ones, that's how it was» (Gertjeanssen 2004, s. 260). Ut i fra beskrivelser som dette tolker Gertjeanssen at det er

snakk om seksualiserte voldshandlinger selv om dette ikke er ytret direkte. Jeg finner også at dette er en rimelig tolkning.

Et annet poeng Gertjejanssen oppdaget under intervjuene var at de lokale menneskene raskt ble klar over den ubegrensede makten soldatene hadde under krigen. Frykt for overgrep, både seksuelle og ikke-seksuelle, ble en del av hverdagen. Elena Kozhina skrev i sin biografi om sin barndom i Russland under krigen og om hvordan tyskerne terroriserte og misbrukte makten våpnene gav dem:

Any yard could at any minute be visited by a soldier with a submachine gun, or by several soldiers. The Germans were walking around in groups more often, having found that this made a greater impression. Their vocabulary was limited and goal-oriented: «Woman! Pig, chicken, eggs, lard, milk.» Sometimes they simply took what they needed, without any words or negotiations. They might take not only food, but any trinket that pleased their eye, like an embroidered towel that hung in a corner under an icon. This was particularly infuriating to the Cossack women – it was no longer the seizure of something necessary, but purely an insulting reminder of the soldiers' unlimited power. (Gertjejanssen 2004, s. 267.)

Kozhina beskriver beregnende og kyniske soldater som valgte å gå i grupper fordi det gjorde sterkere inntrykk på lokalbefolkningen. Videre påpeker hun arrogansen ved at de forsynte seg fra folks hjem uten et ord, og understrekingen av sin egen makt og folks maktesløshet ved at de ikke bare tok mat, men også unødvendige ting som et kjøkkenhåndkle beskrevet i sitatet ovenfor. Dette er atferd gjennomsyret av makt og maktmisbruk, og det var ingen mål som i noen forstand kunne forhellige deres midler. Frykten for verre overgrep enn plyndring gjorde at folk ikke turte annet enn å la soldatene ta det de ønsket. Spesielt jenter og unge kvinner fryktet soldatene. Tilstanden bar preg av kaos. Folk levde i konstant frykt for invaderende soldater, og dette ble del av det daglige livet. En lærer Gertjejanssen snakket med fortalte:

And soldiers, you know, drunk soldiers went through the houses, searching for girls. Girls hid, you know, girls and women in general, drunk soldiers caroused. I remember how my mama still wasn't old, she was thirty-three years, that's still not an old woman, yes. And she would hide ... During the night they would come, the soldiers would come, in would stroll several people. That is, she would hide herself, they never found her. She hid under the stove, they didn't know that there was such an opening under the stove. You know, the peasant stove, right? Gertjejanssen: And why did they come into your house?
Mannen: They went into every house, into every house, how many, from one house to the other, yea. (Gertjejanssen 2004, s. 269.)

Gertjejanssen fant at frykten for voldtekt, spesielt hvis en var ung og vakker, gjennomsyret store deler av befolkningen. Foreldre gjemte unna døtre, og jenter og kvinner fryktet å gå ut. Denne situasjonen resulterte i at mange ble kreative og oppfinnsomme i håp om å ikke tiltrekke seg soldater. I flere av intervjuene Gertjejanssen gjennomførte kom det fram at frykten for voldtekt var så sterk og reell at flere jenter og unge kvinner kamuflerte seg og gjorde seg styggere enn de egentlig var. Noen av triksene var å ta på stygge og fillete klær,

smøre skitt, leire eller annet for hånden i ansiktet for å se stygg og syk ut, og å gå som en krokett gammel kvinne. Å bruke blod fra et husdyr for å indikere menstruasjon eller å hoste for å skremme soldatene til å tro at en hadde tuberkulose var også noe som virket frastøtende på mulige voldtektsmenn. En mann fortalte om en sykepleier som var alene med datteren etter at mannen hennes var blitt arrestert:

At that time she was rather young, now I say, she was ... twenty-five years probably, yes, and she was pretty. The Germans stole her husband, the husband, yes. And so they kept a close eye on her, you know. And what did she do? She, how should I say, disfigured her own face, you know, she smeared, well, I think it was with dough, you know, and then with (zelenkoi³). ... She would have big boils on her face ... (She and others) looked like they were sick, with something ugly on their face, some kind of abscess, yea, and that helped ...

Gertjeanssen: Did they do that every day?

Mannen: Well, if, I think that she did often, especially when it was dangerous, yes ... She, yes, she was scared. (Gertjeanssen 2004, s. 274.)

Å framstå som uattraktiv, gammel og syk kan, ifølge Gertjeanssens materiale i flere tilfeller ha reddet jenter og kvinner fra å bli voldtatt. Gertjeanssen ser voldtekter i sammenheng med overgriperens behov for maktfølelse. Samtidig hevder hun at ønske om sex var en vesentlig årsak til at mange soldater voldtok. Hun kritiserer det feministiske perspektivet som ser bort fra at seksualitet og seksuelt begjær har noe med voldtekter å gjøre. Om det var slik at unge og vakre jenter og kvinner var i større fare for å bli voldtatt, kan dette muligens forsterke hennes poeng. Om voldtektene handlet utelukkende om utøvelse av overlegen makt og forakt for kvinner, som Brownmiller vektlegger, kan det tenkes at kvinnenes utseende burde vært av mindre betydning. Å fastslå at det faktisk var de vakreste som i størst grad ble utsatt er imidlertid vanskelig. Det er kanskje også et banalt og uinteressant prosjekt. Dersom menneskene Gertjeanssen intervjuet husket og opplevde det slik, må det kunne antas at det i noen grad også var tilfelle.

Gertjeanssen gjengir Erika Buchmann, en politisk fange plassert i Ravensbrück, som rapporterte om at kvinner måtte gå på rekker foran SS offiserer. Kvinnene ble rangert etter skjønnhet og henvist til bordeller deretter; de mindre vakre til bordeller i konsentrasjonsleirer for mannlige fanger, middels vakre til militærbordeller og de aller vakreste til SS bordeller. Slik form for trakassering viser en grov maktutøvelse mot de maktesløse, og samtidig antyder en seksuell undertone fra overgripernes side. Det at kvinnelige fanger ble tvunget til å prostituere seg for mannlige fanger er en oppsiktsvekkende påstand. Dersom det skulle vise seg at dette faktisk var tilfelle, kan det kanskje bidra til å forstå hvorfor voldtekt og tvungen prostitusjon var omfattet av tabu og fortielse i den grad det var, og fortsatt er.

³ Gertjeanssen tror dette ordet refererer til en grønn plante med såpeaktig konsistens. Når sykepleieren gned denne planten i ansiktet over deigen gav det inntrykk av at hun hadde infiserte byller.

Askin refererer til utdrag fra skriftlige erklæringer avgitt til Nürnbergdomstolen. Ettersom dette er erklæringer avgitt under ed og dokumenter anvendt i den internasjonale militærdomstolen må det antas at de gjengir hendelser korrekt. Dette gir et innblikk i overgrep begått av tyske soldater under den andre verdenskrig. Beskrivelsene er mer direkte, nøytrale og utilslørte i motsetning til mange av Gertjanssens intervjuer. De bærer preg av at de er rettsdokumenter, men gir samtidig sterke vitnesbyrd på at tyske soldater faktisk voldtok kvinner ved østfronten:

[...] German soldiers organized regular raids to carry off young women. A patrol of the 228th regiment of German infantry organized such a raid in one of the quarters by the river early in 1940. Soldiers of the 7th anti-aircraft regiment did the same thing twice in the suburb of Kokotow. Women were taken not only in the streets but also from their homes. These young unfortunates were carried off to the barracks of the German soldiers and raped. (Askin 1997, s. 54.)

Et annet utdrag fra en erklæring gitt til den internasjonale militærdomstolen forteller også om tyske soldaters krigsforbrytelser:

Everywhere the bestial German bandits break into houses, rape women and girls before the eyes of their relatives and children, torture their victims and brutally murder them on the spot. In Lvov 32 women workers of the Lvov clothing factory were raped and then killed by German storm troopers. (Askin 1997, s. 54.)

Denne beskrivelsen er mer følelsesladd. De tyske soldatene karakteriseres som bestialske banditter, og det blir lagt vekt på at voldtektene skjedde i kvinnenens slektningers nærvær. Brutaliteten i overgrepene, og at kvinnene ble drept umiddelbart etter overgrepene er viktige elementer i erklæringen. Den viser hvordan sivile på østfronten led under tysk okkupasjon.

Gertjanssen viser også til vitnesbyrd presentert for Nürnbergdomstolen som beskriver seksualiserte overgrep begått av tyske soldater ved østfronten:

[...] Near the town of Borissov in Belorussia, 75 women and girls attempting to flee at the approach of the German troops fell into their hands. The Germans first raped and then savagely murdered 36 of their number. [...] On retreating from the village of Borovka, in the Zenigorod district of the Moscow region, the fascists forcibly abducted several women, tearing them away from their little children in spite of their protests and prayers. [...] (Gertjanssen 2004, s. 299.)

Disse beskrivelsene er avgitt og ført for en rettssak, og det er liten grunn til å tvile på sannheten i eller autenticiteten til denne form for dokumentasjon.

3.3.2 Voldtekt i Berlin

Tyskerne var ikke de eneste som var ansvarlige for voldtekt i Europa under den andre verdenskrig. Mot slutten av krigen var Tyskland svekket og nederlaget stod for døren. Da russiske styrker invaderte landet begikk soldatene grusomme overgrep mot tyske kvinner. En ung, kvinnelig journalist skrev dagbok fra tiden den russiske offensiven startet og fram til

krigen var over. Dagboken er utgitt i bokform og heter *En kvinne i Berlin*. Dagbokforfatteren er anonym. Antony Beevor har skrevet forordet til boken, og er ikke i tvil om at dagboken er autentisk og viser en viktig del av krigens historie. Jeg har redegjort for hvorfor jeg har valgt å referere til denne boken i metodekapittelet.

Anonym forteller at i dagene før russerne nådde fram til Berlin gikk det rykter om den røde armés framrykk, og at plyndring, drap og voldtekter inngikk i terroren de spredte. Folk var splittet mellom håpet og troen på at slikt ikke kunne forekomme i hovedstaden, og den isende frykten for hva som kanskje ventet. Anonym beskriver: «Vår skjebne nærmer seg østfra og kommer til å forandre klimaet like mye som istiden en gang gjorde. Det er ingen som uttaler ordet 'russerne'. Vi får det ikke frem.» (Anonym 2005, s. 22.) Når de russiske soldatene omsider kom fram til Berlin var ikke førsteinntrykket så ille som Anonym og hennes omgangskrets hadde fryktet. Det var livlig i gatene og soldatene lekte, lo og pratet. Anonym kjente lettelse: «Jeg kjenner at noe av frykten slipper taket. Russerne er jo tross alt 'bare mannfolk' [...]» (Anonym 2005, s. 63). Det tok imidlertid ikke lang tid før dagbokforfatteren forstod hvor ille situasjonen skulle bli. Mer eller mindre aggressive seksuelle tilnærmelser ble snart en realitet. Hun forteller om hvordan en ung soldat forsøkte å lokke henne til å bli med seg med et armbandsur som betaling. Dagbokforfatteren behersket litt russisk, noe som gjorde at hun iherdig forsøkte å avverge truende situasjoner ved å søke hjelp hos russiske militære med høyere rang. Hun lyktes med dette i noen grad, men dette gjorde også at hun selv tiltrakk seg uheldig oppmerksomhet fra de russiske soldatene. Snart var tragedien også et faktum for henne. Som følge av at hun reddet en kvinne fra å bli voldtatt ved å hente en russisk offiser som forhindret det hele ble hun selv angrepet:

Da slår de klørne i meg. To av dem har stått i mørket og ventet. Jeg skriker alt jeg kan [...] Begge sliter i meg, og så går jeg i bakken. [...] Den ene mannen står der oppe og holder vakt, mens den andre sliter i undertøyet mitt, baner seg vei med makt. [...] Nå skal den andre overta vakholdet, han hvisker: «Skynd deg ...». (Anonym 2005, s. 67.)

Heller ikke Anonym uttaler eksplisitt at det som skjer er voldtekt. Gertjeanssen erfarte, som det framgår foran, at svært mange av de hun intervjuet hadde vanskelig for å uttale visse ord og beskrive overgrep i direkte ordlag. Temaet var minst like tabubelagt på den tiden Anonym forfattet dagboken. Samtidig kan det ha vært spesielt vondt å skulle beskrive sin egen opplevelse. Likevel er det ingen tvil om hva situasjonen innebar. Hun beskriver mange slike situasjoner som ikke kan misforståes, samtidig som hun også bruker ordet voldtekt i andre situasjoner. De to russiske soldatene voldtok henne utenfor et kjellerrom som ble brukt som

tilfluktsrom av beboerne i leiegården. Etter at soldatene hadde forsvunnet banket hun på døren som ble åpnet og skrek til personene der inne: «For noen svin dere er! Jeg har blitt voldtatt to ganger, og dere bare låser døren og lar meg bli liggende der ute!» (Anonym 2005, s. 68.)

Dette var første gang hun uttalte ordet høyt, og hun beskriver at det samtidig gikk kaldt nedover ryggen hennes.

Dagene etter at russerne ankom Berlin var tøffe og dramatiske for Anonym og menneskene rundt henne. Leiligheten hun bodde i sammen med en enke og en mannlig leieboer, ble frekventert av en mengde russiske soldater som tok seg til rette og følte seg som hjemme. Beboerne hadde ingen mulighet til å stå i mot. I denne hjelpeløse og forsvarsløse situasjonen var kvinnene prisgitt russernes humør og lyster. Dagbokforfatteren forteller om flere russiske soldater som behandlet henne relativt respektfullt og hyggelig, hvorav andre gjorde tilværelsen til et mareritt. Hun ble igjen voldtatt, og forteller om andre jenter og kvinner rundt henne som delte samme skjebne. Etter hvert bestemte hun seg for en overlevelsesstrategi: «Det er ingen tvil: Jeg trenger en ulv til å holde de andre ulvene på avstand. En offiser, en av høyest mulig rang, kommandant, general, hva jeg nå kan få tak i. Hva skal jeg ellers med mitt gode hode – og med mitt kjennskap til fiendens språk?» (Anonym 2005, s. 78.)

Dagbokforfatteren velger denne strategien i håp om at hun ikke lenger er «fritt vilt» og utsatt for gjengvoldtekter, men i stedet «tilhører» én russer. Det var også matmangel i Berlin, og mange sultet. Ved å ha en slags forbindelse til én fast russer, ville hun også få bedre tilgang på matvarer. Strategien fungerte mer eller mindre. I løpet av den relativt korte perioden mellom 20. april og 22. juni 1945 som dagboken ble skrevet i, hadde Anonym tre ulike beskyttere i form av russiske soldater. Betalingen var at hun lot dem «sove hos seg». Situasjonen var til tider kaotisk, og faren for at de skulle oppdage hverandre var tilstede. Dette var på ingen måte planlagt fra dagbokforfatterens side, men et resultat av at hun måtte gjøre de grep som var nødvendige der og da for å overleve. Tilværelsen var på alle måter øyeblikksbasert, og planlegging fram i tid var et privilegium utenfor rekkevidde. Beskyttelsen var ikke bestandig pålitelig. Det virket ikke som det russiske militæret hadde et like strengt hierarki som det tyske. Dermed nøt ikke soldater av høyere rang den respekten Anonym hadde regnet med, og hun var ikke bestandig så urørlig for andre som hun trodde. Samtidig var hun smertelig klar over at hun ikke hadde kontrollen over disse forbindelsene: «Jeg er bare et bytte og må la jegerne avgjøre hva som skal skje med det, og hvem som skal få det til slutt.» (Anonym 2005, s. 133.)

Dagbokforfatteren skildrer hvordan hun forholdt seg til sine «beskyttere», hvordan de framtonet seg for henne som menn, og hvordan de behandlet henne. Den første, Petka, kom inn i bildet etter en hendelse i leiligheten hun bodde i som ikke kan betegnes som annet enn en voldtekt:

Jeg hvisker, trygler: 'Bare én, vær så snill, bare én. Gjerne Dem. Men kast ut de andre.' Han lover det med dempet stemme og bærer meg nedover gangen som om jeg var en bylt med klær. [...] Så roper han et par grovmælte, korte setninger til de på kjøkkenet, lukker døren og legger seg hos meg i mørket. [...] Jeg er svimmel, bare halvt til stede, og den halvparten har gitt opp kampen, den faller mot den harde, såpeluktende kroppen. (Anonym 2005, s. 72.)

Da Petka tidlig neste morgen måtte av sted, smilte han, lovt å komme tilbake samme kveld og tok henne i hånden. Han var imidlertid menig soldat, og Anonym tvilte på han kunne fylle rollen som hennes vern mot kobbelet.

Etter en stund kom hun i kontakt med en løytnant som het Anatol som hun så nytten i som «beskytter». Ved deres første møte var han vennlig uten å komme med tilnærmelser, i motsetning til Petka. Han og flere andre soldater festet senere i leiligheten, og snart ville han også til sengs med henne. Hun beskriver ham som «godmodigheten selv», men at han var grådig og sterk som en tyr. I denne situasjonen var det som om det eksisterte en slags uuttalt forståelse. Han tok det som en selvfølge at han kunne ligge med henne, og hun har resignert for hans overlegne makt og innsett at det ikke er noen vei utenom.

Dagbokforfatteren stiftet så bekjentskap med en russisk major. Gjennom andre fikk hun høre at Anatol var blitt stasjonert et annet sted, og at majoren ønsket å overta hans plass hos henne. Han opptrådte svært høflig og dannet, samtidig som han kom med forsiktige tilnærmelser. De konverserte og majoren fortalte detaljert om sitt privatliv. Det virker som om Anonym finner atferden hans pussig til å begynne med. Dette er antakelig basert på hennes tidligere erfaringer med russerne: «Har han tenkt å konversere meg igjen, spille gentleman slik det er beskrevet i kapittelet 'Voldtekt av fiendtlige demoiselles' i skikk- og brukboken?» (Anonym 2005, s. 114.) Det tar imidlertid ikke lang tid før hun forstår at han vil at hun skal bli bedre kjent med ham. Han ga også uttrykk for at han var redd for at han plaget henne. Kneet hans var skadet og dagbokforfatteren følte en form for medynk med ham. Likevel var situasjonen også ubehagelig: «Det er ekkelt å føle at jeg går fra hånd til hånd, jeg føler meg fornedret og krenket, degradert til seksualobjekt.» (Anonym 2005, s. 114.) Samtidig er hun redd for at den forrige «beskytteren» faktisk er borte, og at hun bør skaffe en ny i majoren. Hadde det ikke

vært for at han var en bevæpnet soldat i en invaderende hær og hun en ubevæpnet kvinne i et okkupert land med alt det medfører, hadde tilnærmelsene hans virket normale:

Jeg kjenner hånden hans stryke meg over håret. Så er det en lyd borte ved døren, vi ser opp begge to. Enken står i dørråpningen med et stearinlys i hånden og spør redd om det er noe galt. Majoren og jeg vifter henne bort, og hun ser vel også selv at ingen gjør meg noe vondt. Jeg hører at hun lukker døren etter seg. Da vi slukker lyset kort tid senere, fortalte jeg ham hvor sår og ødelagt jeg var, og ba ham være forsiktig. Han var øm og hensynsfull, sa ikke et ord og lot meg snart være i fred så jeg fikk sove. (Anonym 2005, s. 115.)

Anonym og majoren fortsetter sin forbindelse. Han tar med gaver til henne i form av matvarer, stearinlys og lignende. Hun reflekterer over forholdet og kommer fram til følgende:

Jeg kan ikke påstå at majoren voldtar meg. Jeg tror ett kaldt ord fra min side hadde vært nok, så ville han gå sin vei og aldri komme tilbake. Jeg står frivillig til tjeneste. [...] Gjør jeg det for flekk, smør, sukker, stearinlys, hermetisk kjøtt? Til en viss grad, ja. (Anonym 2005, s. 125.)

Dagbokforfatteren spør seg om hun på grunn av dette må kalle seg hore ettersom hun er klar over prostitusjonsforholdet i det at hun lever av kroppen sin og selger den for mat. Hun kommer til at hun aldri kunne hatt dette som yrke i en normal tilværelse, og finner en slags trøst i det. Viktigheten av at ofre for voldtekt skal være fullstendig passive finnes igjen i mange situasjoner, også i fredstid. Stilles det spørsmålsteget ved offerets passivitet, kan hun mistenkes for å være skyld i voldtekten selv. Anonym reflekterer selv over sin egen delaktighet i forholdet til sine «beskyttere», men kommer til at det er en ren overlevelsesstrategi som også andre kvinner rundt henne tyr til. Det kan også tenkes at liknende tilfeller fantes blant kvinnene ved østfronten. Gertjeanssen påpeker at områdene ved krigens østfront var preget av hungersnød som følge av tysk krigføring (Gertjeanssen 2004). Hun hevder at dette kunne bli utnyttet av tyske soldater og «led to [...] the willingness to exchange live-saving materials only with those desperate enough to sell their bodies.» (Gertjeanssen 2004, s. 1.) Her antyder hun at tyske soldater kan ha vært villige til å bytte mat mot sex. Dette bør også betraktes som en overlevelsesstrategi framfor prostitusjon. Kvinnenes følelse av delaktighet i disse relasjonene, og frykten for å bli sett på som prostituert, kan være en faktor som vanskeliggjør åpenhet rundt dette fenomenet ytterligere.

Lesning av dagboknotatene gir inntrykk av at omfanget av voldtekter i Berlin etter den russiske invasjonen var enormt. Befolkningen med sterk overvekt av kvinner var forsvarsløse mot de bevæpnede soldatenes lyster og luner. Brownmiller karakteriserer byen på denne tiden slik: «[...] Berlin was very nearly a city of women.» (Brownmiller 1975, s. 66.) Anonym gir også inntrykk av at situasjonen var nyansert. Soldatenes atferd overfor kvinnene spente seg fra brutale gjengvoldtekter til flørting, sverming og ytring av kjærlighetserklæringer: «Det er

alltid ytterlighetene. Enten er det 'Kvinne, kom!' og ekskrementer på gulvet, eller så er det bukking og pene manerer.» (Anonym 2005, s. 191.) Dagbokforfatteren forteller også om en svært ung russisk soldat som voldtok enken hun delte leilighet med, for så i den påfølgende tiden «følge etter henne som en hund» og hjelpe til med diverse gjøremål. Det kommer tydelig fram i beskrivelser av ulike situasjoner at soldatene hevdet sin rett når de voldtok kvinnene. En annen soldat forsøkte senere å voldta den sammen enken, men kom i diskusjon med dagbokforfatterens «beskytter» Anatol:

Han er en ung mann, han har krav på det samme som alle andre, han har ikke hatt noen kvinne på lenge [...] – det er da fort gjort! Han ruller med øynene, knytter nevene, kaster på hodet – han mener åpenbart at han har all verdens rett til å forgripe seg på enken. (Anonym 2005, s. 134.)

Som nevnt ovenfor forekom også prostitusjonslignende forhold. Likevel kan det hevdes at den desperate situasjonen med å stadig risikere brutale overfall og voldtekter kombinert med matmangel, førte til at graden av frivillighet var fraværende hos de fleste av kvinnene. Ordet prostitusjon er forbundet med en grad av frivillighet. Det er derfor et dårlig ord i denne sammenhengen. Å betegne forbindelsene dagbokforfatteren og andre kvinner hadde til enkelte russiske soldater som en overlevelsesstrategi er riktigere.

Det kan virke som om krigen og det voldsomme omfanget av voldtekter på et vis gjorde det lettere for kvinnene å takle traumene. Det ser ut til at det var åpenhet kvinnene imellom rundt egne opplevelser, og en viten om at dette var noe en ikke var alene om. Anonym går så langt som å hevde at det utviklet seg en slags galgenhumor om alle voldtektene i byen. Dette var kanskje en måte for noen å avvæpne alvorret i tilværelsen, og dagbokforfatteren mener antakelig ikke å bagatellisere situasjonen som for mange kvinner var svært ødeleggende.

Likevel kan fellesskapet og det at nærmest «alle» ble rammet ha gjort det enklere for mange å takle egen voldtekt. Anonym beskriver blant annet en sekstenårig jente som mistet jomfrudommen til en russer som voldtok henne, og som tilsynelatende taklet det hele greit etter forholdene. Hun konstaterer at om jenta hadde blitt voldtatt under normale omstendigheter, ville situasjonen ha fortonet seg svært annerledes. Jenta ville fått sjokk, politietterforskning hadde blitt satt i gang og sladderer ville gått i nabolaget. Hun forklarer:

Men nå dreier det seg om en kollektiv skjebne, noe vi alle forutså og fryktet – og som skjedde med nesten alle kvinnene rundt oss og på en måte var en del av hverdagen. Følgene av denne kollektive massevoldtekten vil bli overvunnet kollektivt. Kvinnene hjelper hverandre ved å fortelle om det, få det ut, gi hverandre muligheten til å snakke og liksom spy ut sine opplevelser. Det utelukker selvsagt ikke at mer tandre sjeler enn denne hardkokte berlinerjenta har fått seg en knekk for livet. (Anonym 2005, s. 153.)

I tråd med dette argumenterer Skjelsbæk at når voldtektene under krigen i det tidligere Jugoslavia ble oppfattet som et angrep på en etnisk gruppe som helhet, og ikke på kvinnene som enkeltindivider, virket dette som en beskyttelse mot skam- og skyldfølelse (Skjelsbæk 2006, artikkel 4). Dette kommer jeg tilbake til i kapittel 4.3.

3.4 Nyanser i beskrivelsene

Etter å ha gjennomgått ulike beskrivelser av overgrep er det tydelig at selve voldtektene og spesielt omstendighetene rundt kunne være svært ulike. Det er et stort sprik mellom Sophia Glushkinas øyenvitneberetning og Anonyms beskrivelser av relasjonen mellom henne selv og majoren. Det er rimelig å tenke at voldtektenes omstendigheter kan ha hatt betydning for hvordan både offer og overgriper har opplevd situasjonen. Hvilken mening overgriperne har lagt i handlingene og motiv for å begå dem kan ha vært svært forskjellige. Det kan også antas at psykiske og kanskje spesielt fysiske konsekvenser for ofrene kunne variere. Åpenbart var graden av vold avgjørende for de fysiske konsekvensene. Når det gjelder psykiske følger skal en være svært forsiktig å generalisere bortsett fra å fastslå at en voldtekt er et alvorlig traume som kan ha alvorlige psykologiske ettervirkninger uavhengig av omstendighetene rundt.

Den ene ytterligheten i disse beskrivelsene er gitt av Anonym. Hun og mange av kvinnene rundt henne i Berlin i krigens slutfase gjennomgikk en forferdelig tid hvor russiske soldater voldtok og plyndret. Opplevelsen med å leve i en periode med konstant frykt for voldtekter og være prisgitt overgripernes humør og luner skal på ingen måte bagatelliseres. Anonym ble også selv utsatt for flere brutale overfallsvoldtekter. Likevel skiller hennes opplevelser med sine «beskyttere», og spesielt majoren, seg fra andre beskrivelser av voldtekt. Hun tenker over, som nevnt ovenfor, om hun er prostituert fordi relasjonen til sin «faste forbindelse», majoren, bærer preg av at hun stiller seg til disposisjon for ham mot at han beskytter henne mot andre soldater og gir henne mat. Hennes skildringer av relasjonen dem i mellom gir lite inntrykk av vold og tvang. Det kan tyde på at hun bevisst valgte en overlevelsesstrategi, og aksepterte unntakstilstanden som den var for å overleve. Dagbokforfatteren beskriver noen situasjoner som ser ut til å være naturlige samtaler mellom mann og kvinne:

Så vil han vite hva slags skolegang jeg har, og blir synlig imponert når jeg sier at jeg har gått på gymnaset, og når jeg forteller om mine språkkunnskaper og mine reiser på kryss og tvers av hele Europa. Anerkjennende sier han: «Du har gode kvalifikasjoner.» Plutselig spør han forundret hvorfor de tyske jentene er så slanke alle sammen, vi har jo ikke et gram fett på kroppen – har vi fått så lite mat? Han utmaler seg hvordan det hadde vært om han tok meg med hjem til Russland, giftet seg med meg, presentert meg for foreldrene sine... Han lover at han ville fete meg opp med kylling og fløte, før krigen hadde de levd riktig godt hjemme hos ham... Jeg lar ham fantasere. (Anonym 2005, s. 127.)

Anonym sier at hun liker majoren, kanskje nettopp fordi han behandlet henne menneskelig og med en form for respekt. Han var skadet og krevde ikke mye av henne seksuelt: «Han sliter med det sårede kneet. Han søker nok menneskelig, kvinnelig sympati mer enn det rent seksuelle. Og det kan jeg gjerne gi ham, med glede.» (Anonym 2005, s. 125.)

Den andre ytterligheten i beskrivelsene er grufulle og brutale voldtekter, begått av en gruppe soldater som utsetter offeret for grov vold og pinsler. Konsekvensene for offeret kunne være alvorlige fysiske skader, både som følge av selve voldtekten, av annen type vold påført under overgrepet eller en kombinasjon av dette. Det kommer også fram i litteraturen at mange jenter og kvinner ble drept etter å ha blitt voldtatt. Flere av beskrivelsene jeg har gjengitt ovenfor i kapittel 3.3 inneholder soldater som voldtok i flertall, og det kan tolkes dit hen at det er snakk om gjengvoldtekter. Det finnes også beskrivelser som levner uten tvil at det dreier seg om dette. Anonym skildrer situasjonen da hun og noen naboer fikk høre om gjengvoldtekten av Elvira, en kvinne i lokalmiljøet, mens hun befant seg på en likørfabrikk sammen med likørfabrikanten og en annen kvinne:

Til slutt var de blitt oppdaget av noen russiske soldater på leting etter brennevin. Så trekker mannen på skuldrene, han vil ikke fortelle mer, forlater kjøkkenet. «De sto i kø,» hvisker hans kone, mens den rødhårede sitter taust på stolen sin. «De ventet på tur. Det var minst tjue stykker, sier hun, men hun vet ikke nøyaktig hvor mange. Hun måtte visst ta hele støyten alene. Den andre kvinnen var ikke frisk.» Jeg stirrer på Elvira. Den oppsvulmede munnen henger i det gustne ansiktet som en fiolett plomme. «Vis dem,» sier kona. Den rødhårede knepper taust opp blusen og viser oss bitemerkene på de gule og blå brystene. Jeg orker nesten ikke å skrive dette, jeg blir kvalm bare av å tenke på det. (Anonym 2005, s. 143.)

Gertjeanssen refererer til et vitnesbyrd avgitt til Nürnbergdomstolen:

In the town of Tikhvin, in the Leningrad region, a 15-year old girl named H. Koledetskaya who had been wounded by shell splinters was taken to a hospital (a former monastery) where there were wounded German soldiers. Despite her injuries the girl was raped by a group of German soldiers and died as a result of the assault. (Gertjeanssen 2004, s. 300.)

Selv om jenta i denne beskrivelsen var svært ung og i tillegg innlagt på sykehus med skader, ble hun gjengvoldtatt av tyske soldater og døde altså som følge av overgrepet. Uavhengig av hvilke motiv som ligger bak en slik handling, er volden og brutaliteten som utøves og som førte til døden umulig å overse. Om jenta på sykehuset døde som en slags utilsiktet konsekvens av voldtekten, er dette en umulighet i beskrivelsen av følgende ufattelige hendelse, gjenfortalt til Nürnbergdomstolen og som får tale for seg selv:

[...] By order of a German named Hummer, the soldiers marched L.I. Melchukova, a 16-year-old girl, into the forest, where they raped her. A little later some other women who had also been dragged into the forest saw some boards near the trees and the dying Melchukova nailed to the boards. The Germans had cut off her breasts in the presence of these women [...] (Gertjeanssen 2004, s. 299.)

Det blir tydelig at omstendighetene rundt og situasjonen selve voldtekten ble begått i, kunne være svært forskjellige. Å bli utsatt for voldtekt, uavhengig om det er krig eller fred eller om ytterligere vold er utøvd, er en svært traumatisk og ødeleggende opplevelse. I flere av de gjengitte beskrivelsene har det imidlertid også kommet fram at vold, tortur og drap har skjedd i sammenheng med voldtekter. Det har selvfølgelig ytterligere konsekvenser for ofrene. Samtidig kan det kanskje også si noe om gjerningsmennenes motiver. I situasjonen med Anonym og majoren virker det som han også til en viss grad er interessert i selskap i form av en samtalepartner og en slags omsorgsgiver, i tillegg til det seksuelle. Motivet til soldatene som mishandlet og drepte Melchukova i beskrivelsen ovenfor kunne antakelig ikke vært fjernere fra dette. Var vold en del av voldtekten eller var voldtekt en del av volden de utførte? Uavhengig av dette var de ulike handlingene knyttet til hverandre i den samme ugjerningen. Refleksjon rundt denne beskrivelsen reiser spørsmål: Var dette et enkeltstående tilfelle, eller var det ett av mange like brutale overgrep? Var disse soldatene spesielle på noen måte, i og med at de utførte dette overgrepet? Eller var de «normale» soldater i en «unormal» situasjon som det krig er? Var det krigen alene som genererte atferd som endte i slike overgrep, eller var det flere faktorer som spilte inn?

En markant forskjell i beskrivelsene av overgrep er om det var én eller flere overgripere. Gjengvoldtekter forekommer også i fredstid, men kanskje skaper en krigssituasjon flere tilfeller av denne typen overgrep. I kapittel 5.2 kommer jeg inn på om homososiale prosesser kan forekomme i krigssituasjoner, og hvorvidt dette kan belyse spørsmålet om hvorfor mannlige soldater i krig voldtar. Det kan tenkes at homososialitet kan uttrykkes gjennom voldtekt, og kanskje spesielt gjennom gjengvoldtekt. Ved deltakelse i en gjengvoldtekt identifiserer overgriperne seg med hverandre som menn, og handlingen kan være et middel i deres jakt på respekt og maktposisjoner i forhold til hverandre. Kvinnen er underordnet. Kanskje er det ikke det seksuelle ved voldtekten som er viktigst dersom det skulle være tilfelle at gjengvoldtekter kan være et uttrykk for homososiale prosesser. Det kan da tenkes at det er like viktig å vise seg for hverandre som å skulle krenke kvinnen.

3.5 Alkoholens rolle

Mye av litteraturen som beskriver voldtekt og andre overgrep som skjedde under den andre verdenskrig er inne på at gjerningsmennene ofte var påvirket av alkohol. Det ser ut til at alkohol spilte en viktig rolle hos de militære styrkene langs østfronten. Birgit Beck påpeker omfanget av alkoholbruk i forbindelse med voldtekt begått av tyskere (Beck 2002). Både

tyskere, medlemmer av den røde armé, partisanere og lokale politifolk brukte alkohol for å få tiden til å gå, og for takle selve krigen (Gertjeanssen 2004).

Alcohol kept the men going under stressful conditions, helped the Wehrmacht and SS to murder, rape, take control of villages, or run the camps. [...] Not only were the (Red Army) soldiers and officers able to commit atrocities more easily, but in all likelihood they would have been more willing to break rules to be sexual or to rape. (Gertjeanssen 2004, s. 71.)

I flere av Gertjeanssens intervjuer kom det fram at soldatene som voldtok og begikk andre grusomheter var påvirket av alkohol. Også i de skriftlige erklæringene framlagt for Nürnbergdomstolen kom det fram at tyske soldater var fulle når de voldtok kvinner på østfronten: «Drunken German soldiers dragged Lvov girls and young women to Kosciusko Park and brutally raped them.» (Askin 1997, s. 55.) Anonym beskriver hvordan de russiske soldatene var påvirket av alkohol, og at dette nærmest virket som en katalysator for voldtekt. Dette kommer blant annet tydelig fram den dagen russerne ankom Berlin. Som beskrevet ovenfor opplevde dagbokforfatteren de russiske soldatene som «vanlige mannfolk» som lekte seg i gatene, og hun kjente en viss lettelse. Men da kvelden kom og svært mange av soldatene ble beruset av alkohol, viste det seg at situasjonen ble ganske annerledes. Anonym forteller: «Stormen har rast forbi, nå befinner vi oss i vindskyggen. Trodde vi. Det begynte omtrent klokken 18. En soldat kom ned i kjelleren, han var full og kraftig som en okse, fektet med revolveren og satt kurs mot likørfabrikantens kone.» (Anonym 2005, s. 65.) Hun beskriver også en diskusjon med den mannlige leieboeren som delte leiligheten med henne selv og enken om temaet alkohol. Leieboeren hadde hørt at de tyske soldatene skulle overlate all alkohol til den russiske hæren på framrykk i den tro at alkoholen skulle sinke dem og svekke kampferdighetene deres. Dagbokforfatterens reaksjon var følgende:

Dette er mannfolktøv, klekket ut av menn og for menn. De burde bruke to minutter til å tenke over at alkohol stimulerer mennenes kjønnsdrift. Jeg er overbevist om at det ville blitt bare halvparten så mange voldtekter hvis det ikke hadde vært for all alkoholen russerne fant her i byen. De er ingen casanovaer, disse russerne. De må hisse seg opp med kunstige midler før de foretar seg noe, drukne sine hemninger. (Anonym 2005, s. 177.)

Jeg tror Anonym har et viktig poeng. Alkoholmisbruk er et svært alvorlig samfunnsproblem, også i dag, også i fredstid, på svært mange områder. Hvorfor skulle det ikke være årsaken til problemer også i en krigssituasjon? Det er selvfølgelig vanskelig å fastslå hvor omfattende alkoholmisbruk var blant soldater under krigen og hvilken betydning det hadde for omfanget og brutaliteten ved ulike overgrep. Når det likevel er hyppige referanser til fulle soldater som voldtok, er det rimelig å anta at alkoholmisbruk spilte en viss rolle i voldtekter begått av soldater under den andre verdenskrig.

3.6 Voldtekt som krigsstrategi under den andre verdenskrig?

Min forståelse av en krigsstrategi er handlingsplaner utformet eller taktiske grep gjort av militære myndigheter som skal påvirke krigens gang. En krigsstrategi innebærer bevisste og målrettede handlinger for å oppnå noe bestemt. Etter krigen i det tidligere Jugoslavia og i Rwanda ble voldtekt for første gang regnet som en forbrytelse mot menneskeheten og som et systematisk og strategisk ledd i folkemord (Hobson 1998). Dersom voldtekt var en krigsstrategi fra militærledelsens side hos ett eller flere av landene involvert i den andre verdenskrig, kan dette være med på å forklare omfanget av fenomenet. I det følgende vil jeg i hovedsak undersøke om litteraturen kan svare på om dette var tilfelle fra tyskernes side.

Askin refererer til følgende bevis fra tyskernes invasjon av Sovjetunionen presentert for Nürnbergdomstolen:

Women and young girls are vilely outraged in all the occupied areas. In the Ukranian village of Borodayevka ... the fascists violated *every one* of the woman and girls. In the village of Berezovka ... drunken German soldiers assaulted and carried off *all* the women and girls between the ages of 16 and 30.» (Askin 1997, s. 57.)

Askin kommenterer disse bevisene: «The evidence revealed that in some towns and villages every woman and girl was subjected to sexual assault. *Every single one*. This indicates an organized and systematic plan to rape and further destroy the women inhabitants.» (Askin 1997, s. 57.) Askin vektlegger at i noen byer og landsbyer ble absolutt alle jenter og kvinner i en aldersgruppe voldtatt. Dette ser hun som tegn på systematikk og planlegging. Men sier dette noe om bruk av voldtekt som krigsstrategi? Det at en gruppe soldater i en gitt landsby systematisk voldtok alle kvinnene betyr ikke at dette var handlinger beordret fra høyere militær ledelse som ledd i selve krigføringen. Om handlingene var planlagte fra de utøvende soldatenes side behøver heller ikke si noe om bakenforliggende motiver eller taktikk. Det kan være andre årsaker til slike hendelser enn at soldatene fulgte ordre og handlet i tråd med en overordnet krigsstrategi. Det denne form for dokumentasjon imidlertid sier noe om er at voldtekt i aller høyeste grad var et omfattende fenomen og en måte å terrorisere befolkningen på. Brownmiller beskriver hvordan fremadstormende tyske armeer ankom polske eller russiske landsbyer: «[...] the pattern of first-phase violence was almost invariable. Homes were looted, but first and especially the Jewish homes, and Jewish girls were singled out for torture and rape, often in front of their parents.» (Brownmiller 1975, s. 50.) Også her beskrives en form for systematikk. De tyske soldatene gikk spesielt etter jødiske kvinner. Brownmiller antyder at dette var en form for taktikk i prosessen med å ydmyke, ødelegge og

utslette det jødiske folk, og at det var et ledd i en handlingsrekke fulgt av tvangsflytting, massehenrettelser, konsentrasjonsleirer og den endelige løsningen.

Virgili kommenterer at voldtekt begått av allierte soldater forekom i Frankrike i perioden rundt frigjøringen av landet. I dette tilfellet tilhørte ikke de voldtatte kvinnene overgripernes fiender. Virgili karakteriserer dette som ikke-planlagte voldtekter, og dermed heller ikke systematisk utført (Virgili 2002). Gertjeanssen tror heller ikke voldtekter begått av tyske eller russiske soldater ved østfronten var del av eller grunnet en form for krigsstrategi (Gertjeanssen 2004).

For å etterforske om voldtekt ble benyttet som krigsstrategi under den andre verdenskrig er det nødvendig å undersøke hvordan militærledelsen stilte seg i forhold til slike handlinger begått av soldatene. Ble seksuell vold beordret, hersket det en stilltiende aksept og tillatelse, eller fantes det forsøk på å forhindre voldtekter gjennom tiltale og straff for de skyldige? (Beck 2002.) Beck hevder at det hersker en forestilling om at tyske soldater voldtok systematisk for å spre frykt og terror, og at ingen risikerte å bli straffet gjennom å delta i slike handlinger. Hennes undersøkelser av Wehrmachts rettsavgjørelser fra krigen viser imidlertid et annet bilde. For det første *ble* soldater straffet for voldtekt, både i form av fengselsstraffer og i noen tilfeller også dødsstraff. For det andre ser det ut til at rettspraksisen var svært forskjellig ut fra hvorvidt voldtektene ble begått ved vestfronten eller østfronten. Som det framgår foran i kapittel 3.1.2 ble sivilbefolkningen i øst utsatt for mer grusomheter og lidelser enn i vest. Overgrep ble her i mye større grad ignorert fra militærledelsens side. Også der soldater ble stilt for retten, tolket dommerne ofte de eksisterende lovene i soldatens favør ved østfronten. Både soldater, militærledere og dommere var influert av raseideologien om at sivilbefolkningen her var av laverestående rase. En soldat tiltalt for voldtekt ved vestfronten kunne risikere lang fengselsstraff hvis retten var overbevist om at offeret var uskyldig, om tiltalte hadde rulleblad eller dårlige referanser fra sin tid i hæren. Samtidig la de fleste rettsdokumentene vekt på at soldater som voldtok svertet Wehrmachts rykte. Dette argumentet fantes også i dommer ved østfronten, men her ble ikke soldater straffet hvis ikke det var nødvendig for å opprettholde den militære disiplin. Det hersket også en viss forståelse for at soldatene var i en vanskelig situasjon og måtte få utløp for det som ble ansett å være et mannlig behov for seksuell tilfredsstillelse. For å forhindre at dette behovet skulle resultere i økt omfang av voldtekter og homoseksuelle forhold, ble det innen 1942 opprettet rundt 500 bordeller, både i øst og vest. Becks undersøkelse av Wehrmachts rettsdokumenter tyder på at

voldtekt begått av tyske soldater mot kvinner i okkuperte landområder var i konflikt med militære interesser. At frykt for økt utbredelse av voldtekt var en årsak til opprettelsen av bordeller, gir også inntrykk av at voldtekter ikke var ønsket fra militærledelsens side. Beck konkluderer med at det ikke finnes bevis i dokumentene tilgjengelig for hennes undersøkelse for at voldtekt ble benyttet som en krigsstrategi fra tysk side. Tvert i mot er det tegn på at Wehrmacht ønsket å redusere omfanget av fenomenet. Ut i fra disse litterære referansene er det lite som tyder på at voldtekt og seksualisert vold var en del av en organisert krigsstrategi fra tysk militærledelsens side. Dette sier nødvendigvis ikke noe om omfanget av voldtekt under krigen. Det utelukker heller ikke at voldtekt utført av en gitt gruppe soldater i et gitt område ble utført systematisk for å terrorisere lokalbefolkningen. Gertjeanssen er også klar på at voldtekt ikke var en formell militær strategi, men at «the German leadership encouraged random violence of all kinds against innocent civilians in the east.» (Gertjeanssen 2004, s. 302.)

Selv om voldtekt ikke ble benyttet som krigsstrategi fra tyskernes side, kan militære ledere ha hatt ulike holdninger til fenomenet. Scenen Askin beskriver som er gjengitt ovenfor, kan gi inntrykk av at det fantes en viss planlegging, eller i det minste en bevissthet rundt alle voldtektene som ble begått i en gitt landsby. Det er imidlertid vanskelig å fastslå hvordan militærledelsen forholdt seg til dette. Kanskje ble det godtatt og akseptert eller til og med oppfordret til. Som Beck viser i sin undersøkelse av rettsdokumenter, ser det ut til at den tyske Wehrmacht hadde makt og ressurser til å slå ned på soldaters uønskede atferd. Det at så få soldater ble stilt for retten for overgrep begått i øst, tyder på at militærledelsen ikke hadde behov for eller ønsket å forhindre dette i like stor grad som i vest. En rimelig tolkning er å anta at den tyske militærledelsen i det minste så gjennom fingrene når det gjaldt voldtekt og andre seksualiserte overgrep begått mot sivilbefolkningen bosatt ved østfronten. Mer enn 17 millioner mennesker tjente under den tyske Wehrmacht under den andre verdenskrig (Beck 2002). Det kan ikke utelukkes at det innenfor en hær av så enorme proporsjoner kan ha eksistert ulike holdninger blant de militære lederne. Der hvor en leder ønsket å forhindre og straffe voldtekter, kan en annen ha oppfordret til det samme.

Den russiske hæren innover i Tyskland på vei mot Berlin gjorde seg som kjent også skyldig i drap, voldtekter og plyndring. Askin (1997), Anonym (2005) og Brownmiller (1975) ser dette som hevn på grusomheter begått av tyskere i Russland. Om dette var planlagt strategi fra den russiske militærledelsen eller forsettlig handlinger fra menige soldater er vanskelig å svare

på. Ifølge Brownmiller er Cornelius Ryan en av få historikere som har skrevet realistisk om voldtekt i Berlin i krigens slutfase (Brownmiller 1975). Han beskriver de russiske fortroppene som veldisiplinerte og siviliserte. Det var derimot de bakre troppene som var uorganiserte og mobbaktige. Det var disse som begikk overgrep og grusomheter. Brownmiller ser logikken i dette. Fortroppen hadde et viktig og respektert oppdrag for landet sitt ved at de var de første russere som marsjerte over tysk grunn. Dette gav følelsesmessig tilfredsstillelse. De bakre troppene var ikke en del av dette, og hadde behov for å markere og hevne seg. Ryan beskriver at de russiske baktroppene «demanded the rights due the conquerors: the women of the conquered.» (Ryan i Brownmiller 1975, s. 67.) I *En kvinne i Berlin* får vi innblikk i hvordan russiske militærledere forholdt seg til at tyske kvinner ble voldtatt av deres soldater. Tre russiske soldater holder bakerens kone fast nede i en fluktstol mens de krangler om noe. Dagbokforfatteren løper for å hente en offiser i håp om at han vil forhindre det forestående overgrepet:

Til slutt blir han med meg, nølende og motvillig. [...] En av de tre soldatene har forsvunnet. De to andre står ved siden av bakerkona og krangler fremdeles. Offiseren blander seg inn i samtalen, men ikke i kommandotone, mer som en likemann. Flere ganger oppfatter jeg uttrykket «ukas stalina» - Stalins ordre. Det virker som om denne ordren går ut på at «den slags» ikke skal forekomme. Men selvsagt skjer det likevel, som offiseren antyder med en skuldertrekning. En av de to irettesatte protesterer. Ansiktet hans er fortrukket av sinne: «Hva så? Hva gjorde ikke tyskerne med våre kvinner?» Han skriker: «Søsteren min, de tok henne ...» og så videre, jeg forstår ikke alle ordene, men jeg får tak i meningen. (Anonym 2005, s. 67).

Denne beskrivelsen antyder at de russiske soldatene hadde ordre om å *ikke* voldta fra høyeste hold. Samtidig er lysten på hevn for tyskernes overgrep i Russland tydelig til stede, sammen med offiserens manglende autoritet og/eller interesse for å forhindre at overgrep forekom.

I mars i år ble en dokumentar om overgrep begått av allierte soldater sør i Italia sendt på italiensk TV. Programserien heter «La storia siamo noi» og betyr «historien er oss». I forlengelsen av dokumentaren ble en artikkel lagt ut på programseriens hjemmesider, kalt «Bottino di Guerra» som kan oversettes til «krigsbytte». I nett-artikkelen kommer det fram at allierte marokkanske soldater i den franske hæren begikk voldtekter og andre overgrep i det sørlige Italia under ledelse av den franske generalen Alphonse Juin (Bottino di Guerra 2007). Anslag på hvor mange kvinner som ble voldtatt varierer mellom 300 og 60 000. Den italienske historikeren De Luna, referert til i artikkelen, tror det riktige tallet er et sted mellom 3000 og 3500. I Italia har det versert et rykte om at general Juin utstedte en proklamasjon som inneholdt en slags lisens for soldatene til å kunne voldta som lød slik:

... i tillegg til fjell, i tillegg til fiender som vi skal drepe i natt, er dette et stort land, rikt på kvinner, vin, hus. Hvis dere lykkes i å passere denne linjen uten å etterlate en eneste fiende i live, vil jeg, deres general, love dere, gi dere rett til, proklamere at de kvinnene, de husene, den vinen som dere finner skal være deres, til deres behag

slik dere vil. I 50 timer. Dere kan ha alt, gjøre alt, ta alt, ødelegge eller frakte bort, hvis dere har vunnet, hvis dere har fortjent det. Jeg, deres general, opprettholder dette løftet, hvis dere for siste gang adlyder inntil seier ... (Bottino di Guerra 2007, La Carta Bianca, oversatt av Kjersti Ericsson.)

Den franske historikeren Notin, også referert til i artikkelen, hevder at det er usannsynlig at et slikt dokument har eksistert. De Luna mener at det ikke kan bevises at general Juin har utstedt proklamasjonen, og at sannheten er nærmere at det hersket en stilltiende enighet mellom de franske offiserene om å se igjennom fingrene med marokkanernes overgrep. Pave Pius den XII klaget til de Gaulle over de marokkanske soldatenes atferd, som også innebar andre grusomheter utover voldtekt. Ved utgangen av 1945 hadde det franske militærtribunalet dømt 360 individer til døden eller tvangsarbeid. Om disse dommene også gjaldt voldtekt sier historien ikke noe om.

Om det finnes et snev av sannhet i general Juins proklamasjon, ser det ut til at de marokkanske soldatene ble lokket med belønning i form av «kvinner, vin og hus» dersom de adlød og seiret. Voldtekt er ikke i denne forstand brukt som en direkte krigsstrategi, men nærmest som en gulrot for strevende soldater hvis de oppnådde ønskede resultater i krigføringen. Den marokkanske forfatteren Tahar Ben Jellounsin perspektiv nevnes også i artikkelen, og kaster et annet lys over situasjonen. Han hevder at de marokkanske soldatene var folk som levde i fjellene, og som ble rasket sammen av franskmennene i en voldelig aksjon for så å frakte dem til krigen for å sloss (Bottino di Guerra 2007). Jelloun mener at de marokkanske soldatenes handlinger må forsås ut i fra dette. Kanskje hadde dette relevans for de franske offiserenes holdninger. Når de så gjennom fingrene med marokkanernes overgrep skyldtes det kanskje en form for gjenytelse. Så lenge soldatene gjorde sin jobb som nettopp soldater, ville ikke offiserene blande seg inn i hvordan den italienske sivilbefolkningen ble behandlet. Det faktum at Italia hadde angrepet Frankrike i 1940 kan også ha spilt en rolle i denne problematikken.

Det er lite som tyder på at voldtekt ble benyttet som krigsstrategi fra verken tysk, russisk eller fransk side under den andre verdenskrig. Det er imidlertid sannsynlig at ulike militære ledere hadde forskjellige oppfatninger om og holdninger til soldaters overgrep. Spennet er stort, og det er antakelig rimelig å anta at voldtekt både kunne oppfordres til, godtas, aksepteres, overses, forhindres og straffes.

4. Krigen i det tidligere Jugoslavia

4.1. Bakgrunn for konflikten

Denne konflikten har en svært kompleks historisk, politisk, etnisk og religiøs bakgrunn, og det har versert ulike oppfatninger om krigens tilblivelse. En av disse oppfatningene er at krig og vold helt enkelt er en kronisk del av dette området i verden. Beverly Allen kaller dette en demonisering av menneskene på Balkan begått av store deler av Vest-Europa og USA, og hun mener at bildet må oppfattes ganske annerledes (Allen 1996). Det skapte begrepet «etnisk rensning» går igjen i det meste av litteraturen på emnet. Begrepet kritiseres for å være en eufemisme, et forskjønnende uttrykk på det ubehagelige, et uttrykk skapt på overgripernes premisser. Vranic sier: «[...] shelling, massacres, deportations to concentration and death camps, rape. The world named it 'ethnic cleansing', as if the euphemism could eliminate the stench of genocide.» (Vranic 1996, s. 26.) Likevel velger jeg å bruke begrepet, da det er blitt et velinnarbeidet begrep som de fleste kjenner til og vet hva innebærer. Bruken av uttrykket i denne oppgaven er på ingen måte et forsøk på å formilde eller undergrave sannheten om grusomhetene som skjedde under krigen i det tidligere Jugoslavia. Jeg vil i det følgende kort oppsummere sentrale trekk ved Jugoslavias historie, og se på noen av elementene som anses å være årsaker til krigen.

Monarkiet Jugoslavia ble etablert i 1918 etter at det osmanske riket⁴ og det habsburgske riket⁵ kollapset (Arms to fight, arms to protect 1995). Med dette ble ulike folkeslag brakt sammen, flere etnisk like, men knyttet til sine egne «nasjoner» gjennom felles historie. Serbere, kroater, bosniske muslimer og montenegrinere snakker alle versjoner av det samme slaviske språket. Slovenere, makedoniere og de færre ungarere og albanere snakker sitt eget språk. Denne første jugoslaviske staten ble oppløst ved begynnelsen av andre verdenskrig. Et nytt og kommunistisk Jugoslavia ble etablert i 1943 med den antinasjonalistiske Marshal Tito som leder. Landet bestod da av seks republikker (Bosnia-Hercegovina, Kroatia, Makedonia, Montenegro, Serbia og Slovenia) og to autonome regioner (Vojvodina og Kosovo) (Allen 1996). Tito klarte å holde landet samlet og kjempet i mot all form for nasjonalisme og forbød all form for nasjonalistisk virke. Han ønsket å undergrave de ulike etniske identitetene og

⁴ Stort tyrkisk imperium fra 1300-tallet til begynnelsen av 1900-tallet med hovedsete der Tyrkia ligger i dag (Oxford Reference 2007a).

⁵ Et ledende europeisk dynasti fra 1200-tallet til 1800-tallet med kjernen i dagens Østerrike (Oxford Reference 2007b).

balansere forskjellene mellom dem. Fredelig sameksistens var normen sammen med fokuset på en jugoslaviske identitet. Det var for eksempel vanlig med ekteskap på tvers av religion og etnisk bakgrunn. Jugoslavia ble stadig mer industrialisert, og den jugoslaviske folkehæren (JNA) vokste seg sterk.

Allen hevder at de sosiale forskjellene mellom folk i byene og folk på landsbygda er et signifikant element i søken etter forståelse av krigen (Allen 1996). Byene, spesielt Sarajevo, bar preg av å være et fungerende multikulturelt samfunn. På landsbygdene derimot, stod ofte nasjonalismen som gammel tradisjon sterkt blant mange etniske serbere sammen med drømmen om et Stor-Serbia. Slaget om Kosovo i 1389 hvor Serbia mistet sin uavhengighet til det osmanske riket, er en av årsakene til den sterke nasjonalismen. Dette var begynnelsen på fem århundrer med osmansk styre for serberne. Troen på at Serbia har en historisk rettighet til større territorium stod sterkt. Nasjonalistiske serbere, også på slutten av det 20. århundre, så dette slaget som selve symbolet på deres rett til å hevne seg på alle muslimer. Et produkt av den ekstremnasjonalistiske landsbykulturen er Radovan Karadžić, lederen for de bosniske serberne under aggresjonen. Kvinnelige universitetsprofessorer Allen har truffet i Sarajevo, husker hvordan han «kom ned fra fjellene» for å undervise i psykologi på 1960-tallet. Han var kledd i tråd med sin fjellkultur, og skilte seg ut i storbyen Sarajevo. Karadžić gav på denne tiden ut ekstremnasjonalistisk poesi som inneholdt beretninger om hans oppdrag om å fronte ideen om et Stor-Serbia og at alt som stod i veien skulle brenne. På den tiden ble han oppfattet som en toskete bonde. Likevel tok han doktorgraden i psykiatri og ble leder for den mest voldsomme nasjonalistiske gruppen i Bosnia-Hercegovina. Noen hevder at han også var hjernen bak planene om folkemord.

Tito døde i 1980 og et kollektivt presidentskap fulgte (Allen 1996). Den økonomiske situasjonen i landet ble forverret. Folk i de rikeste republikkene Slovenia og Kroatia mislikte sterkt hvordan deres økonomi ble styrt fra Beograd. Mye av pengene herfra ble brukt til å ruste opp det serbiske krigsmaskineriet. Bevisstheten rundt etnisk tilhørighet som hadde vært neddempet under Tito, begynte igjen å komme til overflaten (Arms to fight, arms to protect 1995). I fraværet av en tradisjon med partipolitikk var det enkelt for en elite, som ønsket større makt, å spille på nasjonalistiske følelser for å vinne støtte. På midten av 1980-tallet begynte utrensingen av ikke-serbere i JNA (Allen 1996). Allen ser dette som del av den begynnende etniske rensningen. I JNA fikk ikke-serbere redusert lønn, økte arbeidsmengder, de ble oversett og forbigått. Voldelige midler, som mystiske dødsulykker ble også tatt i bruk.

Ikke-serbiske gutter innkalt til militærtjeneste begynte også å lide mystiske dødsfall under opplæringen. Til slutt, hevder Allen, var antallet dødsfall så stort at det ble tydelig at dette var systematisk for å oppnå en folkehær bestående utelukkende av serbere. En mor fra Zagreb som mistet sin sønn under militærtjenesten, karakteriserte situasjonen som at «they began returning home in caskets» (Allen 1996, s. 51). Også i akademia og på andre arbeidsfelt opplevde ikke-serbere å bli presset ut.

I 1986 ble et såkalt hemmelig memorandum utformet av serbisk akademia (the Serb Academy of Arts and Sciences), hvorav en av forfatterne var en politisk alliert av Slobodan Milošević som ble serbisk president i 1987 (Allen 1996). Dette dokumentet har ifølge Allen vært utsatt for ulike tolkninger. Noen har kalt dette dokumentet for serbiske akademikers ideologiske ytelse og offisielle standpunkt som omhandlet en plan for å etablere et Stor-Serbia ved å overta territoriene til de sørlige republikkene. Allen leser det heller som

a confused, racist rallying cry based on conflicting notions of nationalism: on the one hand, it says that nationalism is what has caused the current crisis, the economic and cultural oppression of Serbs throughout the Yugoslavia of the 1980s [...] on the other hand, it says that the crisis perpetrates an ongoing campaign against Serb nationalism. (Allen 1996, s. 49.)

Memorandumet etterlyser en revurdering av Jugoslavia som stat og foreslår sterkere autonomi for de enkelte republikkene, noe som tilsynelatende skulle være en fordel for alle republikkene. I stedet ser Allen omrisset av en plan som inneholdt militært angrep og folkemord formulert mot slutten av dokumentet. Hun har oversatt teksten som blant annet sier:

[...] Yugoslavia is threatened by the danger of an even greater disintegration. The Serb people can not calmly await the future in this uncertainty. For this reason, all the nations in Yugoslavia must have the possibility of affirming their own aspirations and intentions. Thus, Serbia would itself be able to determine and define its national interests. [...] Naturally, Serbia should not take a passive position, waiting simply for what others will say, as has repeatedly happened up until today. (the Serb Academy of Arts and Sciences i Allen 1996, s. 50.)

I 1989 avskaffet Slobodan Milošević uavhengigheten til Vojvodina og Kosovo i et forsøk på å tilegne seg majoriteten i det felles presidentskapet (Arms to fight, arms to protect 1995). I tillegg infiltrerte han myndighetene i Montenegro for å sikre seg støtte derfra. Den serbiske presidentens aksjoner skapte politisk krise og uro blant folk. Både Slovenia og Kroatia foretok folkeavstemming i 1990, og landene erklærte seg begge uavhengige. 600 000 serbere bodde i Kroatia. De fryktet framtiden som etnisk minoritet i landet, og motsatte seg løsrivelsen. Dette gav Slobodan Milošević et påskudd til å reagere, og Serbia gikk til krig i 1991. Målet var å ekspandere det serbiske territoriet, og snart var en tredjedel av Kroatia okkupert gjennom tung krigføring og etnisk rensning. Konflikten innebar grusomheter begått av begge parter.

Sensommeren 1991 ble dokumentet kalt Ram-planen utformet og ratifisert av flere serbiske offiserer i Beograd (Allen 1996). Dette er det første offisielle dokumentet som viser til såkalt etnisk rensning som militær strategi. Under det samme møtet ble også en variant av Ram-planen, kalt Brana-planen, behandlet. Den var skrevet av psykologer og eksperter innenfor psykologisk krigføring. «Ram» betyr vevstol (loom) og «brana» betyr demning (dam). Allen tolker dette som at serberne gjennom Ram-planen skulle veve seg på kryss og tvers gjennom Bosnia-Hercegovina og Kroatia. Gjennom Brana-planen skulle den muslimske populasjonen demmes opp og holdes borte fra de områdene serberne ønsket å tilegne seg. Allen har hatt kontakt med journalister som har sett fotografier av dokumenter fra dette møtet, og hun stoler på deres vitnemål om dokumentenes eksistens og innhold. Hun refererer til den Italienske journalisten Giuseppe Zaccaria som siterer fra dokumentene:

Our analysis of the behaviour of the Muslim communities demonstrates that the morale, will, and bellicose nature of their groups can be undermined only if we aim our action at the point where the religious and social structure is most fragile. We refer to the women, especially adolescents, and to the children. Decisive intervention on these social figures would spread confusion among the communities, thus causing first of all fear and then panic, leading to a probable [Muslim] retreat from the territories involved in war activity. In this case, we must add a wide propaganda campaign to our well-organized, incisive actions so that panic will increase. We have determined that the coordination between decisive interventions and a well-planned information campaign can provoke the spontaneous flight of many communities. (Allen 1996, s. 57.)

Det internasjonale samfunn anerkjente i 1992 Slovenia, Kroatia og Bosnia-Hercegovina som uavhengige stater (Arms to fight, arms to protect 1995). Bosnia-Hercegovina bestod da av 44 % bosniske muslimer, 34 % serbere og 17 % kroater. Nasjonalistiske separatister ønsket med støtte fra serbisk og kroatisk ledelse å dele inn Bosnia-Hercegovina geografisk i tre etniske deler. Den bosniske presidenten Izetbegovic ønsket derimot å opprettholde fellesskapet. Krigen brøt ut i Bosnia-Hercegovina i april 1992.

Allen betviler ikke at Ram- og Brana-planen ble satt i verk umiddelbart, og at psykologisk terror og folkemord ble en militærstrategi utført av serbisk militære, paramilitære og tsjetniker⁶ (Allen 1996). Hun hevder også at det finnes ytterligere dokumentasjon som beviser strategien og bevisstheten ved voldtektene. Et brev fra den serbiske kommanderende offiseren Milan Dedic til sjefen for det hemmelige politiet i Beograd, Mihajlo Kertes sier:

Sixteen hundred and eighty Muslim women of ages ranging from twelve to sixty years are now gathered in the centers for displaced persons within our territory. A large number of these are pregnant, especially those ranging in age from fifteen to thirty years. In the estimation of Boško Kelevic and Similjan Geric, the psychological effect is strong, and therefore we must continue [the practice of genocidal rape.] (Allen 1996, s. 59.)

⁶ En tradisjonell serbisk term på irregulære soldater eller betegnelse på ekstreme serbiske nasjonalister (CID, 2000).

Det meste tyder på at det var JNA, bosniske serbere, serbiske paramilitære, tsjetniker og den serbiske regjeringen som var den aggressive part i et angrep med mål om å tilegne seg territorium tilhørende Bosnia-Hercegovina og Kroatia (Allen 1996). FNs daværende generalsekretær Boutros Boutros-Ghali utnevnte i 1992 en ekspertkommisjon for å undersøke og analysere informasjonen som indikerte grove brudd på Genèvekonvensjonen og andre brudd på internasjonal humanitær rett i det tidligere Jugoslavia. Denne kommisjonen ble ledet av professor Cherif Bassiouni, og Allen refererer til den endelige rapporten som Bassiounirapporten. Den inneholder blant annet en bekreftelse på at tilegnelse av landområder var en motiverende faktor for aggresjonen. Den analyserer også de kulturelle kreftene som lå bak krigen og folkemordet:

Upon examination of reported information, specific studies and investigations, the Commission confirms its earlier view that «ethnic cleansing» is a purposeful policy designed by one ethnic or religious group to remove by violent and terror-inspiring means the civilian population of another ethnic or religious group from certain geographic areas. To a large extent, it is carried out in the name of misguided nationalism, historic grievances, and a powerful driving sense of revenge. This purpose appears to be the occupation of territory to the exclusion of the purged group or groups. [...] (Allen 1996, s. 44.)

Manglende politiske krefter som kunne etterfølge Tito og hans arbeid for å holde landet samlet, makthungrige serbiske ledere, sterke nasjonalistiske og rasistiske strømninger, hevntanker som følge av et 600 år gammelt nederlag og drømmen om et Stor-Serbia var noen av bakgrunnsfaktorene for at denne krigen ble utløst. En krig som kostet nesten 200 000 menneskeliv (Vetlesen 2005). Bakgrunnen for konflikten er ikke denne oppgavens hovedtema. Jeg tror likevel det er viktig å se på noen bakenforliggende forhold til situasjonen som til slutt endte i en krig hvor omfanget av voldtekt var stort. Min framstilling i dette kapittelet er i hovedsak basert på Allens forståelse av hvilke historiske og politiske elementer som var sentrale for utbruddet av krigen. Jeg vil imidlertid påpeke at andre kan ha oppfatninger om krigens bakenforliggende årsaker som skiller seg fra Allens. Situasjonen på Balkan var svært komplisert, og det kan være vanskelig å fastslå en helhetlig forklaring på hvorfor krigen brøt ut. Jeg håper at jeg ved hjelp av Allen har pekt på noen elementer som kan belyse bakgrunnen for konflikten.

4.2 Voldtekt under krigen i det tidligere Jugoslavia

Det finnes en mengde litteratur som bekrefter og beskriver omfanget av den seksualiserte volden som foregikk under krigen i det tidligere Jugoslavia. Serbere var den aggressive part også i utførelsen av seksualisert vold, men også kroatere, bosniere og FN-soldater gjorde seg skyldige i voldtekter. Hvor mange kvinner som faktisk ble voldtatt er umulig å fastslå. Mange

voldtatte ble drept og kan ikke vitne om sine erfaringer, og mange overlevende ønsker av ulike grunner ikke å fortelle. Kristin Hobson referer den tyske gynekologen Monika Hauser som arbeidet i Bosnia-Hercegovina: «Hvordan kan jeg tenke på tall når én kvinne forteller meg at hun er blitt voldtatt 150 ganger?» (Hobson 1998, s. 31.) Psykiateren Dr. Muradif Kulenovic intervjuet av Vranic påpeker at tall ikke nødvendigvis er det viktigste når det gjelder krigsforbrytelser som ledd i folkemord. Motivet og formålet med ugjerningene er det som betyr noe. Han sammenligner situasjonen i Bosnia-Hercegovina med Holocaust under den andre verdenskrig:

The Holocaust during Second World War would be genocide even if the scale of victims was one or two million less. Of course, each life is valuable and to any reasonable person it makes a difference if one or two million more people survive, yet the definition of the Nazi crimes remains the same despite the numbers. (Vranic 1996, s. 185.)

Som beskrevet ovenfor i den såkalte Brana-planen kommer det fram at «decisive interventions» mot kvinner og barn var planlagte handlinger som ledd i en krigsstrategi. Spørsmålet om voldtekt ble utført som en krigsstrategi under den andre verdenskrig har vært diskutert, og meninger har vært delte. I litteraturen referert til i denne oppgaven, var det imidlertid en overvekt av tolkninger som ikke anser at voldtekt var en krigsstrategi under den andre verdenskrig. Den tilsvarende diskusjonen fortoner seg annerledes når det gjelder krigen i det tidligere Jugoslavia. Det ser ikke ut til at en lignende diskusjon har eksistert i like stor grad. Enigheten om at voldtekt og andre former for seksualisert vold *var* en bevisst militærtaktikk fra serbernes side, er stor. Beck påpeker at i Foca-rettsaken, omtalt i innledningen, ble tilfeller av tvungen prostitusjon og seksualiserte overgrep ansett for å være «an essential component of the policy of ethnic cleansing and therefore defined as a ‘war strategy’ .» (Beck 2002, s. 255.) Askin slår også fast at etnisk rensning var en krigsstrategi, og at det innebar tvangsforflytting, mord, tortur, folkemord, voldtekt, tvungen graviditet og tvungent svangerskap (Askin 1997). Også Vranic formidler tydelig at massevoldtektene var et våpen i krigen, og at serbiske styrker og sivile var de systematiske overgriperne (Vranic 1996). Allen hevder at seksualiserte overgrep som ble begått, var ledd i folkemord, og hun bruker karakteristikken «genocidal rape», som kan oversettes med voldtekt som ledd i folkemord (Allen 1996). FNs folkemordkonvensjon definerer folkemord som

any of a number of facts committed with the intent to destroy, in whole or in part, a national, ethnic, racial or religious group: killing members of the group; causing serious bodily or mental harm to members of the group; deliberately inflicting on the group conditions of life calculated to bring about its physical destruction in whole or in part; imposing measures intended to prevent births within the group, and forcibly transferring children of the group to another group. (Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide 2007, 2. avsnitt.)

Voldtekt og andre seksualiserte overgrep kan altså være en metode for å ødelegge en folkegruppe helt eller delvis, ifølge Allen. Og ved første gjennomlesning av definisjonen av folkemord ovenfor er det mulig å se at voldtekt kan forårsake flere av skadene og være del av flere av handlingene beskrevet her. Allen hevder at voldtekt ble brukt som krigsstrategi av serberne, og at formålet var folkemord: «Genocidal rape is a military policy of rape for the purpose of genocide [...] practiced in Bosnia-Hercegovina and Croatia by the Yugoslav Army, the Bosnian Serb forces, and the irregular Serb militia known as Chetniks⁷.» (Allen 1996, s. 62.)

Hvordan ble denne formen for taktikk utført i praksis, om et slikt banalt begrep kan brukes i denne sammenhengen? Allen peker på tre karakteristiske scenarier hvor voldtekt forekom, og selv om utfallet av voldtektene kunne være forskjellig, hevder hun, uansett omstendighetene, at dette var ledd i folkemord:

Voldtekter i landsbyer

Tsjetniker eller andre irregulære styrker gikk inn i en bosnisk eller en kroatisk landsby. Der fant de et antall kvinner som de dro ut fra sine hjem. Alderen på kvinnene kunne variere. Deretter voldtok de kvinnene i all offentlighet, for så å forsvinne. Ryktet om overgrepene ville raskt spre seg gjennom landsbyen og skape uro og frykt. Noen dager senere ville det komme bosniske serbere eller serbere fra JNA og tilby innbyggerne fritt leide ut av landsbyen mot at de aldri skulle returnere. Ubevæpnet og forsvarsløse mot soldatene ville de fleste akseptere tilbudet, og overgi landsbyen til serberne. På denne måten ble voldtekt brukt for å skremme vekk en gruppe mennesker. Det virket dermed etnisk rensende. Dette eksempelet viser Ram- og Brana-planen i sitt virke.

Voldtekter i konsentrasjonsleirer

Mange bosniere og kroater ble plassert i konsentrasjonsleirer. Her ble fangene tilfeldig plukket ut for å voldtas. Ofte var overgrepet del av tortur etterfulgt av at fangen ble drept.

Voldtekter i voldtekts- og dødsleirer

⁷ Tsjetnikenes historie går tilbake forut for den første verdenskrig fra en periode når de deltok i geriljabander i hovedsak mot tyrkere (Allen 1996). Under den andre verdenskrig hvor tyskerne invaderte Jugoslavia og oppløste landet, var de ekstremnasjonalistiske serbiske tsjetnikene motparten til de kroatisk Ustaša. I Serbia var tsjetnikene nazi-kollaboratører og utførte grusomheter mot kroater, jøder og sigøynere. Serbere ble utsatt for liknende forfølgelser i Kroatia. Tsjetnikene kjennemerket gjerne av langt skjegg.

Serbere, bosniske serbere, kroatisk serbere og tsjetniker arresterte bosniske og kroatisk kvinner og holdt dem fanget i såkalte voldtekts- og dødsleirer. Her ble kvinnene systematisk voldtatt, ofte i løpet av en lengre tidsperiode. Disse voldtektene kunne enten påføres som tortur etterfulgt av at kvinnen ble drept, eller som tortur for å påføre kvinnen tvunget svangerskap. De kvinnene som ikke ble gravide, ble ofte drept. De som derimot ble gravide, ble utsatt for ytterligere repeterte voldtekter og annen tortur helt til svangerskapet var så langt framskredent at abort ikke kunne foretas. Da ble de løslatt. Disse leirene er også kalt bordeller, og kvinnene kalt tvungne prostituerte som skulle stå til disposisjon for soldatene.

Allen har kategorisert disse tre viktige situasjonene hvor voldtekt ble brukt som ledd i folkemord. Det finnes imidlertid kvinner som har vitnet om egen voldtekt hvor situasjonen ikke umiddelbart passer inn i en av de tre ovennevnte kategorier. Spesielt overgrep som fant sted utenfor konsentrasjons- eller voldtekts- og dødsleirer. Når det gjelder den første kategorien, bruker Allen benevnelsen «village», og hun presiserer at voldtektene foregikk på et offentlig sted. Vranic (1996) gjengir beskrivelser av overgrep som foregikk i byene, inne i den angrepne leilighet. Det var gjerne flere gjerningsmenn, og de kunne samtidig være på jakt etter verdisaker. Overgriperne var også i noen tilfeller maskerte. Voldtekts ofre har også vitnet om at de ble truet av overgriperne til ikke å si til noen hva de var blitt utsatt for (Stiglmayer 1994). Dette er atferd i strid med overgrep Allen beskriver som foregikk offentlig for at folk skulle vite, bli skremt og reise fra landsbyen. Andre beskrivelser inneholder voldtekt, utført offentlig eller i skjul, forut for at kvinnene blir ført til leirer (CID 2000, Stiglmayer 1994, Vranic 1996). Slike beskrivelser passer ikke helt inn i Allens kategorier. Jeg tror imidlertid at hun er klar over at bildet er mer nyansert, men at hun kanskje ikke anser denne typen overgrep for å ha vært ledd i folkemordet. Hun gjengir også Bassiounirapportens kategorier av voldtektssituasjoner i en fotnote. Rapporten inndelte i følgende kategorier:

- Voldtekt begått av én eller flere før krigen tok til.
- Voldtekt i det offentlige rom i forbindelse med krigshandlinger.
- Voldtekt begått av én eller flere i konsentrasjonsleir
- Voldtekt som ledd i etnisk rensning, inkludert overgrep som førte til graviditet.
- Voldtekt av kvinner plassert ufrivillig i bordeller for å underholde soldater.

Allen kritiserer bruken av ordet bordell, og henviser til at hun selv og andre benytter begrepet voldtekts- og dødsleir. Hun kritiserer også Bassiounirapporten for ikke tilstrekkelig å gripe tak i og formidle at alle typer voldtekt påført under denne krigen, var et middel for å begå folkemord. Da må det tolkes dit hen at også voldtekter som ikke passer inn i Allens egne tre kategorier, likevel anses av henne for å være en del av folkemordet.

Hobson referer til Wilhelm Agrell og Jesús Alcalá som gjør et skille mellom funksjonelle og dysfunksjonelle krigsforbrytelser (Hobson 1998). En funksjonell krigsforbrytelse har et formål for den militære taktikken, den anses for å ha en eller annen form for nytteverdi. En dysfunksjonell krigsforbrytelse derimot tjener bare viljen til den enkelte soldat eller gruppe soldater som utfører den. Handlingen i seg selv har ingen nytteverdi i forhold til krigens strategi og taktikk. En illustrasjon på distinksjonen mellom dette viser Hobson med eksempelet om amerikanske løytnant Calley, stilt for krigsrett tiltalt for massedrap på kvinner og barn i My Lai under Vietnamkrigen. Calley hevdet at han bare hadde handlet i tråd med mottatte ordre, og forstod derfor ikke hvorfor han satt på tiltalebenken. Løytnanten fortalte at forut for drapene hadde han oppdaget at en av soldatene tvang en jente til oralt samleie. Calley hadde blitt rasende, og i retten forklarte han at en soldat som voldtar, ikke gjør jobben sin. Den amerikanske løytnant Calley anså altså massedrap som en funksjonell krigsforbrytelse, og voldtekt som en dysfunksjonell krigsforbrytelse.

Hobson sier: «Dersom vi skal kunne plassere krigsvoldtekter innen et slikt rammeverk, så må vi spørre helt kynisk om det kan finnes voldtekter i krig som er funksjonelle og voldtekter som er dysfunksjonelle.» (Hobson 1998, s. 39.) Dersom en funksjonell krigsforbrytelse er i tråd med en militær strategi, og voldtekt var en del av serbernes militære strategi under krigen i det tidligere Jugoslavia, er det rimelig å anta at voldtekt ble ansett for å være en funksjonell krigsforbrytelse under denne konflikten fra serbernes side. Det synes derimot som om voldtekt ble ansett for å være en dysfunksjonell krigsforbrytelse blant mange av nazistene under den andre verdenskrig, spesielt på vestfronten.

4.3 Beskrivelser av overgrep

Dette kapittelet vil jeg referere til ulike litteraturkilder, og hvordan beskrivelser av voldtekt blir presentert. Litteraturen som omhandler krigen i det tidligere Jugoslavia, er rik på førstehåndsberetninger fra personer, fortrinnsvis kvinner, som selv har opplevd å bli utsatt for alvorlig seksualisert vold. Det er et signifikant skille i forhold til tilsvarende mengde

førstehåndsinformasjon som finnes fra den andre verdenskrig. Verden har i større grad blitt klar over kvinners lidelser i krig, og kvinners stemmer har kanskje blitt mer verdsatt og lyttet til. Historiene som fortelles av det som i det store og det hele er bosnisk-muslimske kvinner, er ofte lange og detaljerte. Noen er følelsesladet mens andre er mer konsentrerte om å få fram det faktiske hendelsesforløpet. Litteraturen som det henvises til, er i hovedsak utgitt av journalistene Alexandra Stiglmayer og Seada Vranic, forskerne Beverly Allen og Inger Skjelsbæk, samt den bosniske organisasjonen CID – Center Center for Investigation and Documentation of the Association of Former Prison Camp Inmates of Bosnia-Herzegovina.

Hatiza, intervjuet av Stiglmayer, gir følgende beskrivelse av dype psykiske spor hun har som følge av sitt fangenskap i Trnopolje-leiren:

That's something you never forget. I still carry it around with me in my heart, in my soul. I think of it when I go to bed and I think of it when I get up. It doesn't let you go ... Before I got my first period afterward, I was about to have a nervous breakdown. I couldn't sleep, and I kept smoking one cigarette after the other ... They did it to humiliate us. They were showing us their power. They stuck their guns in our mouths. They tore our clothes. They showed the «Turkish women» they were superior. (Stiglmayer 1994, s. 92.)

Hatiza gir også sin forklaring på hvorfor hun og så mange andre kvinner i leiren gjentatte ganger ble voldtatt og mishandlet. Å ydmyke og å få kvinnene til å oppleve overgriperne som overlegne, er elementer hun tror var viktige formål ved voldtektene. Hatizas historie er hennes egen, men jeg tror at svært mange kvinner i samme situasjon vil kjenne seg igjen i den.

Slik Gertje Janssen erfarte at mennesker som levde ved østfronten under den andre verdenskrig hadde vanskelig for å snakke om egenopplevd voldtekt, har forskere og journalister erfart mye av det samme etter krigen i det tidligere Jugoslavia. Det tyder på at voldtekt var like tabupreget og skamfullt i denne krigens ettertid som hos de som opplevde den andre verdenskrig 50 år tidligere. Journalisten Seada Vranic erfarte stillheten som hersket når hun ønsket å intervju voldtekts ofre: «Very often I felt as if I were standing in front of a wall, yet it was human beings, not bricks, that were in front of me. Human beings who were unhappy, shamed, humiliated and lost.» (Vranic 1996, s. 29.)

Stiglmayer møtte dette svaret i en flyktningssleir på jakt etter voldtekts ofre som ville la seg intervju: «Of course we have cases of rape; I can show you the women, but they don't talk about it.» (Stiglmayer 1994, s. 83.) På tross av denne problematikken var det likevel noen kvinner som ønsket å snakke. Stiglmayer kommenterer at det som skilte disse kvinnene fra resten, var at de forstod voldtekten på en annen måte. De anså handlingen som en ydmykende

voldshandling, men ikke en handling som medførte skam og som måtte holdes hemmelig. Selv om disse kvinnene ønsket å fortelle sin historie, fant Stiglmayer at utførelsen av selve intervjuene kunne være vanskelig. En viktig årsak til dette var først og fremst at voldtekten var en forferdelig og ydmykende hendelse for kvinnene som de hadde vanskelig for å sette navn på. Dette faktum gav intervjueren et stort ansvar for å trå så varsomt som mulig i intervjusituasjonen. Stiglmayer formidler ubehaget ved å føle at hun tvang kvinnene til å gjennomleve voldtektene på ny ved å fortelle om dem, spesielt når kvinnene ble preget av situasjonen og gråt.

Allen gjengir en FN-rapport som påpeker at mange kvinner i det tidligere Jugoslavia ikke vil snakke om egenopplevd voldtekt fordi de er redde for represalier mot dem selv eller sine familier (Allen 1996). Inger Skjelsbæk påpeker også at voldtekt og seksualisert vold ofte er preget av skam, tabu og stillhet (Skjelsbæk 2006). I intervjusituasjoner med bosnisk-muslimske kvinner som hadde overlevd voldtekt, visste kvinnene at Skjelsbæk ønsket å snakke med dem nettopp på grunn av at de hadde denne erfaringen (Skjelsbæk 2006, artikkel 4). Likevel fant Skjelsbæk det nødvendig å nærme seg temaet varsomt. Hun innledet intervjuet med å spørre om alder, utdanning, bosted før krigen, familieforhold og liknende før hun ledet samtalen inn på kvinnenes traumatiske opplevelser med voldtekt. Til forskjell fra Gertjeanssens erfaringer utdypet i kapittel 3.3.1, ser det ikke ut til at Skjelsbæks intervjuede kvinner hadde like store problemer med å sette ord på det som hadde rammet dem. Skjelsbæk skriver ordet «rape» når hun gjengir kvinnenes egne fortellinger. Danira sier: «After that, they took us to some barracks and from the first day they raped us. [...] It must have happened over 100 times that I was raped.» (Skjelsbæk 2006, artikkel 4, s. 14.) Azra bruker samme uttrykk når hun gjenforteller hvordan en nabo voldtok henne: «[...] he raped me and there was blood all over.» (Skjelsbæk 2006, artikkel 4, s. 16.) Andre måter å beskrive overgrep kommer også tydelig fram i Skjelsbæks intervjuer. Azra sier: «[...] what they did to me is something wrong. They committed a crime against me, and what they did I will never forget.» (Skjelsbæk 2006, artikkel 4, s. 15.) Emila karakteriserte voldtektene hun ble utsatt for som fange i et hus, og senere i konsentrasjonsleir, som tortur. Det samme gjør Berina: «In the beginning, they were coming to our apartment and they tortured us, and they came to take us to another house.» (Skjelsbæk 2006, artikkel 4, s. 26.) På Skjelsbæks oppfølgings spørsmål om dette innebar at hun ble voldtatt, var svaret ja. I tillegg til å uttale ordet voldtekt og således være direkte om hva de ble utsatt for, ser det ut til at det var viktig for kvinnene å legge vekt på at

det dreide seg om en kriminell handling eller tortur. Kanskje var dette en måte å understreke at det ikke lå noe frivillighet bak overgrepene og dermed markere sin rolle som offer.

Et annet viktig poeng som Skjelsbæk har funnet, var at når voldtektene ble forstått som et angrep på den bosniske gruppen som helhet, og ikke på den enkelte kvinnen, kunne det redusere skam- og skyldfølelse hos ofrene (Skjelsbæk 2006, artikkel 4). Kvinnene så seg selv som overlevende (survivors). Det som kanskje var det avgjørende for kvinnene, var å tydeliggjøre at det ikke fantes spor av frivillighet eller samtykke fra deres side, og at det dreide seg om en situasjon fullstendig utenfor deres makt å kontrollere. Det å se seg selv og bli oppfattet av samfunnet som et uforskyldt offer for krigsforbrytelser, kunne være viktig for hvordan kvinnene taklet hverdagen som kom etter krigens slutt. Skjelsbæk hevder at de som evnet å oppfatte seg selv som et offer på bakgrunn av sin etnisitet oftere klarte å snakke om sine opplevelser. De var også mer solidariske med hverandre og fungerte bedre innenfor sin familie enn de kvinnene som ikke evnet dette i like stor grad. Dette kan sees i sammenheng med tilværelsen Anonym skildret ovenfor i kapittel 3.3.2. Hun snakket om følelsen av at kvinnene delte en kollektiv skjebne, og at det slik kunne være enklere å takle det hele. Anonym bruker den sekstenårige jenta som ble voldtatt av en russer og slik mistet dyden, som eksempel. Vanligvis ville en slik hendelse antakelig ha ført til sjokkskade hos jenta og forferdelse for omgivelsene. I stedet kommenterer Anonym at jenta ser ut til å takle hendelsen greit, og forklarer det med at voldtekt var noe nesten alle kvinnene rundt henne hadde blitt utsatt for. Dermed ble det på et vis normalisert. Det skal selvfølgelig ikke utelukkes at mange kan ha slitt med senvirkninger, og voldtekter i en slik setting skal naturligvis på ingen måte bagatelliseres. Men det kan tenkes at Anonym påpeker et viktig poeng når hun antyder at det kan være enklere å innfinne seg med og takle sin egen skjebne når en vet at den deles med mange. Det blir et slags fellesskap.

Allen mener, som nevnt tidligere, at nærmest alle voldtekter begått av serbere ble utført som del av den etniske rensningen eller folkemordet av bosniske muslimer (Allen 1996). Men selv om det overordnede målet var det samme, kan voldtektene ha spilt ulike roller i å fordrive eller utslette en etnisk folkegruppe. Som nevnt i kapittelet ovenfor presenterer Allen tre scenarier hvor voldtekt kunne forekomme. Jeg vil i det følgende presentere beskrivelser som kan plasseres inn i disse tre kategoriene. Allens beskrivelser av kategoriene er imidlertid nokså spesifikke, og som tidligere nevnt har jeg funnet svært mange beskrivelser av situasjoner som innebærer voldtekt som er litt på siden av disse. Men svært ofte er det

elementer ved situasjonene som gjør at de kan plasseres innefor Allens rammer. Jeg velger også å tolke kategoriene som generelle og veiledende og at det er rom for nyanser. I en konflikt som denne, hvor voldtekt var en krigsstrategi og ledd i et folkemord, er det nærmest umulig å plassere hver enkelt voldtekt innenfor tre faste kategorier.

Voldtekter i landsbyer

My husband said he did not want to leave, although most of the people had left our village by that time. I was not aware of the fact that somebody would provide for us in this way (i.e., as in the refugee camp). I thought we would be hungry. That's why they raped me, so that we would have to leave. The next morning, after that all had happened, my husband signed everything of ours over to them, just so they would let us leave. (Askin 1997, s. 263.)

Denne beskrivelsen viser tydelig hvordan voldtekt var en bevisst metode for å spre terror og for så oppnå at en landsby ble rensket for muslimske innbyggere, i tråd med Allens kategori.

Det følgende er et utdrag av en beskrivelse gitt av en muslimsk kvinne til CID. Hun var bosatt i den bosniske byen Šamac når den serbiske aggresjonen startet. Byen ble snart okkupert og hverdagen til den muslimske befolkningen ble uutholdelig:

In April 1992, the Arkan and Šešelj men came to Šamac, as well as the «White Wolves», «Black Wolves», etc. They were killing, beating, and plundering. They wanted money, jewellery and gold. They insulted us and they treated us in a bestial manner. They forced us out of our houses and apartments, demolished our graves, and destroyed the mosque in the town center. (CID 2000, s. 203.)

Kvinnen forteller videre at en mann som gikk under kallenavnet «Monster», senere stilt for retten i Haag som krigsforbryter, ble utnevnt til politisjef i byen. Han holdt jenter og kvinner fanget i en offentlig bygning. Han voldtok flere kvinner selv. Tsjetniker brøt seg inn i kvinnens hus, truet henne og ektemannen og forlangte penger. Når de ikke hadde penger å gi, ble de slått og mishandlet, ofte til de mistet bevisstheten. De ble også satt til tvangsarbeid.

Kvinnen forteller videre at hun og ektemannen ønsket seg bort, men hadde ikke penger som serberne forlangte for å kunne reise fra byen. Kvinnen forteller videre:

The techer Sveto-Crnogorac tried to humiliate us whenever he could. When he met me in the street, he asked wheter my husband was potent any more and said: «Wait for me, I'll stop by soon and show you how a Montenegrin shags.» On other occasions he would say with a sneer: «So you want to join your Balijas. You don't seem to like living with us [...]». It was fall, end of October 1992, when, one evening about 9 o'clock, somebody knocked on the door. [...] I went to open the door. Two men were standing at the threshold. One of them was in civilian clothes and the other in a Chetnik uniform. I recognized the former: it was Sveto-Crnogorac... (CID 2000, s. 205.)

De to inntrengerne tvang ektemannen til å ha samleie med kona si mens de så på: «My husband lied on me while I was screaming and sobbing. Then my husband started weeping, too. We were weeping, helpless and humiliated, while the two Chetniks were roaring with

laughter.» (CID 2000, s. 206.) Etter en stund med det kvinnen karakteriserer som ubeskrivelig lidelse ble ekteparet revet fra hverandre:

«Now you'll see how an Orthodox, a Montenegrin, shags a Muslim woman.» I jumped up from the floor, but he hit me in the jaw with his fist and I fell on the floor. The Serbian put his knife to my husband's throat, and I had no choice but to calm down and go limp. Sveto- Crnogorac raped me in every possible way, and then the two of them switched roles. (CID 2000, s. 206.)

Denne kvinnens beskrivelse antyder at muslimer ble drept og mishandlet for ikke å akseptere Stor-Serbia. De forferdelige forholdene i byen varte til fredsavtalen ble signert. Selv ikke da tok lidelsene helt slutt for muslimene i byen. Ekteparet bestemte seg derfor for å flykte, noe de til slutt lyktes med.

Denne beskrivelsen er ikke i tråd med Allens første kategori. Det ser ikke ut til at kvinnene i denne byen ble voldtatt for at de skulle akseptere å forlate området. I stedet virker det som voldtektene var en del av terror, brutalitet og hensynsløshet mot en etnisk gruppe angriperne ønsket å bryte ned og ødelegge, men ikke nødvendigvis fjerne. Ekteparet ønsket å forlate byen, men soldater som ville tjene penger på deres flukt stod i veien. De muslimske innbyggerne ble nærmest holdt fanget i sine egne hjem, tvunget til å arbeide og utsatt for tsjetnikers grusomme innfall. Sistnevnte kom spesielt godt til syne når de tvang ekteparet til å ha samleie i deres påsyn, for deretter å voldta kvinnen foran ektemannen. Her er det interessant å se på Hobsons begreper; funksjonelle og dysfunksjonelle krigsforbrytelser. Med et kynisk blikk kan det kanskje aksepteres at voldtekter i tråd med Allens første kategori, er funksjonelle for den overgripende part. De vil ha en etnisk rensket landsby, og bruker voldtekt som middel for å oppnå dette målet. Men det samme blikket kan ha vansker med å se hva funksjonaliteten er ved overgrepet i denne kvinnens beskrivelse. Overgriperne må ha vært sadister, og motivet kan ikke ha vært annet enn å ønske å påføre mennesker smerte, ydmykelse og ødeleggelse.

Stiglmayer har kategorisert opplevelsene til kvinner hun har intervjuet på en litt annen måte enn Allen. Hun snakker blant annet om voldtekter begått under invasjon og voldtekter begått i hjemmet (Stiglmayer 1994). Kvinnens historie gjengitt ovenfor, har elementer av begge disse kategoriene. Hun fortalte om voldtekter av muslimske kvinner i byen under og etter serbernes okkupasjon, og hun ble selv grovt mishandlet, ydmyket og voldtatt i sitt eget hjem.

Stiglmayer gjengir Eminas historie og presenterer den som voldtekt begått under invasjon. Beskrivelsen kan også passe inn i Allens kategori om voldtekt i landsbyer. Emina bodde i landsbyen Biscevo i nærheten av Prijedor, og hun forteller:

On June 22 the Chetniks entered our village with their tanks and armoured cars. [...] They killed men between the ages of fourteen and sixty right off. [...] They went to the house next door and came back half an hour later. They brought our neighbour's daughter Sanela, fourteen years old, and a girl from the neighbouring village. They dragged us to the cellar and raped us there. (Stiglmayer 1994, s. 97.)

Flere dager etter at dette skjedde, ble Emina og de andre overlevende fra landsbyen brakt til Trnopolje-leiren.

Voldtekter i voldtekts- og dødsleirer

Det kan være vanskelig å slå fast om en kvinnes beskrivelse fant sted i en konsentrasjonsleir eller i en voldtekts- og dødsleir. Ifølge Allen ble voldtekt i konsentrasjonsleirer ofte etterfulgt av at personen ble drept, og derfor er det antakelig færre fra denne typen leirer som har kunnet gjengi sine historier i ettertid. Om en beskrivelse stammer fra en konsentrasjonsleir eller en voldtekts- og dødsleir er kanskje heller ikke det viktigste å avgjøre. Jeg har valgt å fokusere på voldtekter begått i voldtekts- og dødsleirer. Stiglmayer har intervjuet kvinner som ble holdt fanget i Doboj, en leir hun karakteriserer som en kvinneleir. Etter å ha vært tre uker i det hun omtaler som en «anstendig» leir, ble Kadira ført til Doboj og marerittet der. Hun forteller:

It was a camp of abuses, humiliations, rapes ... I don't know how to put it into words. Everything, everything, the very worst thing there is, that's what they did there. Sometimes they'd be coming back from the front, where they suffered some losses. Then they'd be completely out of control. They'd just run through the hall, pull us out by our hair, and beat us. (Stiglmayer 1994, s. 118.)

Kadira forteller videre om tortur som innebar voldtekt med flasker og pistoler, som gjorde at de «vanlige» voldtektene nærmest ble satt i skyggen. Hun ble også tvunget til å urinere på Koranen, til å danse naken sammen med andre kvinner foran vaktene og til å synge serbiske sanger. Hele situasjonen virker fullstendig gjennomsyret av ydmykelse, smerte, frykt og fortvilelse for kvinnene. En kan igjen spørre seg om denne formen for sadisme, utspekulerthet og ondskap var «nødvendig» eller funksjonell i gjennomførelsen av folkemordet.

Nabovoldtekter

I tillegg til Allens kategorier vil jeg føye til såkalte nabovoldtekter, voldtekter der overgriperen kjenner offeret fra før; naboer, venner, kollegaer eller andre bekjente. Dette er kanskje den formen for grusomhet utført mot andre mennesker som er vanskeligst å forstå. Stiglmayer gjengir Hatizas holdning overfor bosniske serbere som deltok i voldtekter av bosnisk-muslimske kvinner: «'And those are our brothers, our true brothers', she says sarcastically. 'I was in the camp, I was raped, and still can't understand that our friends are doing it, people who until yesterday were our friends'.» (Stiglmayer 1994, s. 93.)

Ovenfor gjenga jeg Azra, intervjuet av Skjelsbæk (2006, artikkel 4), og hennes fortelling om at hun ble voldtatt av naboen. Enisas historie, som gjengis fyldig nedenfor, forteller at en av hennes voldtaktsmenn var en tidligere elev hun hadde undervist. Zlata ble voldtatt i leiligheten sin av tre maskerte menn, og hun reflekterer over hvorfor de hadde dekket til ansiktene sine: «I think they were local Serbs from Zvornik⁸. Why else would they have masks made of black cloth, over their faces if they weren't local Serbs?» (Vranic 1996, s. 145.) Emila, som også er referert til ovenfor, opplevde at landsbyen hun bodde, i ble angrepet, og flere familiemedlemmer og naboer ble drept foran øynene hennes. Selv ble hun tatt til fange og holdt i et hus før hun ble ført til en konsentrasjonsleir. Her ble hun voldtatt av menn hun kjente fra før: «Everybody who tortured me I knew. It was only during the weekends that they came from Serbia, but on the other days it was the local guys.» (Skjelsbæk 2006, artikkel 4, s. 25.) Gjengvoldtakten av Razija skjedde da hun var alene hjemme:

I was home alone, when my former co-worker Brano K., a real primitive peasant, came by. I'd been working with him for six years. Now he was with the Serbian military police ... Six other guys were with him. All of them raped me, one after the other. (Stiglmayer 1994, s. 98.)

Disse beskrivelsene innebærer at kvinner ble voldtatt av menn de kjente fra før på en eller annen måte. Ved å lese slike beskrivelser kan en få inntrykk av at kvinnene ble oppsøkt av mennene med hensikt. Det personlige mellom voldtaktsmann og offer kan ha understreket og forsterket den smerten og ødeleggelsen han ønsket å påføre gjennom å voldta. Maktforhold, over- og underordning kan ha kommet enda tydeligere fram.

Som nevnt er litteraturen som omhandler konflikten i det tidligere Jugoslavia, rik på voldtatte kvinners egne fortellinger. Disse er ofte lange og utfyllende. Jeg oppfatter historiene som en viktig kilde til å få innblikk i denne mørke delen av krigen. Jeg vil derfor i det følgende gjengi et lengre utdrag fra en skjebne som antakelig kan deles med svært mange kvinner, spesielt blant bosniske muslimer.

4.3.1 Enisa

Enisa har fortalt sin historie til Vranic. Når de to møttes, så Vranic at Enisa kikket på en dame som matet en baby. Vranic tenkte at dette kanskje minnet Enisa om sine barnebarn, og spurte henne derfor om hun hadde egne barnebarn. Spørsmålet var antakelig ment som en slags isbryter. Svaret var imidlertid nei. Enisa var bare 28 år. Årsaken til Vranics feilbedømmelse er en del av historien Enisa fortalte:

⁸ Bosnisk by hvor Zlata bodde når hun ble angrepet.

They took me away from my apartment on the evening of April 30. They had taken my husband earlier in the morning. We were unaware that during the previous night, Serb military police had taken control of Prijedor and had arrested the authorities. [...] When they took my husband away, they told me there was no problem. [...] I never saw him again. Later, in the evening they came for me. [...] They took me down to the car and then blindfolded me. It was only then that I felt I was in danger. They drove for what seemed like an hour. I was put in a room. [...] The door slammed shut. I took off the blindfold but – saw nothing – it was completely dark. [...] the door opened quickly and in the doorway stood a figure in a soldier's uniform. [...] The person was angry, shouting at me. «Why did you take off the blindfold?» I knew then that it was a woman. She slammed the door shut and then returned soon with a new blindfold, a man's sock and a piece of rope. She put the sock over my eyes, tying it with rope. The sock was dirty. I felt sick at the smell. Then, she led me to a new room and told me to take off my clothes. [...] She returned again for a short moment. Someone else was with her. Before she left she said to the other person: «This stinking woman belongs to you, and do with her what you want.» I understood, it was a man. He caught me by both arms and pushed me onto the bed. «You stink, God fucks you», he said. I don't know where I found the courage, but I answered him, «I do not smell, it is the sock that smells.» «You want to take off the sock, to see me, don't you teacher?» he said. «Okay, look at Novica, but remember Serbs socks don't stink. You must feel honoured if any Serb wants to fuck you.» [...] His face was unknown for me and to this day I cannot believe that it was my pupil who raped me. I only knew that Novica was a young man, less than 20 years old, and he could have been my student in the past in Banja Luka. (Vranic 1996, s. 40.)

Enisa ble hentet fra leiligheten sin for å bli voldtatt. Fortellingen hennes så langt gir ingen opplysninger om andre grunner soldatene kan ha hatt for å arrestere henne. Som nevnt i kapittelet ovenfor var det ikke unikt at voldtektsmannen var en som kjente offeret fra før. Det som også er verdt å merke seg, er at Enisas overgriper viser avsky overfor henne og kommer med grove fornærmelser. Allen hevder at overgripere brukte fornærmende kallenavn på ofrene, både i forhold til etnisitet og kjønn, for å psyke seg opp. «Muslim whore» er et eksempel som dekker begge kategoriene. Av den engelske oversettelsen av uttrykket «to fuck you» ser det ut til at han omtaler voldtekten som sex. Kombinasjonen avsky og sex viser kompleksiteten ved krigsvoldtekter og det er antakelig ikke unikt for denne overgriperen. Det som kanskje står fram i Enisas fortelling som noe som er mindre omtalt generelt i litteraturen, er at en kvinne var aktivt delaktig i hennes lidelser i fangenskap. Selv om menn i all hovedsak er deltakere på alle nivåer i krigsforbrytelser, også når det gjelder krigsvoldtekter, er det altså ikke utelukket at kvinner kan være svært delaktige i å begå grusomme handlinger.

Enisa forteller hva som skjedde videre:

That first night of my ordeal Novica and seven other men raped me. I did not see their faces because Novica, if it was really his name, put the blindfold back on after he raped me. [...] The uniformed woman came in several times asking if she should bathe me. Later I understood she meant to throw water on me if I became unconscious. The next day I was moved with a group of women prisoners. I was still blindfolded and so were they. After about two hours of driving, we were locked into an unlit, windowless shack. [...] I do not know how long I was in this shack because I lost all sense of time. [...] Each of us was taken out alone to another room outside of the shack. There I was beaten and raped many times. Some of the guards enjoyed beating us after they raped us. One of them, a fat man nicknamed Skeleton, regularly used his butt of his gun to hit us. (Vranic 1996, s. 43.)

Enisa gjør motstand mot «Skjelettet», som hun karakteriserer som en sadist, når han forsøker å voldta henne med en pistol. Resultatet er at han blir rasende og slår henne til hun mister

bevisstheten. Hun får en alvorlig skade i kjeven som hun fortsatt sliter med på intervjuetidspunktet. Før hun blir brakt tilbake til skuret og de andre kvinnene, overhører hun noen av vaktene snakke om mannen sin, og hun forstår at han er død:

Then I decided I must do something to get away from the hell, or to die. [...] I could not expect any help from [the] other women. [...] None of them were able to organize an escape. They were helpless and hopeless and believed now only in the destiny of their deaths. I thought I would go insane and for a moment I asked myself, «Why not go insane?» (Vranic 1996, s. 44.)

Reaksjonen hennes var å begynne å synge. De kvinnelige medfangene ble snart overbevist om at Enisa virkelig var blitt gal. Uten stans sang hun høyere og høyere. Vaktene ble forvirret og truet med å drepe henne om hun ikke sluttet. De kastet iskaldt vann på henne, og hun ble ikke lenger voldtatt. Det tok tid før de virkelig ble overbevist om at hun var gal. Hun holdt ikke opp med å synge. Til slutt ble hun dumpet i en grøft på den bosniske landsbygda. Årsaken til at hun ikke ble drept tror hun var at serberne var redde for å drepe en gal kvinne. Når hun etter flere dagers vandring traff på folk igjen, sa de til hverandre: «en gammel dame er her». Først da ble hun klar over at det mørkebrune håret var blitt fullstendig hvitt. Dette gjorde at Vranic tok Enisa for å være mye eldre enn hun i virkeligheten var. Etter at intervjuet var over, fortalte Enisa at hun var på vei til frisøren for å farge håret tilbake til sin opprinnelige farge.

4.3.2 Tvungen graviditet

Som konsekvens av den systematiske bruken av voldtekt som ledd i den etniske rensningen, ble tusenvis av kvinner gravide (Askin 1997). Askin påpeker at utbredt forekomst av voldtekter i krig ikke er noe nytt. Det at voldtekt i krig er et sadistisk, brutalt våpen for å ydmyke, undertrykke og ødelegge, er heller ikke noe nytt. Det som imidlertid er nytt, er at mange av voldtektene i det tidligere Jugoslavia ble utført for med hensikt å gjøre kvinner gravide. Vranic har gjengitt vitneutsagn gitt til «the Bosnian War Crimes Fact-finding Commission» (Vranic 1996). En av kvinnene som har fortalt sin historie til denne kommisjonen, ble kidnappet fra Grbavica sammen med alle andre muslimske jenter i alderen 13-18 år i gården der hun bodde. Hun forteller fra fangenskapet:

At the beginning, before they started leading us out to be raped, they occasionally came into our room and they threatened us with guns, saying that they would rape us and hold us until after the time when a pregnancy could not be aborted. They told us that we must bear Serbs. (Vranic 1996, s. 173.)

Denne jenta ble til slutt utvekslet i bytte mot serbiske soldater. Moren tok henne med til en gynekolog som fastslo at hun var gravid i femte måned.

Allen hevder at å påtvinge ikke-serbiske kvinner graviditet, var en viktig del av folkemordet som ble utført i denne konflikten (Allen 1996). Umiddelbart virker dette svært motsigende og rart. Hvordan kan det å skape flere mennesker være i tråd med å rydde dem av veien? For å forsøke å begripe dette, i den grad det er mulig, må vi se hvordan de serbiske ekstremistene forstod, eller valgte å forstå, forholdet mellom biologiske foreldre, barn og etnisitet. Ifølge Allen består den åpenbare ulogikken i at skaperne av strategien sletter den potensielle morens identitet fullstendig. Hun betraktes kun som en biologisk beholder. En serbisk soldat eller tsjetnik tror at han, gjennom å voldta en ikke-serbisk kvinne, skaper en «liten serbisk helt» eller en «liten tsjetnik». Ifølge Allen tar han feil av eller ignorerer forhold som genetikk og kultur. Selv om kvinnen som voldtas i hans øyne er redusert til nærmest et ikke-menneske uten identitet, har kvinnen sin genetikk og kulturelle arv med seg. Når en mann befrukter en kvinne, blir barnet som kjent bestående av like mye genetisk arvematerialet fra sin far som sin mor. Med mindre et barn født etter en voldtekt oppdras hos sin biologiske serbiske far eller i et serbisk samfunn, vil i tillegg morens kultur, etnisitet, religion og andre identitetsskapende trekk prege barnet. Barnet vil ettersom det vokser opp, identifisere seg med det samfunnet og kulturen han eller hun er vokst opp i. Allen kommenterer:

To call such children «Chetniks» or «little Serb soldiers» is clearly a blatant, though highly motivated, stupidity. Serb «ethnic cleansing» by means of rape, enforced pregnancy, and childbirth is based on the uninformed, hallucinatory fantasy of ultranationalists whose most salient characteristic, after their violence, is their ignorance. (Allen 1996, s. 97.)

Den serbiske strategien med å påtvinge ikke-serbiske kvinner graviditet innebar altså at kvinnenes identitet ble fjernet og erstattet med den til en biologisk beholder. Dette mener Allen er det største paradokset: kvinnene som voldtas og som gjøres gravide, har i de serbiske overgrepernes øyne mistet sin identitet, deriblant også sin etnisitet, nasjonalitet og religiøse karakteristikk. Bare slik kan kvinnene føde «små serbere». Men de har samtidig fjernet identiteten som serberne rettferdiggjorde sitt angrep gjennom. Det var jo kvinnenes etnisitet, nasjonalitet og religion som førte til at de ble kidnappet, voldtatt og gjort gravide. På samme måte som disse karakteristikkene førte til at deres menn ble drept og deres hjemsted plyndret og brent.

Jeg stiller spørsmålstegn ved Allens nokså generaliserende forklaring. Det finnes beskrivelser gitt til både CID (2000), Stiglmayer (1994) og Vranic (1996) som inneholder serbiske soldaters uttalelser om at deres ikke-serbiske voldtekts ofre skulle føde serbiske barn. Det er ikke dermed sagt at de fleste serbiske menn på 1990-tallet ikke visste hvordan arv og genetikk

fungerte ved barnefødsler. Kanskje dreide dette seg mer om ytterligere ydmykelse og stigmatisering av kvinnene som tilhørte den etniske gruppen de ønsket å fordrive og ødelegge. Jeg tolker det slik at Allen snakker om en slags umenneskeligjøringsprosess når hun snakker om at serbiske soldater ser sine ikke-serbiske ofre kun som biologiske beholdere som skulle føde serbiske barn. Prosessen med å tingliggjøre og dermed stigmatisere og ydmyke kvinnene, sammen med holdninger som oppfatter kvinner som en nasjons eiendom⁹, kan ha hatt like stor betydning for de tvungne graviditetene som det at serbere *virkelig* ønsket å bringe flere serbiske barn inn i verden.

Askin referer til Catharine McKinnon som hevder at kroatisk og muslimske kvinner ble voldtatt for å «hjelp» til med å lage en serbisk stat ved å lage serbiske babyer (Askin 1997). Ifølge McKinnon har serberne i tusener av år ansett sine gener som menneskerasens beste. De er også overbevist om, i tråd med Allens teori, at det er den biologiske farens sperma som inneholder alt arvematerialet. Så lenge et barn unnfanges med en serbisk far, spiller morens etniske opphav ingen rolle; barnet blir likevel helt og holdent serbisk. Igjen er det nokså grove generaliserende og stereotype holdninger til serbere, og hvordan deres angivelige forhold til arv og gener har vært i «tusener av år». Allen snakker om en demonisering av menneskene på Balkan, som det framgår i kapittel 4.1, og her gjør hun og McKinnon seg kanskje skyld i det samme når det kommer til serbere.

Arne Johan Vetlesen anerkjenner også at voldtektene var ledd i folkemord, og at de hadde graviditet som det han kaller programmatisk mål (Vetlesen 1999). Han lener seg på Allen og hennes forklaring om hvordan overgriperne reduserte sine ofre til seksuelle eller biologiske beholdere. Skjelsbæk refererer også til Allen og hvordan hun har satt søkelyset på at graviditet var et viktig element ved voldtektene (Skjelsbæk 2006, artikkel 4). Skjelsbæk karakteriserer dette som et urovekkende eksempel på hvordan ofrenes identitet ble misbrukt og krenket. Av de fem kvinnene Skjelsbæk intervjuet, var det bare Ceca som innrømmet å ha blitt gravid etter å ha blitt internert i en leir og voldtatt. Hun forteller: «I was raped more than a hundred times, I think. I was so destroyed I had to have an operation.» (Skjelsbæk 2006, artikkel 4, s. 23.) Etter hvert klarte Ceca å flykte fra leiren, og i en periode etterpå levde hun i skjul. Skjelsbæk spurte om hun hadde fortalt til noen hva hun var blitt utsatt for. Svaret var som følger:

⁹ Jeg kommer tilbake til teorier rundt at kvinner kan oppfattes som en nasjons eiendom nedenfor som et teoretisk perspektiv.

I only told my mother. She helped me get an abortion. It was not a proper abortion. I took medicines and different teas – I mean different grasses – and one night I went to the toilet and felt that I lost the baby. I could not bear to have a baby whose father I didn't know, a baby made during those circumstances. (Skjelsbæk 2006, artikkel 4, s. 24.)

Etter å ha gjennomlevd det forferdelige og traumatiske med å bli utsatt for gjentatte og smertefulle voldtekter, er det ingen tvil om at graviditet og en eventuell abort oppleves som ytterligere sterke påkjenninger for en allerede psykisk, og kanskje fysisk, skadet kvinne.

Askin gjengir følgende uttalelse gitt av en kvinne holdt fanget i voldtektsleiren Doboj:

A gynaecologist would come to the hall, to one of the classrooms ... I think they were checking to see if we were pregnant ... The Serbs said to us, «Why aren't you pregnant? See how nicely we treat women who are pregnant?» I think they wanted to know who was pregnant in case anyone was hiding it. They wanted women to have children to stigmatize us forever. The child is a reminder of what happened. (Askin 1997, s. 279.)

Denne kvinnen ble holdt fanget i leiren i 28 dager og utsatt for gjentatte voldtekter. Hun ser en årsak til hvorfor serberne ønsket at kvinnene skulle bli gravide utover det at de ønsket at det skulle fødes flere «serbiske» barn. Hun tror det var viktig å stigmatisere kvinnene ved å gjøre dem gravide med sine overgripere. Et barn ville for alltid være en påminnelse om lidelsene de gjennomgikk. Kanskje representerer dette perspektivet like mye kvinnenes frykt og følelser, som overgripernes motiver.

4.3.3 Fra overgripernes perspektiv

Stiglmayer har gjengitt George Rodrigues intervjuer med tre serbiske voldtektsmenn for avisen *Dallas Morning News* (Stiglmayer 1994). Jeg gjengir utdrag fra to av disse intervjuene. Først ut er intervjuet med Borislav Herak som på den tiden var 22 år gammel (Stiglmayer 1994, s. 148-154). Herak innrømmet å ha voldtatt muslimske kvinner og drept noen av sine ofre, i tillegg til å ha drept dusinvis av muslimske sivile. Han påstår å huske navnene på dem han voldtok, og hvordan de så ut. Han ramser opp tre navn i intervjuet og beskriver de som høye og med mørkt hår. Journalisten spør hvem som var den første Herak voldtok. Han svarer at det var en kvinne ved navn Amara. Rodrigue spør videre: «Tell me what happened.» Herak forklarer: «We had an order to go to Restaurant Sonja in Vogosca. We were told that we were going to rape girls there.» Det kommer fram at det var lederen for Heraks divisjon som gav denne ordenen. Formålet var å øke soldatenes moral. På videre spørsmål fra journalisten kommer det fram at Herak ikke synes voldtekter av muslimske kvinner hjalp på soldatenes moral, i hvert fall ikke på sin egen. Han karakteriserer voldtektene som en «dum ting å gjøre» og «verdiløse» handlinger. Når Rodrigue presser han på hvorfor han begikk voldtekter og

drap, svarer han gjentatte ganger at han «adlød ordre.» Dersom han hadde nektet, risikerte han å bli sendt til de verste frontlinjene eller i fengsel, og huset han hadde fått tildelt som tidligere var eid av muslimer, kunne bli tatt fra ham. Rodrigue spør om han følte skyld etter å ha vært med på gjengvoldtekten av Amara. Herak svarer: «I felt guilty. But I didn't want to say anything or to show it to the others.»

Propaganda om hvordan det serbiske samfunnet var truet av muslimer var også kjent for Herak, og han trodde budskapet var sant. Han var blitt fortalt at muslimene hadde etablert fengsler og horehus, og at de voldtok jenter helt ned i fireårsalderen. Rodrigue konstaterer at Herak hadde muslimske venner og en muslimsk svoger og følger opp dette: «Had a Muslim ever hurt you in any way?» Herak: «No. No. They only helped me. They were helping me all the time.» Han vet ikke hvorfor han valgte å tro på propagandaen, men slår fast at han er i stand til å tenke selv. Videre i intervjuet kommer det fram at han tror sine medsoldater likte å ha muligheten til å «være med» mange kvinner: «Those guys, they tried to make themselves important. When we had meals together they would talk about what they had done there [i restaurant Sonja].» Rodrigue følger opp: «[...] was there a part of you that felt like you friends did? A part that really enjoyed this chance to rape and kill these women?» Herak innrømmer: «As for me, it was just a little part.»

Herak vektla at han voldtok på ordre, og var redd for represalier dersom han stilte spørsmål ved ordrene eller nektet å utføre dem. Likevel viste han ikke avsky overfor seg selv eller situasjonen han var en aktiv del av. Han innrømmer å ha følt skyld for handlinger han karakteriserte som verdiløse og dumme. Det kunne like gjerne vært som følge av et butikktveri, og ikke voldtekt og drap. Herak unnskyldte seg med at han fulgte ordre, men enten som følge av ubetenksomhet rå ærlighet, eller misforståelse i oversettelsen, kom det fram at han likevel likte «litt» det å ha mulighet til å voldta og drepe muslimske kvinner.

Den gang 23 år gamle Cvijetin Maksimovic ble tvangsrekruttert av serbiske styrker, og ble plassert som vakt i konsentrasjonsleiren Luka (Stiglmayer 1994). Han innrømmer å ha drept 80 personer med maskingevær, drept tre personer med kniv, fullbyrdet en voldtekt og delvis gjennomført elleve andre voldtekter. Det var paramilitære grupper ledet av Arkan¹⁰ og

¹⁰ Arkan var fra Beograd, og gikk inn i politikken i begynnelsen av 1990-årene. Han grunnla sin egen paramilitære hær kalt Arkans menn eller Arkans tigere. Hæren ble kjent både i Kroatia og Bosnia-Hercegovina for sin grusomme og nådeløse framferd (CID 2000).

Seselj¹¹ som styrte leiren. Noen av disse soldatene hentet med seg Maksimovic for å drepe tre menn:

They came to get me to butcher three men. They led them outside and gave me a knife. I said I'd never done anything like that, and I couldn't do it. [...] «Then I'll show you how you butcher», and then we did it together. [...] The soldiers were laughing and talking together. I don't know what they said; I was completely ... I felt terrible. (Stiglmeier 1994, s. 156.)

Soldatene fornærmet Maksimovic og gjorde narr av ham. De stilte spørsmålsteget ved at de hadde reist helt til Bosnia-Hercegovina for å slåss for slike som ham. Deretter tvang de ham til å drepe to andre menn med kniv og skyte 80 personer stilt opp på rekke under trusselen om selv å bli drept. Soldatene var fremdeles ikke fornøyd og konstaterte at Maksimovic ikke var en skikkelig tsjetnik. Men kanskje var han en skikkelig mann? De tok ham med inn på et rom med tolv kvinner. Noen flere soldater kom også inn i rommet. Maksimovic forteller videre:

And then they stripped a girl naked ... she looked completely scared and lost. [...] The soldiers told me I should rape her, and the others too ... that I could go ahead and have her. I was supposed to get undressed and lie down on her, and like that ... But I was afraid, and I didn't have an erection. They egged me on, and I had to take down my pants and lie down on top of her. I don't know how it managed to work, I had absolutely no feeling for what I was doing ... and then I did get an erection, but I didn't feel anything. I didn't come; I was afraid and tired. It took a very short time. (Stiglmeier 1994, s. 157.)

Maksimovic legger sterk vekt på at han ble tvunget til å gjøre disse handlingene. Herak hevder også han handlet på ordre, men Maksimovic historie inneholder sterkere beskrivelser av mobbing, trusler og hans frykt for eget liv. Han klarte, på tross av dette og det at han rett forut var tvunget til å drepe 83 mennesker, å få ereksjon og gjennomføre voldtekten, og deretter «delvis» voldta 11 andre kvinner. Dette vil jeg tro er en gåte for mange. Han legger også vekt på at han ikke hadde seksuell glede av voldtekten. Ordlyden i fortellingen er levende og virker sann. Om han er troverdig er umulig for meg å avgjøre. Uansett gir beskrivelsen innblikk i hvordan noen soldater kan ha blitt tvunget til å delta i grusomheter.

4.4 Alkohol og pornografi

Som under den andre verdenskrig, inneholder flere av beskrivelsene om voldtekter begått under konflikten i det tidligere Jugoslavia, alkohol og karakteristikk av overgripere som fulle. Askin uttaler dette om krig generelt:

Alcohol is consumed in enormous quantities. There is a fundamental lack of order. Thus, during periods of armed conflict, large gangs of men armed with weapons, often intoxicated, canvass streets and search homes for the primary purpose of locating, terrorizing, and destroying members of the opposing side. (Askin 1997, s. 290.)

¹¹ Seselj var lederen for «Serbian Radical Party» som var støttet av Slobodan Milošević. Partiet hadde ekstreme synspunkter når det gjaldt Stor-Serbia og alle landområdene som skulle inkluderes. Etablerte en paramilitær hær kalt Seseljs menn eller Seseljs tsjetniker. Hæren var aktiv i både Kroatia og Bosnia-Hercegovina og kjent for å begå grusomheter (CID 2000).

En FN-rapport inneholder følgende vitneutsagn:

Another Muslim woman reported how some of the ethnic Serbs in her village rounded up the Muslims and took them to a primary school where she was detained with 12 other women and about 400 men. «The soldiers would come every evening around midnight, drunk and dirty.» (Allen 1996, s. 72.)

Allen går ut i fra at svært mange av voldtektene ble utført etter ordre fra militærledelsen (Allen 1996). Det er enkelt å tenke seg at noen menn kan ha problemer med å skulle voldta på ordre, spesielt med tanke på de fysiologiske prosessene dette forutsetter. Serbiske soldater som har nektet å voldta, har blitt alvorlig straffet og til og med drept for dette. Ifølge Askin var voldtekt en så viktig del av krigføringen i det tidligere Jugoslavia at soldater som nektet å voldta risikerte å bli kastret og/eller drept (Askin 1997). Allen hevder at både alkohol og medikamenter ble brukt av soldater for å overkomme eventuell fysisk eller moralsk motstand mot å voldta.

En kvinne som overlevde to måneder i en voldtekts- og dødsleir, ble utsatt for voldtekter og grov mishandling, og det kommer fram av fortellingen hennes at flere av mishandlerne var fulle: «They took me to a room where there were about 8 or 9 drunk chetniks. They began hitting and swearing at me.» (Askin 1997, s. 281.) Hennes fire år gamle datter ble også voldtatt, og det som antakelig var en serbisk soldat brakk armen og benet på hennes to måneder gamle datter mens hun selv ble torturert. Kanskje gjorde alkoholen at terskelen ble lavere for at slike ekstreme bestialiteter kunne utføres.

Stiglmayer har som nevnt gjengitt intervjuer med soldater tilhørende de serbiske styrkene som har innrømmet å ha begått voldtekter og drap (Stiglmayer 1994). En av dem, Borislav Herak, fikk spørsmål om hva som var bra når han kjempet på serbisk side. Følte han et fellesskap eller følte han seg viktig? Han svarte: «The only good time was when we found schnapps and we could drink together. Or when we had barbecues. And then we could be together and drink and eat.» (Stiglmayer 1994, s. 153.) Videre blir han spurt om han noen gang likte å ha muligheten til å voldta og drepe kvinner. Herak: «I know that it was good because when I got back I would drink and celebrate.» (Stiglmayer 1994, s. 154.) Det ser ut til at alkohol var en viktig del av hverdagen under krigen for denne soldaten. Han nevner ikke spesifikt hvor ofte eller hvor mye han drakk, eller om han var full under overgrepene han begikk. Men drikking var noe han så fram til, og noe han gledet seg spesielt over.

Pornografisk materiale kunne bli brukt av soldatene for å kunne gjennomføre voldtekter (Allen 1996). McKinnon er klar på at den serbiske aggresjonen i Bosnia-Hercegovina tok form som en utryddelse av en etnisk gruppe (McKinnon 1994). Hun refererer til en nyhetsrapport som viste serbiske tanks på vei inn i en landsby for å fordrive den muslimske populasjonen, og tanksene var klistret fulle av pornografiske bilder. Kvinner som overlevde militært fangenskap, har fortalt om utslitte sexbøker og pornografiske magasiner som fantes blant vakter og soldater. Når en kvinne fikk spørsmål om hva som prydet veggene i rommene der vaktene sov, var svaret: «I can't say I saw Milošević or Tito. These pictures were mainly naked women ... those usual pictures from *Start* and those things. Male things.» (McKinnon 1994, s. 78.) Tilstedeværelsen av pornografi er ikke unik for serbere spesielt eller i en krigssituasjon generelt. Pornografiske bilder finnes på mannsdominerte arbeidsplasser også i Norge. Det at soldater omgir seg med slikt materiale, har ikke nødvendigvis sammenheng med at de voldtar.

McKinnon spør hvordan folkemord kan bli så besatt av seksualitet. Hun søker etter svar ved å se på pornografiens stilling i Jugoslavia før utbruddet av krigen. Hun refererer til Bogdan Tirnanic som har karakterisert det jugoslaviske pornografiske markedet som «det frieste i verden». Et stort nyhetsmagasin kalt *Start*, referert til i en av beskrivelsene i forrige avsnitt, hadde forsider som hadde passet *Playboy*. Midtsiden ble brukt til å presentere kvinner i utfordrende seksuelle positurer. McKinnon hevder at når pornografi er så normalt i et samfunn, blir en hel mannlig befolkning preparert til å avhumanisere kvinner og utøve seksuelle overgrep. *New York Times* har rapportert om at man fant haugevis av pornografiske blader på soverommet til den tidligere omtalte serbiske soldaten Borislav Herak. Herak har innrømmet at han ikke hadde seksuell erfaring forut for voldtektene han begikk. McKinnon sier: «Pornography is the perfect preparation – motivator and instructional manual in one – for the sexual atrocities in this genocide.» (McKinnon 1994, s. 77.) Her legger kanskje McKinnon for mye vekt på pornografiens rolle i folkemordet og voldtektene. Pornografisk materiale er som nevnt svært vanlig over store deler av verden, og årsakssammenhengen mellom tilgang til pornografi og utøvelsen av voldtekter er ikke nødvendigvis til stede. Det kan imidlertid heller ikke utelukkes at pornografi kan ha vært holdningsskapende, et virkemiddel for noen for å klare å voldta, eller som en form for forberedelser som McKinnon antyder var tilfellet for soldater uten tidligere seksuell erfaring.

Det finnes vitneutsagn som forteller at voldtektene deres ble filmet. McKinnon tolker dette som at slike filmer skulle brukes til pornografiske formål. Hun hevder videre at pornografi var et verktøy i folkemordet i denne konflikten. En kvinne som overlevde voldtekts- og dødsleiren Bucje, en leir i det serbiskokkuperte Kroatia, fortalte: «In front of the camera, one beats you and the other – excuse me – fucks you, he puts his truncheon in you, and he films all that ... We even had to sing Serbian songs ... in front of the camera.» (McKinnon 1994, s. 75.) McKinnon legger til at det finnes mange beskrivelser som inneholder at voldtekter ble filmet, og at gjerningsmenn ser på, ler og oppmunter hverandre og kommer med nedsettende skjellsord og kommentarer rettet mot ofrene under overgrepene. Filmer kunne brukes som krigspropaganda eller motivasjon til medtorturister. Noen klipp ble også vist som innslag i et nyhetsprogram på TV. Et liknende fenomen er fra Abu Ghraib-fengselet i Irak, hvor smilende amerikanske soldater tok bilde av hverandre mens irakiske fanger ble grovt mishandlet. Dette kan være et resultat av at ofrene reduseres til ting og ikke lenger oppfattes som mennesker. Situasjonen som soldatene befinner seg i, er kanskje så ekstrem at de mister kontakten med virkeligheten. Jeg vil nå rette fokus mot det jeg håper er teoretiske perspektiver som kan belyse fenomenet krigsvoldtekter.

5. Teoretiske perspektiver

5.1 Katz' teorier

Jeg vil i det følgende kapittelet se på trekk ved Jack Katz' teorier om volds- og vinningskriminalitet. Katz fokuserer på det forførende, magiske og sensuelle ved å begå kriminalitet, og at situasjonen i forkant kan være slik at selve handlingen synes attraktiv (Katz 1988). Kanskje kan dette være fruktbart å diskutere i sammenheng med temaet for denne oppgaven. Hedda Giertsen spør i boken *K og måter og forstå drap på* om det er mulig å forstå hvorfor noen begår drap, og henviser til Katz' teorier (Giertsen 2000). Kan teorier som søker å forklare eller å forstå drap bidra til det samme når det gjelder voldtekt begått i en krigssammenheng?

Giertsens bok forteller livshistorien til K som betegner seg selv som tater (Giertsen 2000). Han har fra tidlig barndom av måttet klare seg selv. Hans etter hvert avvikende og asosiale atferd kulminerte i to separate drap. Giertsen viser til Katz og hans bok *Seductions of Crime. Moral and Sensual Attractions in Doing Evil* hvor han beskriver lovbrudd ut ifra lovbrysterens synspunkter og hvilken mening lovbrysteren gir lovbruddet. Katz fokuserer på selve opplevelsen og følelsen av det å begå en kriminell handling, og mener noe av forklaringen på hvorfor mennesker begår forbrytelser ligger her (Katz 1988). Han mener et viktig spørsmål å stille er: hva er det folk forsøker å gjøre når de begår kriminalitet? Katz foreslår et sett betingelser som må foreligge for å kunne forklare et lovbrudd:

- praktiske forutsetninger for at lovbruddet kan gjennomføres
- lovbrysterens måte å se seg selv på og hvordan han/hun vil bli sett av andre
- en følelsesmessig prosess med å balansere dragning og avsky mot handlingen

Katz setter viktigheten av lovbrysterens følelser svært høyt (Giertsen 2000). Et viktig moment ved at en person føler en dragning mot et lovbrudd, er at det kan by på en følelse av seier over noe som truer hans eller hennes moralske eksistens. Katz deler inn drap i to klasser: drap i rettferdig harme og ur-onde handlinger. Jeg vil videre kort beskrive hvilke kjennetegn Katz gir de to kategoriene, og i hvilken grad det kan knyttes til krigsvoldtekter.

5.1.1 Drap i rettfærdig harme

Drap begått i rettfærdig harme kjennetegnes gjerne ved at lovbrøyer og offer kjenner hverandre eller at de er bundet sammen gjennom en konflikt (Giertsen 2000). Selve drapet får utløp gjennom denne konflikten. Sjalousi og ydmykelse kan være bidragsytere og raseri den utløsende faktoren. Katz tenker seg at raseri kan innebære en draging mot det å begå en voldshandling. Et annet moment ved drap begått i rettfærdig harme er at offeret forvandles i lovbrøyerens øyne. Offeret oppfattes som en trussel, ikke bare mot lovbrøyeren selv, men mot alt det han eller hun oppfatter som godt og rettfærdig og ønsker å beskytte. Lovbrøyeren ser ikke lenger offeret som et menneske. Umenneskeliggjøringen kan springe ut av fornædning og ydmykelse, og kan skape stor sosial avstand. Katz viser et eksempel fra Vietnamkrigen for å illustrere sitt poeng. Amerikanske soldater var i stand til å torturere og drepe på grunn av den skapte sosiale avstanden til, og umenneskeliggjøringen av vietnamesere. Så snart soldatene klarte å oppfatte vietnameserne som mennesker, kanskje unge gutter de kunne kjenne seg igjen i, ble grunnlaget for volden borte. Egenskaper hos vietnameserne kunne ikke lenger rettfærdiggjøre det de ble utsatt for, og de amerikanske soldatene følte ansvar for sine handlinger. Kanskje kan noe av serbernes holdninger til, og angrep på bosniske muslimer forståes i sammenheng med Katz og hans gjerninger begått i rettfærdig harme. Som tidligere nevnt ble mengder propaganda produsert som karakteriserte muslimene som en trussel mot etniske serbere. Det ble spredt rykter om at muslimene planla å overta serbisk territorium og holde ikke-muslimske unge jenter og kvinner i harem. Dermed ble det etablert en holdning blant etniske serbere som anså den serbiske aggresjonen for å være nødvendig og i selvforsvarets og det godes navn. Den serbiske soldaten Borislav Herak tidligere omtalt er et eksempel på en serber som trodde på propagandaen, og ikke stilte spørsmål ved angrepet på de bosniske muslimene. Jeg vil også nedenfor, i kapittel 5.4.3 referere til et intervju utført av journalisten Peter Maass med to serbiske kvinner som viser liknende holdninger.

Nils Christie viser hvordan avstand og nærhet på hver sin måte kan gi utslag i vold og annen kriminalitet (Christie 1982). Hans teorier blir nærmere presentert i kapittel 5.4. Avstand til offeret kan gi rom for umenneskliggjøring og mer inhuman atferd overfor ham eller henne, slik som Katz' eksempel med de amerikanske soldatene. Også Stanley Milgrams berømte eksperiment, som også presenteres i 5.4, viste lignende resultater, og foreslo at fysisk avstand mellom en aktør og et eventuelt offer kan gi bekymringsfulle resultater (Christie 1982).

Katz ser raseri som en viktig faktor for det å begå voldshandlinger (Giertsen 2000). En gjerningsperson kan ha følt seg fornedt og ydmyket. Dette har provosert og eskalert til raseri. Dette raseriet har igjen ført til fornedring og ydmykelse av den som provoserte. Kanskje kan dette overføres til russiske soldaters voldtekter av tyske kvinner mot slutten av den andre verdenskrig. Det er som tidligere nevnt mye som tyder på at hevn for tyskernes grusomheter i Sovjetunionen var en faktor for russiske handlinger (Anonym 2005, Askin 1997). Anonym siterer en rasende russisk soldat som blir forhindret av en overordnet fra å voldta en tysk kvinne: «Hva så? Hva gjorde ikke tyskerne med våre kvinner?» Han skriker: «Søsteren min, de tok henne ...» Her blir linken tydelig mellom hevn og raseri. Denne situasjonen fra Anonyms dagboknotater ble gjengitt i sin helhet i kapittel 3.3.2.

5.1.2 Ur-onde handlinger

Det er et stort sprang fra det å bli rasende til å drepe (Giertsen 2000). Katz trekker inn tanken om at valg av identitet eller forsøk på å endre selvet kan ha betydning for det å begå en ugjerning. Dette gjelder handlinger som tilsynelatende er helt umotiverte og meningsløse, ofte kalt blind vold. Gjerningsperson og offer kjenner ikke hverandre, og det foreligger ingen åpenbar konflikt mellom dem. Årsaken til handlingen er heller ikke vinning av noe slag. Katz mener vi må se på gjerningspersonens situasjon og egenskaper og bakenforliggende faktorer i hans eller hennes historie.

For å se dette i sammenheng med voldtekter begått i krig er det nødvendig med en form for nyansering. Det kan tenkes at det finnes flere ulike motiver for å voldta i en krigssituasjon. Noen motiver kan være personlige for den bestemte individuelle overgriper, mens andre motiver kan være på gruppeplan, for eksempel i form av en krigsstrategi. Da kan voldtekt være et våpen for å oppnå noe annet. Men det er svært vanskelig å si om noen krigsvoldtekter er umotiverte eller meningsløse for overgriperen. Kan det trekkes paralleller mellom en beruset ungdom som slår ned et tilfeldig offer på gaten, såkalt blind vold, og en soldat som voldtar i krig? Det at overgriper og offer ikke kjenner hverandre eller har en konflikt mellom seg kan imidlertid sees i sammenheng mellom en soldat som voldtar en sivil, ukjent kvinne i en krigssituasjon. Selv om de begge er en del av den samme konflikten, er det ikke nødvendigvis denne som er den direkte årsaken til overgrepet. Konflikten er kanskje heller situasjonen som gir overgriperen mulighet til å voldta. En mulighet han ikke ellers hadde hatt, eller at han ikke hadde grepet en liknende mulighet dersom det hadde oppstått i en annen situasjon. Når Katz snakker om at ur-onde handlinger ikke begås for å oppnå en form for

vinning, må det spørres om krigsvoldtekter gir en form for vinning eller belønning av noe slag. Soldater i den tyske Wehrmacht risikerte tvert i mot straff for å voldta kvinner i de okkuperte landene, spesielt ved vestfronten (Beck 2002). Under krigen i det tidligere Jugoslavia derimot ble serbiske soldater beordret til å utføre planlagte og strategiske massevoldtekter av muslimer (Vetlesen 2005, Vranic 1996, Allen 1996). Det finnes også en rekke eksempler på voldtekter begått i krig opp igjennom historien som verken har blitt oppfordret til, eller straffeforfulgt av de militære myndigheter. Det er vanskelig å svare på om det i alle disse situasjonene har vært en form for belønning for de enkelte overgriperne ved å voldta utover det å følge ordre, og dermed kanskje se seg selv som en dyktig og lojal soldat. Spørsmålet må stilles til overgriperne sammen med spørsmålet om hva som var deres motiver for å voldta, og om handlingen førte til en form for tilfredsstillelse eller ei. Den serbiske soldaten Borislav Herak fortalte om fest, feiring og om å føle seg viktig. Dette kan tolkes som en slags belønning eller tilfredsstillelse fra en soldats perspektiv.

5.1.3 Er teoriene til Katz overførbare til krigsvoldtekter?

Giertsens bok handler primært om drap, det samme gjør Katz' teorier i tillegg til å omhandle blant annet vinningskriminalitet. Teoriene kan likevel være fruktbare ved andre situasjoner, også krigsvoldtekter.

Ved første gjennomlesing av Giertsens bok og hennes presentasjon av Katz' begreper drap i rettferdig harme og ur-onde handlinger, plasserte jeg krigsvoldtekter, med forforståelse og fordommer intakte, i sistnevnte kategori. Ved nøyere analyse kan bildet bli noe mer nyansert. Umenneskliggjøring, som er en del av Katz' teori om drap i rettferdig harme, kan være et viktig poeng i å forsøke å forstå hvordan menn i krig klarer å gjennomføre voldtekter i den grad de gjør. Ved å ikke lenger se ofrene som mennesker og kvinner, men redusere dem til umennesker og fiender, kan gjøre terskelen for å begå overgrep lavere. Noe av det samme skjedde blant amerikanske soldater under Vietnamkrigen. Eksempelet ovenfor er inne på dette, men også hvordan det kan snu når soldatene gjenoppdager menneskeligheten hos ofrene. Et annet eksempel som innebærer brutal utførelse av vold er Christies analyse av de norske fangevokterne i de såkalte serberleirene i Nord-Norge under den andre verdenskrig. Flere av nordmennene deltok i alvorlig mishandling og drap på fangene (Christie 1982). Disse vaktene oppfattet ikke fangene, som både fysisk og psykisk var sterkt preget av den ekstreme situasjonen de befant seg i, som medmennesker. Fangene ble umenneskeliggjort, og terskelen

for å begå vold og overgrep mot dem ble mye lavere. Fangevokterne omtales nærmere i kapittel 5.4.

Et annet viktig moment ved rettferdig harme er raseri og provokasjon (Giertsen 2000). Det kan være vanskelig å se for seg at så mange kvinner som voldtas i krig provoserer sine overgripere og får dem rasende, for eksempel gjennom ting de sier eller gjør. Kanskje kan Katz's teori likevel vurderes i forhold til slike situasjoner. En krig er en kompleks situasjon på svært mange måter, og normer og forhold som eksisterer i fredstid er ofte endret eller oppløste. Det som vanligvis oppfattes som utenkelig, kan ikke utelukkes i krig. Et eksempel på dette er at mange muslimske kvinner i Bosnia-Hercegovina opplevde at det som tidligere hadde vært deres naboer, kollegaer og venner av serbisk etnisitet endret seg til å trakassere, terrorisere og voldta dem (Vetlesen 2005, Skjelsbæk 2006, artikkel 4). Overgriperne er i en unntakslignende tilstand. Raseriet ligger nærmere overflaten, og terskelen for provokasjon er minimal. Kanskje provoserer kvinnene bare ved å være fiender eller fiendens kvinner, eller simpelthen ved å være kvinner? Dette er i tråd med Brownmillers teori om at noen menn forakter kvinner, og at krig gir en mulighet til å spille ut denne forakten i (Brownmiller 1975).

Fornedring og ydmykelse som er lenket til raseri og provokasjon er et lett gjenkjennelig moment når det kommer til voldtekt. I nærmest all litteratur om voldtekt, begått både i krigs- og fredstid, er det en gjennomgående enighet om at ydmykelse er en faktor. Gjerningsmannen vil ydmyke offeret. Ove Sernhede ser ydmykelse av fienden som en av årsakene til krigsvoldtektene under krigen i det tidligere Jugoslavia, og jeg vil omtale dette punktet hos Sernhede også i kapittel 5.3 (Sernhede 2001). Vetlesen omtaler samme konflikt: «victims are raped as a means to humiliate, traumatize, subjugate, and dominate them.» (Vetlesen 2005, s. 197.) Vetlesens teorier omtales videre i kapittel 5.4.3.

Katz ser forbryternes bakgrunn som en viktig forklaring på hvorfor akkurat han eller hun ender opp som kriminell, men han vektlegger at dette ikke er tilstrekkelig. Det er imidlertid noe som skiller ett øyeblikk fra et annet i et liv med samme forutsetninger. Det magiske og sensuelle ved kriminaliteten må tas med i regningen:

Whatever the relevance of antecedent events and contemporaneous social conditions, something causally essential happens in the very moments in which a crime is committed. The assailant must sense, then and there a distinctive constraint or seductive appeal that he did not sense a little while before in a substantially similar place. Although his economic status, peer group relations, Oedipal conflicts, genetic makeup, internalized machismo, history of child abuse, and the like remain the same, he must suddenly become propelled to commit

the crime. Thus, the central problem is to understand the emergence of distinctive sensual dynamics. (Katz 1988, s. 4.)

Når det gjelder voldtektsmenn i krigssituasjoner tror jeg ikke nødvendigvis at hver enkelt overgripers bakgrunn og historie alltid spiller en like stor rolle for å forklare deres atferd. Bakgrunnsfaktorer kan være viktigere hos voldtektsmenn i fredstid. I krigstid kan det tenkes at krigssituasjonen som handlingene springer ut av ofte er det avgjørende element. Kanskje kan selve situasjonen være med på å skape slike øyeblikk som Katz snakker om. Et relevant trekk ved situasjoner som inneholder øyeblikk hvor soldater ender opp med å voldta kan være maskulinitet. Soldatene ønsker å reklamere for at de er skikkelige mannfolk, eller det kan være gruppepress med mer eller mindre alvorlige trusler og fornærmelser til de som ikke vil eller klarer å delta i overgrep. Den serbiske soldaten Cvijetin Maksimovic, omtalt i kapittel 4.3.3, hevder at han ble truet til å drepe og voldta. Mens han gjennomførte en voldtekt, stod andre soldater rundt og ropte det som var en blanding av obscøn heing og fornærmende skjellsord. En av soldatene som Maksimovic karakteriserte som en tsjetnik uttalte: «Oh looky there, that's supposed to be a man! That's no man, that's a sissy.» (Stiglmayer 1994, s. 157.) Maksimovic beskrev situasjonen videre: «And they were bragging about how they raped the woman themselves, how much fun they had with these twelve women the day before.» (Stiglmayer 1994, s. 157.) Disse soldatene gir uttrykk for at det å klare å voldta «skikkelig» er et kjennetegn på ordentlige menn og dyktige soldater. Det motsatte karakteriseres som pysete og feigt. Neste kapittel omhandler maskulinitetsteori, og hvordan dette kan belyse krigsvoldtekter omtales nærmere der.

Det er også mulig at overgripernes personlige egenskaper spiller inn i hans atferd i krig. Disse egenskapene kan tenkes å være personlige iboende egenskaper, og personlighetstrekk som krigssituasjonen kan forsterke. Evnen til å umenneskliggjøre potensielle voldtekts ofre kan være en del av dette. Tilbake til Christies eksempel med fangevokterne i serberleirene: alle ble ikke mishandlere og drapsmenn. Noen hadde visse forutsetninger for å utøve vold, mens andre evnet å se menneskene i fangene og avsto derfor fra å delta. Her er det altså elementer fra begge av Katz' kategorier.

Det som kanskje er noe av det mest vesentlige ved en gjennomgang av Katz' teorier for å belyse krigsvoldtekter, er at han vektlegger umenneskeliggjøringen av ofrene. Dette er han imidlertid ikke alene om. Det som er spesielt med Katz er at han er opptatt av øyeblikksbaserte følelser knyttet til det å begå den kriminelle handlingen, slik sitatet ovenfor

poengterer. Katz framhever det sensuelle, det magiske, det forføreriske ved å begå en handling. Det finnes elementer og omstendigheter ved ett øyeblikk som gjør at en potensiell gjerningsmann kjenner en dragning mot å begå den kriminelle handlingen. Det å se på denne dynamikken er kanskje spesielt interessant når det gjelder et lovbrudd som voldtekt. Ifølge Katz er problemet å forstå hva som skaper slike øyeblikk som igjen leder til en kriminell handling. Som følge av Katz' fokus på det følelsesmessige ved å begå kriminelle handlinger er det kanskje riktigere å knytte teoriene hans til krigsvoldtekter begått som følge av overgriperens hevnløst, raseri, maktbegjær eller andre sterke følelser, snarere enn kalde, planlagte og beregnende overgrep.

De elementene ved Katz' teorier som er gjennomgått her kan belyse noen sider ved kompleksiteten som krigsvoldtekter består av. Skal disse teoriene bidra til å forstå mer av krigsvoldtekter, virker det imidlertid som det er nødvendig å trekke inn sider ved både ur-onde handlinger og drap i rettherdig harme. En bør ikke falle for fristelsen og plassere fenomenet som del av ur-onde handlinger alene.

5.2 Maskulinitetsteori

I dette kapittelet vil jeg se om teorier som omhandler maskulinitet kan belyse hvorfor soldater voldtar i krig. Hvordan kan maskulinitetsteori bidra til en forståelse av krigsvoldtekter?

I denne sammenheng kan det være fruktbart å anta at en ettertraktet maskulinitet er noe enhver mann må arbeide for å tilegne seg og opprettholde, og ikke en automatisk egenskap menn har fordi de er menn. En slik maskulinitet kan betegnes som en hegemonisk maskulinitet, og redegjøres for nedenfor.

Nina Jon påpeker at menn har vært utgangspunkt for enhver studie og enhver historieskriving opp igjennom tidene (Jon 2007). Mannen har vært subjektet. Feminister og kvinnesaksforkjempere satte søkelyset på dette faktum på 1970-tallet, og arbeidet med å utvikle forskning og historieskriving om kvinner og kvinners liv kom i gang. Selv om mannen har vært normen til alle tider har likevel ikke mannen som kjønn vært synlig. Jon siterer Ronny Ambjörnson: «Man har ikke sett mannen for bare menn.» (Jon 2007, s. 13.) Med dette vokste mannsforskningen fram på 1980-tallet, også som delvis reaksjon på kvinneforskningen. Jørgen Lorentzen definerer mannsforskning som en forskning «der vissheten om at også menn har et kjønn, om at menn står i en kjønnsrelasjon til andre menn og

til kvinner, er viktig.» (Jon 2007, s. 13.) I mannsforskningen har maskulinitet vært sentralt, og tanken om at maskulinitet er sosialt konstruert (Jon 2007). Ideen om at kjønn og maskulinitet konstrueres og gjøres er også noe Messerschmidt hevder:

We «do gender» in response to the socially structured circumstances in which we live and within different social milieux diverse forms of masculinity arise, depending upon prevalent structural potentials and constraints. Because masculinity is a behavioral response to the particular conditions and situations in which men participate, different types of masculinity exists in the school, the youth group, the street, the family, and the workplace. In other words, men do masculinity according to the social situation in which they find themselves. (Messerschmidt i Jon 2007, s. 21.)

Her nevner Messerschmidt at ulike former for maskulinitet og atferd skapes som respons på omstendighetene menn befinner seg i. Kanskje kan dette overføres til også å gjelde i krig. Ifølge Messerschmidt kan altså menn som befinner seg i en krigssituasjon skape en maskulinitet som reaksjon på de faktiske forholdene omkring dem. Kanskje er det en eller flere måter å gjøre maskulinitet på i krig. En handle- og væremåte som gjør at menn som soldater oppfatter seg selv og hverandre som maskuline og mandige i den konteksten de befinner seg i. Kanskje er det trekk ved en eventuell krigsmaskulinitet som kan bidra til også å forklare hvorfor voldtekt kan være en del av noen soldaters atferd i krig.

5.2.1 Maskuliniteter og hegemonisk maskulinitet

Maskulinitet er noe som skapes og gjøres. R. W. Connell er en av de viktigste bidragsyterne til maskulinitetsforskningen. Connell har rettet kritikk mot kjønnsrollebegrepene som han mener er upresise og nærmest for dagligtale å regne. Han uttaler i boken *Masculinities* at «'Sex role' is basically an inappropriate metaphor for gender interactions.» (Connell 2005, s. 26.) Connell hevder at kjønnsrolleteori er definert av biologiske forskjeller og dikotomien mellom det mannlige og kvinnelige, og ikke ut i fra sosiale relasjoner. Dette reduserer kjønn til to homogene kategorier og gjør at viktige elementer ved den sosiale virkelighet blir oversett. Han påpeker at diskusjoner om den mannlige kjønnsrolle blant annet nærmest har oversett homofile menn. Ifølge Connell overdriver kjønnsrolleteori forskjellene mellom menn og kvinner og fokuserer ikke nok på andre forhold som etnisitet, klasse og seksualitet.

Connell introduserer maskuliniteter i flertall. Ved å se på flere typer maskuliniteter kan man også se relasjoner dem i mellom, både i form av over- og underordning og allianser. Jon påpeker at hvite menns maskulinitet ikke bare konstrueres og organiseres i forhold til hvite kvinner, men også til svarte menn (Jon 2007). Connell introduserer også begrepet hegemonisk maskulinitet som er en kulturs og tids ideelle maskulinitet, et slags ikon som viser menn

hvordan de kan gjøre sitt kjønn på en slik måte at de er skikkelige menn. Et eksempel på en hegemonisk maskulinitetsarena er idrett (Connell 2005). På noen skoler er maskulinitet definert ved deltakelse i en sportsgren, hevder Connell. Dyktighet og ferdighet i utøvelsen er nødvendig for opparbeidelse og anerkjennelse av maskulinitet. De guttene som ikke kan eller vil delta i dyrkingen av den hegemoniske maskuliniteten, må kjempe eller forhandle seg ut. Ved å finne en annen arena, kan de likevel oppnå respekt fra de andre. Connell viser et eksempel fra James Walkers studie av bykjernegutter i Australia hvor tre gutter ikke ønsket å delta i fotballkulten ved skolen de var elever på. De overtok i stedet skoleavisen. Guttene etablerte dermed en annen arena hvor de kunne bruke andre typer ressurser, inneha en form for maskulinitet og nyte respekt. Hegemonisk maskulinitet er ikke statisk eller automatisk, derimot er forhold som konstruerer maskulinitet dynamiske. Den hegemoniske maskuliniteten kan forstyrres, også av seg selv. For å fortsette med sportseksempelet: dersom den legitime og regulære volden i en sportsgren på et tidspunkt blir for alvorlig og noen blir skadet, kan dette føre til at sporten i sin helhet får svekket sitt omdømme. Kanskje er voldtekt en del av en hegemonisk maskulinitet eksisterende i krig. Eventuelt kan voldtekt være et uttrykk for å forsøke å nærme seg en hegemonisk maskulinitet som antas å eksistere i krigssituasjonen.

Nazismen i Tyskland i tiden før og under den andre verdenskrig var en politisk og ideologisk retning som blant annet vektla viktigheten av en etnisk ren nasjon. Det ariske folkeslaget ble ansett for å være en rase overlegen andre raser, noe som ble omtalt nærmere i kapittel 3.1.1. Connell foreslår at det ble forsøkt etablert en form for hegemonisk maskulinitet innenfor nazismen som ideologi (Connell 2005). Han viser en nazistisk propagandategning med Hitler i bakgrunnen som en krigersk profet, og flagg med hakekors som varier i vinden. Soldater med klassiske ariske trekk marsjerer, og noen er skadet i kamp. Nede i høyre hjørne av tegningen er det et par uhyggelige, skurkeaktige utseende menn som skal være jøder eller kommunister som tydelig framstår som et uønsket element. Denne tegningen og lignende propaganda kan oppfattes som en del av nazistenes arbeid for å få soldatene til å framstå som idealmenn. Han kommenterer at den hegemoniske maskuliniteten kommer tydelig fram i måten tegningen framstiller soldatene som tapre og lojale i motsetning til jødene eller kommunistene som representerer feighet og korrupsjon. Slik propaganda viser at Hitler og nazistene hadde en forestilling om hvilke egenskaper de ønsket at deres menn i krigen skulle ha. Fysiske og biologiske trekk var viktige i forhold til deres innstendige tro på at den ariske rase var overlegen. Men det kan tenkes at det også var andre egenskaper som ble verdsatt. Ut i fra tegningen som Connell viser kan det synes som om tapperhet (noen på tegningen er

tydelig skadet, men er likevel faste og klare i blikket), lojalitet (mange av soldatene har høyre arm strekt i været til nazihilsen, en har også venstre hånd på hjertet, mens andre ser opp på Hitler), pågangsmot (alle marsjerer i retningen Hitler peker og naziflagg er høyt hevet), samt det å anse mennesker av såkalte laverestående raser eller med avvikende politiske syn som underlegne og farlige (framstillingen av de mørke skikkelsene som skal være jøder eller kommunister). Om det er slik at nazismen skapte bildet av idealmannen og idealsoldaten i et hegemonisk maskulinitetsbilde, kan det tenkes at liknende prosesser kan ha skjedd i andre militær- og krigssituasjoner, også blant etniske serbere i det tidligere Jugoslavia. Intervjuet med Borislav Herak viste at han forklarte sine handlinger med at han adlød ordre. Kanskje var dette også et uttrykk for lojalitet, og tegn på en skikkelig soldat.

En viktig faktor ved hegemonisk maskulinitet er heteroseksualitet (Connell 2005). I den vestlige verden har heteroseksualiteten dominert homoseksualiteten. Homoseksuelle menn er underordnet heteroseksuelle menn på de fleste sosiale, politiske og kulturelle arenaer. Fra den hegemoniske maskulinitetens ståsted knyttes homoseksualitet til feminitet. Viktigheten av heteroseksualitet og frykten for homoseksualitet var også gjeldende hos tysk militærledelse under den andre verdenskrig. Wehrmacht ønsket i utgangspunktet ikke at voldtekter av kvinner i de okkuperte landene skulle forekomme (Beck 2002). Det ble fryktet at denne typen atferd kunne skade Tysklands rykte. Samtidig innfant myndighetene seg med at soldatene på en eller annen måte måtte få tilfredstilt sine seksuelle behov. Bordellvirksomhet i regi av den tyske militærledelsen ble sett på som en løsning. Mange bordeller ble opprettet for at soldatene kunne få utløp for sine seksuelle behov. Et generelt forbud mot noen som helst form for seksuell kontakt mellom soldatene og de lokale kvinnene var ikke ønsket. Beck hevder at dette skyldtes frykten for økt omfang av voldtekter og antall homoseksuelle forhold.

Mühlhäuser påpeker at militærledelsen var bekymret for kontrollen av ulike former for seksuelle forhold og voldtekt i forkant av invasjonen i øst fordi kvinnene her ble sett på som laverestående (Mühlhäuser 2006). Frykten for at tysk blod skulle tynnes ut var tilstede.

Samtidig var de klar over at de ikke kunne kontrollere hver individuelle soldats lyster og handlinger. Heinrich Himmler uttalte:

if [...] the necessities of the blood, the being, and the man are different, and cannot be avoided during war, then you are bound to tell your men that they may only be responsive to a liaison that they can account for to Germany, to their own blood, and to their future child. (Mühlhäuser 2006, s. 2.)

Ideen om mannlig seksualitet og det Mühlhäuser kaller militærmaskulinitet stod i et motsetningsforhold til nazistenes raseideologi. Flere militærautoriteter var av den

oppfatningen at soldatenes behov for regelmessig heteroseksuell aktivitet var nødvendig for deres militære prestasjoner. Ideen om at heteroseksuell aktivitet var en viktig del av maskuliniteten, gjorde at den tyske Wehrmacht antakelig i stor grad så gjennom fingrene når voldtekter ble rapportert, spesielt ved østfronten der man antok at kvinnene var av en laverestående klasse (Beck 2002). Dette ble omtalt mer utfyllende i kapittel 3.1.2.

Når det gjelder vold (ikke nødvendigvis i en krigssituasjon) hevder Connell at medlemmer av visse grupper bruker vold for å opprettholde sin makt og dominans (Connell 2005). Dette utøves mot kvinner i form av trakassering, voldtekt, vold i nære relasjoner og drap begått av en patriark som anser kvinnen som sin eiendel. De fleste menn verken angriper eller trakasserer kvinner. Flere av de som faktisk begår disse handlingene rettfærdiggjør sin atferd, og hevder at de utøver sin rett. De anser ikke seg selv nødvendigvis for å være avvikere. Hobson ser på to retninger innen kvinneforskningen for å forsøke å forstå menns motiver for å begå voldtekter i krig (Hobson 1998). Den ene retningen presenteres av Brownmiller som tar utgangspunkt i krigsvoldtekter. Hun hevder at det er makt, herskertrang og vold som driver menn som voldtar i krig. Det seksuelle spiller en liten eller ingen rolle. Den andre retningen foreslår at voldtekt er et resultat av at menn allerede er i besittelse av makt, og at de opplever det som en selvfølgelighet at de kan ta seg til rette. Her spiller det seksuelle en større rolle. Det de to retningene har til felles er at de ser krigsvoldtektene som en maktdemonstrasjon. Dette kan sees i sammenheng med Connells teori beskrevet ovenfor.

Den tyske kvinnelig dagbokforfatteren skriver om at både hun selv, og de fleste andre kvinnene hun introduserer i dagboken, ble voldtatt gjentatte ganger av russiske soldater under den siste perioden av krigen i Berlin (Anonym 2005). Hun forteller om en kaosaktig stemning hvor noen av soldatene karakteriseres som brutale dyr, mens andre var høflige og hyggelige. Dagbokforfatteren behersket litt russisk, og hun forteller at hun flere ganger ble spurt om tjenester av noen av de unge soldatene. Disse tjenestene gikk ut på skaffe dem en pike de kunne «elske». Hun reflekterer over dette og spør:

Hvorfor er disse guttungene så ville etter kvinner? Hjemme ville de nok vente med slikt, selv om de gifter seg tidligere enn tyske menn. Forklaringen er vel at nettopp disse guttesoldatene vil vise seg som fullverdige mannfolk for sine eldre kamerater [...]. (Anonym 2005, s. 124.)

Her spør dagbokforfatteren om unge russiske soldaters voldtekt av tyske jenter og kvinner kan ha virket som et ledd i å oppnå aksept og bekreftelse fra de eldre på at de var skikkelige menn. Da kan det også stilles spørsmål om voldtekt kan være en måte å gjøre maskulinitet på i krig.

For mange kan dette ha virket som en måte å være mannlig på, og vise sin maskulinitet tilpasset til krigssituasjonen.

Kan et begrep som homososialitet inngå i en diskusjon om krigsvoldtekter? Charlotte Holgersson påpeker at i arbeid med å beskrive og forklare hvordan menn identifiserer seg med, orienterer seg mot og velger andre menn, har begrepet homososialitet dukket opp (Holgersson 2006). Det settes i sammenheng med hvordan mannlig dominans opprettholdes i ledende stillinger i ulike organisasjoner. Begrepet kan også brukes for å beskrive relasjoner mellom menn som ikke befinner seg i høyere lederposisjoner. Holgersson knytter «homosocialitet till könsordningen och andra maktrelasjoner både på organisations- och samhällsnivå.» (Holgersson 2006, s. 25.) I tillegg er homososialitetens drivkraft streben etter makt og posisjoner. En av forskningens perspektiver på homososialitet er at den inneholder bekräftelsesritualer hvor menn søker bekräftelser fra hverandre og posisjonerer hverandre hierarkisk. Holgersson refererer til Lindgren som hevder at menn bekræfter hverandre som overordnet kvinner i slike ritualer. I disse prosessene utvikles en hegemonisk maskulinitet, i denne sammenheng kalt idealet eller fantomet, som menn både frivillig og ufrivillig former sin mannlighet etter. Slik kan homososialitet linkes til hegemonisk maskulinitet. Bird har studert homososial interaksjon mellom mannlige akademikere, og har funnet tre viktige elementer som opprettholdt den hegemoniske maskuliniteten hos denne gruppen: følelsesmessig avstand, konkurranse og seksuell objektivisering av kvinner (Holgersson 2006). Ikke alle mennene i Birds studie identifiserte seg med disse karakteristikkene, men det var heller ingen som åpent tok avstand fra dem. Det hersket heller en stilltiende aksept av at dette var forventet av dem, spesielt ved anledninger med bare menn til stede. Tilbake til den serbiske soldaten Borislav Herak. Han hevder at han synes det var litt rart å skulle voldta kvinner sammen med, og i påsyn av andre soldater. Men han turte ikke å stille spørsmålstejn ved det, eller ytre misnøye. Han innfant seg med situasjonen og forsøkte å oppføre seg som de andre soldatene.

En krigssituasjon definerer og tydeliggjør eksisterende forestillinger om kjønnsroller. Svært mange sider ved militæret domineres av menn, og i krig er det menn som kriger. Kvinner er utenforstående sivile. Enhver hær inneholder en hierarkisk ordning, og menn forholder og posisjonerer seg til andre menn. I en slik situasjon kan det tenkes at homososiale prosesser forekommer. Anonym spør seg om noen av de russiske soldatene voldtok tyske kvinner i Berlin for å oppnå respekt og anerkjennelse fra eldre, overordnede soldater. Kan voldtekt

være en måte å uttrykke homososialitet på i krig? Kanskje dette kommer tydeligst fram i gjengvoldtekter? Det kan tenkes at det er like viktig for soldater som gjengvoldtar å markere seg overfor hverandre som overfor offeret. Dersom vi tenker oss at det eksisterer prosesser i en krigssituasjon som innebærer homososialisering og hegemonisk maskulinitet, kan dette belyse spørsmålet om hvorfor mannlige soldater i krig voldtar.

5.2.2 Maskulinisering og feminisering

Skjelsbæk har forsket på det komplekse forholdet mellom seksualisert vold og krig gjennom blant annet å analysere 140 vitenskapelige tekster publisert hovedsakelig på 1990-tallet (Skjelsbæk 2006, artikkel 1). Etter folkemordet i Rwanda i 1994 og den etniske rensingen i det tidligere Jugoslavia i perioden 1992 til 1995 kom seksualisert vold som fenomen på den internasjonale agendaen. Det er bruken av seksualisert vold i disse konfliktene det handler om i mesteparten av tekstene Skjelsbæk har analysert. Hun har funnet at majoriteten av forfatterne hevder at enhver analyse av dette temaet må ha forståelsen av at en krigssone er kjønnnet. Videre resulterte arbeidet hennes i sammenfatningen av tre perspektiver basert på ulike teoretiske tilnærminger som på hver sin måte forstår forholdet mellom seksualisert vold og krig. Disse fokuserer på hver sin måte hvordan seksualisert vold kan forstås som våpen i krig.

Essensialisme

Det essensialistiske perspektivet hevder at alle kvinner er i risikosonen for å bli utsatt for seksualisert vold i en krig. Krigssonen er en situasjon hvor kjønn og eksisterende kjønnsroller tydeliggjøres og markeres: «Men are called to fight and/or to be killed, whereas women are [...] set to keep the home fires burning.» (Skjelsbæk 2006, artikkel 1, s. 216) Menn må opptre som skikkelige menn og tilpasse seg en militaristisk kultur basert på maskulinitet. Ved å innfri denne normen kan følelser av usikkerhet, ømhet og andre trekk som antas å være feminine undertrykkes. Denne hevdelsen av en militarisert maskulinitet kan gjøre menns terskel for å voldta lavere. Bruken av seksualisert vold i krig kan oppfattes som en bekreftelse på et patriarkalsk hierarki mellom menn og kvinner. Motivet for å utøve seksualisert vold er å tydeliggjøre den mannlige overgriperens militaristiske identitet. Skjelsbæk finner ikke det essensialistiske perspektivets forklaring tilstrekkelig. Hun påpeker at det ikke søker å forklare hvorfor noen grupper kvinner blir utsatt for seksualisert vold når andre ikke blir det. Det at også menn kan utsettes for denne typen vold blir oversett. Forståelsen av maskulinitet og menn som grunnleggende seksuelt aggressive er statisk og generaliserende.

Strukturalisme

Det strukturalistiske perspektivet forsøker å forklare hvordan en spesiell gruppe kvinner i større grad er utsatt for seksualisert vold i en krigssituasjon ved å påpeke at egenskaper som etnisitet, religion og politisk ståsted kan ha betydning i tillegg til kjønn (Skjelsbæk 2006, artikkel 1). Den essensialistiske forståelsen av at menn har makt over kvinner generelt erstattes med forståelsen av at menn tilhørende den mektigste etniske, religiøse eller politiske gruppen har makt over sine egne kvinner ved å kunne forsvare dem, og over andre gruppers kvinner ved å kunne angripe dem. Voldtekt kan dermed være en del av etnisk rensning og folkemord. Fokuset er flyttet fra de mannlige overgripernes militariserte maskulinitet til de kvinnelige ofrenes kulturelle identitet. Seksualisert vold forklares i dette perspektivet som ledd i angrep på en etnisk, religiøs eller politisk gruppe. Skjelsbæk påpeker perspektivets manglende evne til å forklare hvorfor også menn er utsatt for seksualisert vold i krig.

Sosialkonstruktivisme

Dette perspektivet er en kombinasjon og en utvidelse av de to foregående perspektivene. Det forsøker også å forstå hvorfor både kvinner og menn kan bli utsatt for seksualisert vold i krig. Sosialkonstruktivismen avviker fra de to foregående perspektivene ved at det ikke anser kjønnsrelasjoner som gitte gjennom patriarkiske forhold, men som noe som skapes gjennom relasjoner mellom kjønnene. En FN rapport Skjelsbæk refererer til dokumenterer at flere menn ble ofre for seksuelle overgrep under krigen i Bosnia-Hercegovina. Vranic har også gjengitt historien til en bosnisk mann offer for voldtekt og grov seksuell tortur (Vranic 1996). Gertjeanssen er inne på at gutter og menn fra øst kunne bli utsatt for seksuelle overgrep, spesielt i konsentrasjonsleirer (Gertjeanssen 2004). Kjernetrekk ved maskulinitet er makt og heteroseksualitet. En forklaring på at heteroseksuelle menn voldtar andre heteroseksuelle menn er at denne handlingen, gjennom makt og vold, femininiserer offeret og maskuliniserer overgriperen. Perspektivet foreslår også at når menn som kjønn kan maskuliniseres, kan også nasjonale, religiøse og politiske identiteter gjennomgå samme prosess: under krigen i det tidligere Jugoslavia ble serbisk identitet maskulinisert. Deres ofre ble både som kjønn, etnisitet og nasjonal gruppe femininisert gjennom seksualisert vold. Som nevnt i kapittel 3.1.1, som omhandler nazistenes rasepolitikk, hevder Brownmiller at Hitler anså Tyskland som stat og det ariske folk noe maskulint, mens folk av laverestående raser ble ilagt feminine egenskaper. Det at volden som utføres er seksualisert, forklares med at slik vold klart tydeliggjør maskulinisering og femininisering. Skjelsbæk hevder at dette perspektivet er best

rustet til å forklare kompleksiteten i seksualisert vold i krig som innebærer at menn også kan være ofre, at kvinner er mest utsatt, og at etnisk, religiøs eller politisk tilhørighet spiller inn.

5.2.3 Frykten for umannlighet

I nordisk mannsforskning har begrepet umannlighet dukket opp for å se på forholdet mellom det mannlige og umannlige (Jon 2007). Det er også blitt satt fokus på menns frykt for å bli dominert og å mislykkes. Umannlighetens viktigste kjennetegn er feighet og svakhet. Det er ikke bare homoseksuell maskulinitet som er underordnet den hegemoniske maskuliniteten. En rekke skjellsord brukes på heteroseksuelle gutter og menn som anses som pysete, puslete eller feige. Connell ramser blant annet opp «wimp, sissy, ladyfinger, cookie pusher, motherfucker, mother's boy», hvor den feminine symbolikken ofte er til stede (Connell 2005, s.79). Det kan tenkes at umannlighet og det å bli karakterisert som feig er noe også soldater i krig frykter.

Fabrice Virgili har forsket på frigjøringsdagene etter den andre verdenskrig i Frankrike og fenomenet med at mange kvinner mistenkt for seksuell kollaborasjon ble skamklipt og trakassert (Virgili 2002). Det han kaller en fornyet virilitet preget stemningen over store deler av Frankrike i frigjøringsdagene, og var en del av forklaringen på hvorfor mistenkte kvinner ble utsatt for denne spesielle og ydmykende behandlingen. For å forsøke å forstå hvorfor denne viriliteten var så framtrædende undersøker Virgili trekk ved den maskuline identitet. Han henviser til Michael Kelly som hevder at en maskulinitetskrise oppstod som følge av at franske menn ble ydmyket i deres roller som krigere og forsvarere av landet, noe som kan oppfattes som feminint. I frigjøringsdagene som fulgte etter at okkupasjonsmakten endelig var drevet ut, ble det åpnet for at en fornyet maskulinitet kunne oppstå. Virgili kaller det «the return of the warrior» (Virgili 2002, s. 240). Viriliteten som oppstod i kjølvannet av dette har tre dimensjoner:

- Den er gjenoppdaget etter en periode dominert av umannlighetsfølelse.
- Den begrenser seg ikke til slagmarken, men spenner over hele samfunnet.
- Den kan uttrykkes gjennom seksualisert vold.

Virgili siterer en grunnskolelærer og leder av en motstandsgruppe som var med på skamklippingen av tre av sine kollegaer:

On the day of the Liberation I behaved as a FRENCHMAN and no more; it was simply my being FRENCH which dictated my attitude towards them. At the Liberation I no longer behaved as a primary school teacher, but as a patriot and a soldier. [...] (Virgili 2002, s. 241.)

Patriotisme og egenskaper som kriger ser ut til å ha vært viktige elementer ved den maskuline og virile identitet som oppstod under frigjøringsdagene i Frankrike. Virgili ser sammenhengen mellom krig, seier og virilitet.

Umannlighetsbegrepet kan også settes i sammenheng med noe som kan være en intensjon bak krigsvoldtekter. Kjersti Ericsson og Eva Simonsen konstaterer at voldtekter i krig er noe som kvinnene utsettes for, men som også rammer menn (Ericsson og Simonsen 2005). Det at den seirende part voldtar kvinnene i et beseiret område er ydmykende også for mennene. De har mislykkes i å holde fienden unna, i å forsvare kvinnene og i å hevde sin eiendomsrett over dem. I tillegg kan det finnes kulturelle og religiøse aspekter som gjør at konsekvenser av voldtekt vanskeligjøres ytterligere. Det finnes eksempler på at voldtekt av kvinner har kunnet ledet til oppløsning av familier. I Vietnam kunne det å bli voldtatt føre til familitære og sosiale problemer for noen av kvinnene (Hobson 1998). Hvis en mann fikk rede på at hans ektefelle var blitt voldtatt ville han skilt seg fra henne. Dette kan tolkes dit hen at skammen brer seg, og rammer ikke bare kvinnene. En ektemann kan ha følt seg umannliggjort ved at hans kone var blitt voldtatt. Løsningen ble å skille seg. Også i det tidligere Jugoslavia kunne følgene av voldtekt være svært vanskelige for kvinner. En kroatisk kvinne som selv ble plassert i Omarska-leiren under borgerkrigen i det tidligere Jugoslavia, og som ble voldtatt flere ganger, har i ettertid arbeidet med å få voldtatte kvinner til å vitne for krigsdomstolen i Haag (Hobson 1998). Hun forteller om vanskelighetene med å få kvinner i tale. En ting er traumene de er blitt utsatt for, men flere kommer også fra et svært patriarkalsk miljø der kvinner oppfattes både som eiendeler og som noe hellig. Når en kvinne fra slike miljøer blir voldtatt blir samtidig patriarkens stolthet og ære krenket. Et resultat av dette kan være at den voldtatte kvinnen isoleres og stigmatiseres. Dette kan være en reaksjon på en følelse av umannlighet hos patriarken.

5.2.4 En krigsmaskulinitet?

Om maskulinitetsteori kan bidra til noen forklaring på krigsvoldtekter er vanskelig å slå fast. Jeg mener imidlertid det kan være fruktbart å ta utgangspunkt i denne teoretiske retningen for å belyse fenomenet. Noen trekk ved en eventuell hegemonisk maskulinitet som kan oppstå i en krigssituasjon kan foreslås. Dette vil være nokså generelle trekk og ikke nødvendigvis bare gjeldende for soldater i krig. Det kan imidlertid tenkes at en ekstrem situasjon som det krig er, kan frambringe en ekstrem form for maskulinitet.

Brownmiller sier:

The very maleness of the military – the brute power of weaponry exclusive to their hands, the spiritual bonding of men at arms, the manly discipline of orders given and orders obeyed, the simple logic of the hierarchical command – confirms for men what they long suspect, that women are peripheral, irrelevant to the world that counts, passive spectators to the action in the center ring. (Brownmiller 1975, s. 32).

Dette utsagnet kan antakelig utsettes for mye kritikk. Brownmiller uttaler seg i generelle ordlag og er bastant i sine påstander. Det som hun antakelig har rett i er at det militære krigsmaskineriet stort sett er en mennenes verden hvor kvinner mer eller mindre er utenforstående. I en slik mannskultur vil det være naturlig at det finnes en form for hegemonisk maskulinitet, eller i hvert fall en forestilling om hvordan en skikkelig mann og soldat skal være. I tillegg kan det eksistere homososiale interaksjoner som kan belyse hvorfor soldater voldtar i krig.

Viktigheten av heteroseksualitet og homofobi ser ut til å ha vært gjeldene hos den tyske militærledelsen under den andre verdenskrig, noe som er i tråd med Connells teori om hegemonisk maskulinitet. Samtidig settes det liten pris på egenskaper som oppfattes som feminine, som feighet og svakhet. Dette er imidlertid elementer som ikke er spesielle for maskulinitet i militæret og krig, men gjeldene for hegemonisk maskulinitet på mange arenaer. Virilitet og frykten for umannlighet er også trekk som finnes i hegemonisk maskulinitet i flere andre sammenhenger. Muligens kommer disse egenskapene tydeligere fram i en krigssituasjon. Forsvar av og besittelse av kvinner er og har vært et symbol på maskulin stolthet og suksess i mange kulturer og samfunn (Brownmiller 1975). I krig kan dette symbolet svekkes og ødelegges ved at kvinnene voldtas og/eller blir drept. Mye av litteraturen som omhandler konflikten i det tidligere Jugoslavia karakteriserer den serbiske aggresjonen som etnisk rensning eller folkemord. Å voldta kvinnene var et ledd i å ødelegge den muslimske folkegruppen. Dette dreide seg om direkte ødeleggelse av kvinnene, men som Ericsson og Simonsen hevder kan dette også påvirke menn, og dermed et helt samfunn. Kvinnene traumatiseres og skades, og menn kan føle seg umannliggjort gjennom fiendens brutalitet og herjing som de ikke var i stand til å forhindre. Denne følelsen av umannlighet kan takles forskjellig. Fabrice Virgili skriver om slutfasen av og frigjøringsdagene etter den andre verdenskrig i Frankrike i sin bok *Shorn Women* (Virgili 2002). Han viser hvordan franske menn taklet sin følelse av umannlighet når mange franske kvinner innledet seksuelle forhold til tyske okkupasjonssoldater. Når krigen var over hersket det en feststemning som

også innebar aggressive og ydmykende angrep på kvinnene ved å skamklippe dem. Her hevder Virgili det var en gjenvunnet og oppvåknet virilitet som hersket. Denne viriliteten var under krigsårene erstattet med en umannlighetsfølelse og identitetskrise som følge av at franske menn ikke hadde maktet å forsvare landet sitt. De hindret heller ikke franske kvinner å innlede forhold til fienden. Selv om umannligheten og viriliteten nevnt i disse sammenhengene dreier seg om menn som ble angrepet, og ikke angrep, kan det kanskje likevel si noe om hvordan maskulinitet spiller en rolle i krig generelt, og kanskje spesielt når det dreier seg om kvinner, seksualitet og voldtekt. For at teorier om maskulinitet kan bidra til svar på hvorfor voldtekt er en del av soldaters atferd i krig, er det kanskje like fruktbart å se på hvordan voldtekt kan svekke fiendens maskulinitet og mannlighet like mye som å si noe om maskuliniteten til overgriperne.

5.3 Kvinner som nasjonens eiendom

Brownmiller viser sammenhengen mellom voldtekt i krig, maskulinitet og betraktningen av kvinner som eiendom slik:

[...] rape by a conqueror is compelling evidence of the conquered's status of masculine impotence. Defense of women has long been a hallmark of masculine pride, as possession of women has been a hallmark of masculine success. Rape by a conquering soldier destroys all remaining illusions of power and property for men of the defeated side. The body of a raped woman becomes a ceremonial battlefield, a parade ground for the victor's trooping of the colors. The act that is played out upon her is a message passed between men – vivid proof of victory for one and loss and defeat for the other. (Brownmiller 1975, s. 38.)

Voldtekt av kvinner er ikke bare en handling mot kvinnene, men er også rettet mot deres menn. Brownmiller hevder her at kvinner er redusert til menns eiendom, og at dette eierskapet er en del av maskulinitet. For at besittelse og beskyttelse av kvinner skal være en del av maskulin stolthet og suksess må dette være etablert i kulturen også før den aktuelle krigen, *både* hos den forsvarende og angripende part.

Mot slutten av den andre verdenskrig ble Tyskland invadert av store russiske styrker. De russiske soldatene var nå den erobrende part. Deres egne kvinner hadde gjennom hele krigen blitt utsatt for tyskernes grusomheter som også besto av seksuelle overgrep. Nå hadde situasjonen snudd, og mange russiske soldater gjorde seg skyldige i å voldta tyske kvinner. At russerne handlet med et hevnmotiv er noe som nevnes i Anonyms dagboknotater. Hun gjengir en samtale med en mannlig bekjent som påpeker: «Russerne har sine drifter og instinkter, og de er selvsagt hevngjerrige – vi har jo gjort dem mye vondt i deres eget land.» (Anonym 2005, s. 157.) Askin ser også muligheten for at hevn var et element i russernes voldtekter av kvinner

i Berlin. Hun sier: «Categorically, German women were raped by Soviet troops in retaliation for German troops raping Soviet women.» (Askin 1997, s. 60.) Om hevn virkelig var motivet, er denne tankegangen fra russernes side lite logisk. De tyske kvinnene som nå ble ofre for russernes overgrep var ikke skyld i de tyske soldatenes overgrep i Sovjetunionen. Likevel var det kvinnene hevnen gikk ut over. Askin forklarer det slik: «[...] the German women and girls were victimized because of their nationality, because of their relationship to the male soldier, and because of their gender.» (Askin 1997, s. 60.) Tyske kvinner kan på et nivå ha blitt oppfattet som nasjonens og menns eiendom. Kvinnene var således et middel for russerne til å hevne seg på de tyske soldatene og på Tyskland som nasjon.

Et annet bidrag til denne diskusjonen er hentet fra krigen og frigjøringen i de nordiske landene. Dag Ellingsen, Inga Dóra Björnsdóttir og Anette Warring har sammen skrevet boken *Kvinner, krig og kjærlighet*. Boken omhandler kvinner, krig, seksualitet og samfunnets oppgjør med hva det betraktet som uønsket seksuell atferd i henholdsvis Norge, Danmark og Island under den andre verdenskrig (Ellingsen, Björnsdóttir og Warring 1995). Alle landene var okkupert, og et stort antall fremmede soldater oppholdt seg her. Kvinnene som innledet forhold til disse soldatene ble utsatt for ulike former for reaksjoner fra samfunnet. De ble trakassert og ansett som forræderiske. I Norge og Danmark er de kjent som såkalte tyskertøser og tyskerpiker. De islandske kvinnene kalles krigsbruder eller amerikabruder. I frigjøringsdagene hersket det en mobblignende stemning hvor mange av disse kvinnene fikk håret sitt skamklippet som straff. På Island ble mange jenter og kvinner institusjonalisert for å holdes unna de fremmede soldatene. Disse tre landene hadde lik erfaring med at lokale kvinner innledet forhold til de fremmede soldatene. Noen av kvinnene var åpenbart prostituerte med en såkalt løsaktig moral. Andre innledet kjæresteforhold som i mange tilfeller også utviklet seg til forlovelser og ekteskap. Samfunnet skilte nødvendigvis ikke mellom ulike former for seksuelle forhold. Likevel ble nok jentene og kvinnene som ble ansett som løsaktige og umoralske fordømt hardere enn de som hadde alvorlige kjærlighetsforhold med en soldat. Warring understreker at tyskerpikene brøt med nasjonale og seksuelle normer, og jo mer lettferdig og løsaktig atferden deres var, jo sterkere brøt de normene for kvinnelighet.

5.3.1 Eksempelet Island

Det er imidlertid en viktig forskjell som setter Islands krigserfaring i en særstilling (Ellingsen mfl. 1995). Norge og Danmark ble okkupert av fiendtlige tyske soldater og landene var sterkt

preget av krigen. Island ble derimot invadert av vennligsinnede styrker. Disse bestod først av briter, men ble etter hvert erstattet av amerikanere. Denne okkupasjonen skjedde som følge av landets strategiske geografiske plassering, kombinert med frykt for at tyskerne kunne komme til å gjøre det samme. Likevel ble islandske kvinner i likhet med de norske og danske utsatt for sjikanering av ulik art samt reaksjoner fra myndighetene som respons på at de innledet seksuelle forhold til soldatene. «Amerikansk hore» var et vanlig kallenavn.

Selv om vi i ettertid med krigen på god avstand reagerer på måten folk og samfunn behandlet tyskerjentene, kan vi kanskje sette oss inn i situasjonen og til en viss grad forstå folks reaksjoner. For svært mange nordmenn og dansker var det sterk avsky mot å ha noe som helst med tyskerne å gjøre. Det var likevel mange som også samarbeidet med okkupasjonsmakten, også på andre måter enn å inngå sosiale og seksuelle forhold. Fordømmelsen av all form for kollaborasjon ble kanskje sterkere mot slutten av krigen. Kvinnene mistenkt for seksuell kollaborasjon var i en særstilling når det gjaldt forfølgelse og avstraffelse. På Island var det allierte styrker kvinnene innledet forhold til. Likevel var reaksjonene fra samfunnet svært like som i Norge og Danmark. Noe av svaret på dette kan finnes i teorien om at kvinner og kvinners seksualitet oppfattes som en nasjons eiendom.

Selv om Islands situasjon under krigen virket relativt uproblematisk i forhold til den i Norge og Danmarks, påpeker Björnsdóttir noen viktige poenger i forhold til den bakenforliggende politikken. For det første ønsket Island å inneha en nøytral posisjon i krigen, og britenes første anmodning om å opprette militærbaser på øya ble avslått. Da britene likevel kom, protesterte Island offisielt mot okkupasjonen og hevdet at britene krenket landets nøytralitet. Det hersket imidlertid vennlighet i kommunikasjonen som fulgte mellom den islandske regjeringen og den britiske delegasjonen. Islendingene ble informert om at britenes tilstedeværelse var for å hindre Tyskland i å spre krigen til Island, og folk ble oppfordret til å behandle soldatene med høflighet. For det andre er det, vennligsinnet eller ikke, en trussel mot et samfunn å bli invadert av en fremmed militærmakt. Islendingene var også bekymret for at det allierte nærværet økte risikoen for et tysk angrep. Etter ett år ble de britiske soldatene erstattet med amerikanere av krigsstrategiske årsaker. Den amerikanske tilstedeværelsen ble nå anmodet av den islandske regjering, og folk flest var glade for at landet var invadert av allierte soldater og ikke av tyske.

På tross av den signifikante forskjellen i krigssituasjoner, var erfaringene til kvinner med forhold til fremmede soldater nokså like. Ellingsen refererer til norske Doris som skildrer sine minner i en bok av Sigurd Senje:

Men fredssommeren skal jeg ikke glemme. Da var jeg en tur i hjembyen, og det ble ikke morsomt. Noen guttunger spyttet etter meg og ropte stygge ting. Jeg fikk se en gruppe hjemmefrontkarene som gikk på jakt etter tyskertøser. De fikk tak i et par og gikk løs på dem med saks. En hel folkehop fra byen sto og heiet omkring dem. (Ellingsen mfl. 1995, s. 47.)

Warring har intervjuet flere danske kvinner som var såkalte tyskerpiger under krigen. Dette er et utdrag fra Ingers historie om hvordan hun med nød og neppe unnslopp å bli skamklipt, men venninnen gjorde det ikke:

Hjemme blev der råbt «tyskertøs» og «feltmadras» og «vent bare til krigen er forbi» efter mig. [...] mens jeg var hos en veninde, så blev der malet hagekors udenpå moderens hus, fordi hun arbejdede som tolk for tyskerne. Huset blev stormet af en gruppe unge drenge, og de fik fat i min veninde og klippede hende. Men jeg sprang ud af et vindue fra 1. sal og ned i gården. Der stod én, som skar en tot af mit hår, men så blev der råbt på ham ude fra gaden, og jeg slap væk. [...] Min veninde blev trukket ud på gaden, blev klippet næsten skaldet og fik hevet det meste af tøjet af. (Ellingsen mfl. 1995, s. 101.)

Björnsdóttir referer til en kvinne som var student ved den velansette kvinnehøyskolen i Reykjavík kalt Kvinnaskólinn. Denne og andre skoler utviste kvinner med soldatkjærester.

Jeg ble kastet ut av Kvinnaskólinn i januar 1944 – det var det siste året mitt før jeg skulle ta avgangseksamen – av rektor, frøken Ragnheidur, fordi jeg gikk ut sammen med mannen min og ikke ville love at jeg skulle slutte å treffe ham. Etter tre og et halvt år på den skolen, fikk jeg ingen eksamen fordi jeg hadde vanæret landet mitt, som de sa. Jeg var én av ganske mange som opplevde dette ... (Ellingsen mfl. 1995, s. 163.)

Disse tre historiene representerer eksempler på hvordan kvinner som involverte seg med fremmede soldater ble behandlet av sine egne som direkte respons på sine sosiale og seksuelle valg. Det er tydelig at de islandske kvinnene også ble utsatt for den samme nasjonale mobbingen og trakasseringen som kvinnene i Norge og Danmark. Det kan tyde på at det ikke spilte noen rolle om soldatene var fiender eller allierte så lenge de tilhørte en fremmed nasjon. Ellingsen, Björnsdóttir og Warring påpeker at det eksisterte mer forretningsmessig og politisk samarbeid med okkupasjonene enn vi i dag liker å tenke på. Denne kollaborasjonen har ikke fått på langt nær så mye oppmerksomhet i ettertiden som de såkalte forræderiske kvinnene. Det tyder på at den seksuelle valutaen var vel så viktig som den økonomiske, og de kvinnene som innledet seksuelle forhold med fremmede menn ble slått hardt ned på av sine landsmenn.

Ellingsen, Björnsdóttir og Warring spør:

Hvorfor er det slik at kvinnene som samarbeidet ble sittende igjen med så mye av skammen? Neppe fordi deres kollaborasjon hadde noen større krigsviktighet enn aktiviteten til profitørene og de ideologiske samarbeidspartnere. Kanskje fordi deres samarbeid, deres avvik, så lett blir knyttet til deres kjønn og seksualitet? Sannsynligvis også fordi kvinners seksualitet oppfattes som nasjonens eiendom [...] (Ellingsen mfl. 1995, s. 200.)

Virgili kommenterer også at seksuell kollaborasjon ble sett på som den mest uutholdelige formen for kollaborasjon i Frankrike (Virgili 2002). Dette hadde lite å gjøre med den krigsmessige effekten det hadde, som han hevder var uvesentlig. Det representerte derimot Frankrikes absolutte nederlag. Fenomenet gikk kanskje hinsides kollaborasjon generelt.

Forfatterne drøfter videre om de tre nordiske landenes behandling av tyskerpiker og krigsbruder kan vise en viss allmenngyldighet om hvordan kvinners seksualitet oppfattes på tross av ulik krigserfaring. Om det er tilfelle at et land oppfatter sine kvinner som eiendom kan det kanskje være en del av forklaringen på hvorfor så mange kvinner blir voldtatt i krigssituasjoner. Ove Sernhede tar nasjonalisme i betraktning. Han påpeker at ulike nasjoner ofte betrakter sitt territorium som noe kvinnelig og feminint, et fenomen som oppstod i løpet av nasjonalismens framvekst på 1700-tallet (Sernhede 2001). Han viser til eksemplene Moder Svea, Britannia, Moder Russland og La France, hvor land personifiseres til noe kvinnelig. Nasjonen får symbolsk verdi som en kvinnekropp som skal vernes og voktes. Forutsetningen for å ta del i denne nasjonalfølelsen er, ifølge Sernhede, at en har sine etniske røtter i landet og snakker morsmålet. Han anser denne form for nasjonalfølelse som del av forklaringen på hvorfor kvinner blir voldtatt i krig, med krigen i det tidligere Jugoslavia som eksempel. Her ble voldtekt av kvinner brukt systematisk som krigshandling for å svekke og ydmyke fiendens nasjonalfølelse og selvaktelse, ifølge Sernhede. Han mener videre at dette viser den sterke forbindelsen mellom folk, nasjon, maskulinitet og kvinnekropp.

Virgili forklarer hvordan skammen ved seksuelt svik under og etter den andre verdenskrig kunne bekjempes ved å skamklippe de beskyldte kvinnene: «This is an image which only works if and when the bodies of the women accused are symbolically interchangeable with the nation.» (Virgili 2002, s. 241.) Dette er i tråd med Sernhedes teori om at det kan være en link mellom en nasjon og det kvinnelige.

5.3.2 Erobring og gjenerobring

Over 20 000 franskmenn ble beskyldt for å være krigskollaboratører og utsatt for en ydmykende og hevngjerrig straff; hodene ble skamklipt eller barbert, ofte i full offentlighet (Virgili 2002). De aller fleste som ble utsatt for denne formen for straff var kvinner mistenkt for «seksuell kollaborasjon». Som det framgår foran var dette straffen flere jenter og kvinner fikk også i Norge og Danmark. Virgili poengterer skillet mellom personlig og politisk oppgjør med kollaboratører. Klipping og ydmyking av kvinner ble håndhevet av småsamfunnene og

var et uttrykk for den lokale befolkningens frustrasjon, hevn og hat. På den andre siden var det myndighetenes kamp mot krigskollaboratører og det allierte oppgjøret med nazistene.

Virgili ønsker å se på hvorfor skamklipping i så stor grad rammet kvinner. Han spør om en årsak kunne være at en kvinnes seksuelle forhold til en tysker ble selve symbolet på kvinnelig svik og forræderi, eller om kvinnene ble offer for samtidens voldelige hevngjerrighet som egentlig var rettet mot den tyske okkupasjonsmakten. Kanskje kan svaret ligge i en kombinasjon av dette. Dette foregikk i en følelsesmessig tid hvor Frankrike bar preg av krigens sår på flere måter. Et frustrert folk og samfunn var sterkt preget av fysiske og psykiske lidelser som krigen hadde ført med seg. Virgili påpeker at verken den som straffet eller ble straffet i oppgjørene med de såkalte krigskollaboratørene var den opprinnelige årsaken til lidelsene okkupasjonsmakten hadde forårsaket. Den tyske okkupasjonsmakten hadde imidlertid forlatt det franske territorium og var utenfor rekkevidde. Det nest beste ble derfor å angripe kvinnene som hadde fraternisert med soldatene. Mange følte at folkets lidelser gav legitimitet til disse angrepene. Jeg har tidligere har vært inne på at flere etniske serbere trodde, på grunn av propaganda, at de nærmest handlet i selvforsvar under aggresjonen i det tidligere Jugoslavia. De anså sitt angrep på muslimene i det minste som et berettiget svar den muslimske trusselen som måtte kommes i forkjøpet. Legitimitetsfølelsen var kanskje også tilstede hos serberne.

Virgili ser det slik at de franske tyskvennlige kvinnene ble straffet for ikke ha lidit slik som resten av befolkningen. Det ble antatt at deres forhold til tyskere gav ulike fordeler som kvinnene nøt godt av i stedet for å lide nød på lik linje med store deler av resten av befolkningen. Dette ble av mange ansett som et svik mot nasjonen og landsmenn. Kvinner anklaget for seksuell kollaborasjon ble dermed stemplet som forrædere. Samtidig ble de utsatt for store deler av samfunnets aggresjon som kanskje i opprinnelsen var sterkeste rettet mot Tyskland. Virgili sier: «The enemy and women's sexuality are linked, but first and foremost it is the body of the woman who had collaborated that personifies betrayal.» (Virgili 2002, s. 187.) Virgili sår ideen om gjenerobring, og han tror den ydmykende formen for straff rettet mot kvinnene gav samfunnet en mulighet til å gjenerobre kvinnene som var blitt erobret av fienden.

Når det gjelder selve skamklippingen eller barberingen av hodet ser Virgili flere elementer ved akkurat denne formen for straff utført på kvinner mistenkt for fraternisering med soldater

fra okkupasjonsmakten. Selve handlingen kan ikke sies å være voldelig i seg selv eller ha som mål å ødelegge eller uskadeliggjøre en fiende, til forskjell fra voldtekt. Ifølge Virgili er det symbolikken ved handlingen som er viktig. Hår kan sees som et tegn på kvinnelighet og feminitet og en markør mellom de to kjønnene. Skamklipping og barbering som straff ble ikke til under krigen. Spor av denne formen for represalier mot kvinner i sammenheng med uønsket seksuell atferd kan spores langt tilbake og er beskrevet blant annet i Bibelen. Å få klippet av alt håret var skamfullt og ydmykende for en kvinne. I tiden under og etter den andre verdenskrig ble det lange, feminine håret oppfattet som en kvinnes sensuelle våpen brukt i deres kollaborasjon med fienden. Et lokkemiddel brukt av kvinnene til å innynne seg hos de tyske soldatene. Noen klippeaksjoner ble utført på steder uten mange tilstedeværende. Andre ble derimot gjennomført mer organisert med et stort publikum til stede. Det kunne også følge med at kvinnene ble påmalt hakekors, tilgriset med tjære og utstyrt med et skilt hvor det kunne stå fraser som «vi savner våre tyskere» eller «jeg lå med tyskere». Dette var faktorer som utsatte kvinnene for ytterligere ydmykelse og latterliggjøring. I de mer ekstreme tilfellene hvor kvinnene og deres kropp og seksualitet ble satt i søkelyset innebar straffen fullstendig eller delvis avkledning. Å skamklippe kvinnene, ofte fulgt av ytterligere nedverdigelser, kan ha vært et forsøk på å frata kvinnenes tiltrekningskraft eller å avseksualisere dem. En slags avvæpning av lokkende fristerinner. En skamklipt kvinne ble en stygg kvinne. Dette gav en form for kontroll over kvinnenes kropp, feminitet og ikke minst seksualitet. Det at straffen var offentlig og ofte synlig i lang tid etterpå, gjorde at kvinnene også ble ekskludert fra det sosiale fellesskapet. Straffen var både for kvinnenes seksuelle forhold til tyske soldater, og for å frata dem en seksuell framtid. Jo mer ekstremt straffen ble utført, jo sterkere ble kvinnene gjenerobret.

Også menn anklaget for samarbeid med tyskere ble utsatt for liknende straffemetoder. Virgili sier: «The masculine body can just as easily bear signs of betrayal as the female one.» (Virgili 2002, s. 192.) Samtidig hevder han at det ikke lar seg gjøre å betrakte straffen utført mot menn på samme måte som mot kvinner. Selv om menn også fikk barbert sine hoder, ble avkledd og påmalt hakekors var ikke seksualiteten tydelig i straffeutførelsen, slik den var mot kvinner. Menn ble sjeldnere utsatt for avkledning, da ofte delvis og med kjønnsorganene skjult, mens kvinnene oftere ble framstilt fullstendig nakne. Der også vold forekom under straffeutførelsen kunne både kvinner og menn bli tildelt slag. Ris var derimot forbeholdt kvinnene. Straffen, som vanligvis var forbeholdt ulydige barn, understreket umodenhet og ansvarsløshet hos kvinnene, samtidig som den dominerte og hadde en seksuell undertone.

Virgili fokuserer på seksualitetens rolle i måten kvinner ble straffet på: «By the removal of their hair, by drawing the sign of the swastika¹² on their breasts and by giving them a good spanking, what is really being targeted is the sexual difference between woman and men.» (Virgili 2002, s. 192.)

I likhet med Ellingsen, Warring og Björnsdóttir reagerer Virgili på at jenter og kvinner som innledet forhold til allierte soldater også ble møtt med forargelse, sladder og straff. Han tolker dette dit hen at på et punkt etter frigjøringen ble kvinnenes såkalte umoral viktigere å bekjempe enn deres forkjærlighet for tyskere. Virgili tar også høyde for at disse kvinnene, spesielt de som tidligere hadde blitt straffet for sine forhold til tyskere, ble møtt med irritasjon og sinne fordi de ikke tok innover seg samfunnets reaksjon og la om til en mer «sømmelig» livsstil. Dette sier noe om formålet med straffen. Kvinnene skulle innse at de hadde gjort noe galt, endre sin seksuelle atferd og sone for sine gjerninger slik at samfunnet og landsmenn kunne gjenerobre dem. De kvinnene som ikke fulgte dette mønsteret, men derimot fortsatte å ha forhold til fremmede soldater, om enn allierte, ble derfor møtt med ytterligere irritasjon og fordømmelse.

Skamklippingen franske, norske, danske og andre europeiske kvinner ble utsatt for som følge av deres angivelige forhold til fremmede soldater «[...] is an affirmation of male domination» (Virgili 2002, s. 212). Virgili oppsummerer elementer ved ulike situasjoner i ulike land under den andre verdenskrig eller umiddelbart etter dens slutt:

In each of these periods of crisis a very special violence is carried out against women who are perceived not simply as enemies, but as women. Their body and their sexuality become a way in which national and ideological identity can be expressed. (Virgili 2002, s. 217.)

Virgili antyder her at kjønn er like viktig, eller kanskje viktigere enn det å bli oppfattet som fiende når det gjelder behandling og avstraffelse av kvinner i krigssituasjoner. Samtidig vektlegger han at kvinnelig seksualitet og nasjonal identitet er linket sammen. Denne konklusjonen er i tråd med Sernhedes teori om at nasjoner ofte personifiseres som noe kvinnelig eller som en kvinnekropp. Virgili omtaler også selv Frankrike med kvinnelig fortegn: «[...] the Liberation allowed France to recast *herself* (min uthevelse) [...]» (Virgili 2002, s. 219.) Han påpeker også i en annen sammenheng, i likhet med Sernhede, at et land kan oppfattes som noe feminint.

¹² Symbol kanskje best kjent som hakekors brukt av nazistene under den andre verdenskrig.

Virgili er opptatt av at et formål med straffen kvinner mistenkt for seksuell kollaborasjon ble utsatt for, var at kvinnene kunne gjenerobres av sine landsmenn. Kvinnene skulle brytes ned som kvinner og fratas sin seksuelle kraft. Prosessen liknet en slags renselse eller desinfisering som til slutt kunne lede til at de ble gjenopptatt i samfunnet¹³. Ideen om erobring og gjenerobring kan kanskje også overføres til krigsvoldtekter. En forutsetning for dette er at det skilles mellom kvinner som lar seg erobre og kvinner som erobres mot sin vilje. Vi går ut i fra at de erobrede kvinnene som Virgili omtaler, også tyskerpikene og krigsbrudene som Ellingsen, Warring og Björnsdóttir skriver om, innledet forhold til fremmede soldater på frivillig basis. Spesielt gjelder dette relasjoner som kjæresteforhold, forlovelser og ekteskap. Det finnes dokumentasjon på at kvinner også innledet prostitusjonslignende forhold med fremmede soldater som en overlevelsesstrategi, og slike forhold faller utenfor i en slik tolkning. Den anonyme dagbokforfatterens erfaringer i Berlin er et eksempel på det. Erobring av kvinner med vold og voldtekt som midler skjer med tvang. Mühlhäuser sier: «[...] the 'sexual surrender' of a non-German woman to a German man was generally considered to be one form of conquest of the enemy nation.» (Mühlhäuser 2006, s. 3.) Det kommer ikke tydelig fram hva som legges i begrepet «sexual surrender», men det kan tolkes dit hen at det gjelder både voldtekt og ulike grader av frivillige seksuelle forhold. Utsagnet antyder imidlertid klart at ideen om at kvinner kunne erobres var tilstede i tysk tankegang. Mühlhäuser nevner også voldtekt eksplisitt: «[...] the raping of foreign women could be viewed as a kind of sexual occupation of the body of the enemy nation.» (Mühlhäuser 2006 s. 9.)

Soldater i krig har ofte ordre om å invadere, okkupere og erobre en nasjon eller et territorium. Dersom Ellingsen, Warring og Björnsdóttir, Sernhede og Virgili har rett kan deres teorier bidra til en forklaring på hvorfor soldater voldtar kvinner i krig. Dersom kvinnekropp, nasjon og seksualitet er knyttet sammen kan det være en årsak til at voldtekt har vært så utbredt i mange krigssituasjoner. Kanskje er denne forklaringen også aktuell når det kommer til konflikten i det tidligere Jugoslavia. I aggresjon mot en annen etnisk gruppe, valgte serberne strategisk å angripe seksualiteten til mange av sine ofre. Å utrydde er ikke det samme som å erobre, men linken mellom etnisitet/nasjonalitet og seksualitet er til stede. Kanskje det også er mulig å sette teorien om at kvinner oppfattes som en nasjons eiendom i sammenheng med

¹³ For mange av kvinnene gikk det ikke slik. Mange orket ikke skammen og flyttet, og Virgili har også dokumentasjon på at flere tok sitt eget liv.

folkemordet som ble utført. Det direkte målet for de seksuelle overgrepene var i hovedsak kvinnene, men også menn ble rammet indirekte av ydmykelse, fortvilelse og sorg. Når så mange kvinner rammes direkte, rammes også menn, hele samfunn og til slutt vil en hel nasjon preges av angrepet. En forklaring på at mange kvinner med hensikt ble gjort gravide og holdt fanget til svangerskapet var framskredent, kan kanskje også gå i denne retningen. Ved å gjøre kvinnene gravide med serbiske menn gjennom voldtekt, ble de stigmatisert og ydmyket ytterligere, noe som igjen rammet nasjonen de «tilhører».

5.4 Ondskap, avstand og nærhet

Jeg vil innlede dette kapittelet med Nils Christies klassiske teori rundt nærhet og fjernhet, og hvilke samfunnstyper som genererer voldskriminalitet. Christie hevder at det finnes to modeller for voldsskapende samfunn, det tette og nære samfunnet, og det fjerne og løse samfunnet. Det førstnevnte er preget av at folk er knyttet sammen gjennom felles og varige bånd til hverandre på godt og vondt. Eventuelle konflikter må takles på en eller annen måte, de kan ikke ignoreres eller flyktes fra. Vold kan ufoldes som følge av tettheten, menneskene kommer ikke unna hverandre. I fjerne og løse samfunn deler ikke menneskene samme bånd til hverandre. Det er enkelt å fjerne seg fra forhold, og å skape nye relasjoner på andre arenaer. Der hvor konfliktene koker over og eskalerer til vold i tette samfunn, finnes det en mulighet for å fjerne seg fra det hele i løse samfunn. I det løse samfunn blir imidlertid tilværelsen ofte preget av et liv blant fremmede mennesker. Christie sier: «Det fører til at mennesker kommer så fjernt fra hverandre at de av denne grunn – den motsatte av nærhet – kan falle utenom regelverket for hvorledes man ter seg mot folk flest.» (Christie 1982, s. 63.) Derfor kan også det løse og fjerne samfunn føre til vold. Altså kan både avstand og nærhet mellom mennesker skape vold. Kan teorier om avstand og nærhet også bidra til å forklare voldtekt i krig? Situasjonene virker svært forskjellige ved første øyekast, spesielt fordi gjerningsmenn og ofre for krigsvoldtekter ikke alltid er medlemmer av samme samfunn. Likevel kan det være fruktbart å se om mekanismer rundt mellommenneskelig avstand og nærhet kan være fruktbart for dette temaet.

For å nærme meg temaet for oppgaven ytterligere legger jeg til en annen dimensjon: ondskap. Kan voldtekt sies å være et uttrykk for ondskap? Er en viss type mennesker en forutsetning for at ondskap kan gro og virke? Er noen mennesker grunnleggende onde, eller skaper gitte omstendighetene onde mennesker? Finnes det i det hele tatt onde mennesker, eller er det bare handlinger som kan ilegges denne egenskapen? Hvilke mekanismer genererer onde

handlinger? Spørsmålene rundt ondskap er svært mange, og de fleste er vanskelige, kanskje umulige, å besvare. Det kan imidlertid trygt fastslås at voldtekt i aller høyeste grad er i tråd med Arne Johan Vetlesens definering av ondskap i *Evil and Human Agency* som å: «intentionally inflict pain and suffering on another human being, against her will, and causing serious and foreseeable harm to her.» (Vetlesen 2005, s. 2.)

Etter å ha lest mange historier om og beskrivelser av voldtekt, andre seksuelle overgrep, vold og tortur, er det lett å tenke at dette dreier seg om ren ondskap. Se for eksempel beskrivelsen av mishandlingen og drapet på Melchukova i kapittel 3.4. Handlingen er utvilsomt ond, men er også menneskene som utfører handlingen onde? Det er fristende å anta det. Askin gjengir en tilståelse fra en hjemvendt japansk soldat under den andre verdenskrig:

At one village we captured a family of four. We played with the daughter as we would a harlot. But as the parents insisted that the daughter be returned to them we killed them. We played with the daughter as before until the unit's departure and then killed her. (Askin 1997, s. 69.)

Askin påpeker at ofrene for dette og andre slike overgrep ikke ble oppfattet som mennesker av overgriperne. De ble behandlet som, og antakelig oppfattet som objekter, som ting som kunne brukes og kastes. Beskrivelsen er mekanisk, soldaten kunne like gjerne beskrevet en fotballkamp han hadde vært på. Hvilken ubeskrivelig vond og grusom opplevelse var ikke dette for jenta? Antakelig ble hun utsatt for gjengvoldtekt, kanskje foran foreldrene sine. Deretter ble hun utsatt for smerten ved at foreldrene ble drept, og videre misbrukt til hun tilslutt selv ble drept. Kanskje er det denne umenneskeliggjøringsprosessen som er grunnlaget for utøvelsen av onde handlinger også når det gjelder voldtekt begått i en krigssituasjon.

5.4.1 Psykologisk og fysisk avstand

Christie skriver:

I 1942 kom det en flokk med raggete, skabbete, illeluktende og merkelige skapninger til en havn i Nord-Norge. Det var to og et halvt tusen av dem. På stranden stod tyskere og nordmenn og tok i mot. Med stokkeslag og bajonettstikk ble skapningene presset inn i lastebiler hvor piggrådnett var spent omkring, og så gikk ferden til noen leirer i nabolaget. Året etter var 70 % av dem omkommet, av sult og sykdom, mishandlinger og henrettelser. Flere hundre nordmenn deltok det året – som vakter. Ikke mindre enn 47 av dem er senere dømt ved norsk rett for drap og/eller mishandlinger av fanger. Det ikke bare *kan* hende i Norge, det hendte, og med nordmenn som hovedaktører. (Christie 1982, s. 66.)

Disse «merkelige skapningene» var jugoslavere tatt til fange under den andre verdenskrig. De ble plassert i de såkalte serberleirene som var under tysk kommando, men hvor nordmenn også tjenestegjorde sammen med SS-personell. Christie har i ettertid snakket med de norske vaktene i håp om å få et svar på hvordan nordmenn kunne være så aktive i den brutale

behandlingen av disse fangene. Han nevner noen viktige funn fra undersøkelsen. Han deler vaktene i to grupper. En gruppe deltok aktivt i drap og mishandling, og en gruppe utførte ikke slike overgrep. Forskjellene mellom disse to gruppene var få, og Christie oppfattet de fleste som alminnelige nordmenn. Han fant imidlertid at gruppen med drapsmennene og mishandlerne var noe yngre enn den andre gruppen, og de kan kanskje derfor ha hatt et annet syn på fangene. De kom ikke fangene nær nok til å se dem som medmennesker. Forholdene i en ekstrem situasjon som en konsentrasjonsleir, kan føre til en atferd og et utseende hos fanger som er fremmed i en normal tilværelse. På grunn av sult og dårlig hygieneforhold kan kroppen bli hoven og utvikle stygge og illeluktende sår. Fangene kunne derfor oppfattes som skitne. Fangene kunne også slåss om mat, stjele fra hverandre og virke likegyldige til skadde og døde kropper rundt seg. Disse forholdene kan forklares utelukkende ut ifra den ekstremt brutale og lidelsesfulle situasjonen fangene befant seg i. Christie fant at gruppen med drapsmenn og mishandlere kan ha tolket atferden annerledes. En atferd de ikke forstod og som de knyttet til enkelte fanger. De feilet i å sette fangenes oppførsel i sammenheng med situasjonen de befant seg i. Derfor ble det også legitimt for dem å bruke kraftige maktmidler mot disse fangene. Fangene ble umenneskelig gjort. Christie sier: «Fangene ble en grå masse med dels uforståelige, dels onde, dels farlige egenskaper. Bare en ting nyttet mot dem: Makt.» (Christie 1982, s. 68.) Vaktene i den andre gruppen derimot klarte å oppfatte det menneskelige hos fangene og se personer preget av situasjonen de befant seg i.

Fysisk avstand kan også være en faktor som kan gjøre det enklere å begå gjerninger som skader eller smerter andre. Et eksempel på det er Stanley Milgrams berømte eksperiment (Christie 1982). Forsøkspersonene i Milgrams eksperiment, som ikke visste at de var forsøkspersoner, skulle dra i spaker når han gav beskjed om det. De ble fortalt at det satt en mann i rommet ved siden av i en slags elektrisk stol. Når de dro i spaken, fikk mannen støt. Det var flere spaker med ulik strømstyrke, og den aller sterkeste var merket med «livsfare». Mannen i rommet ble stilt spørsmål, og hver gang han svarte galt skulle forsøkspersonene dra i spakene. Og de aller fleste gjorde det. Selv når mannen stønnet, skrek og forlangte å bli sluppet fri, fortsatte de fleste å lytte til Milgrams ordrer helt til det ble stille i naborommet. De likte det nødvendigvis ikke, men Milgrams autoritet og det at eksperimentet ble utført i vitenskapens navn, gjorde at de aller fleste ikke turte å protestere. De valgte heller å påføre store smerter på, og muligens ta livet av mannen de ikke kunne se. Det fantes selvsagt ingen mann, men kun et lydbånd i naborommet. Eksperimentet hadde til hensikt å se hvor langt folk var villige til å gå så lenge de fikk ordre om å gjøre det.

I Milgrams eksperiment var det stor fysisk avstand mellom forsøkspersonene og mannen de trodde befant seg i naborommet. De behøvde ikke ta på eller se på ham. De kunne imidlertid høre ham, og dette skapte et visst ubehag hos mange. Likevel var det ikke tilstrekkelig til å protestere mot Milgram som ble oppfattet som en autoritet. Når det gjelder handlinger som innebærer mer direkte former for vold og tortur, kanskje spesielt voldtekt, så kreves det en fysisk nærhet mellom overgriper og offer. Da kan det være den mentale avstanden til offeret som er vesentlig for at overgriperen handler som han gjør.

Zygmunt Bauman forsøker i sin prisbelønte bok *Moderniteten og Holocaust* å forklare nazistenes jødeutryddelse, og hvordan Holocaust var et direkte produkt av moderniteten (Bauman 1998). Bauman ser Holocaust som et moderne folkemord og setter det i sterk sammenheng med teknologi, industri, byråkrati og vitenskap for å forklare effektiviteten i nazistenes utførelse. Bauman hevder at den moderne sivilisasjonens utvikling var en nødvendig forutsetning for at Holocaust kunne skje. Stemningen innad i de såkalte «Einsatzgruppen» skulle være profesjonell og upersonlig. Drap eller vold som ble begått ut over denne rammen var uønsket og kunne straffes. Individuelt initiativ av alle slag ble kritisert. Det hele skulle baseres på ordrettførelse, stram organisering og lojalitet til autoritetene. I kapittel 3.1.2 omtalte jeg Birgit Becks undersøkelse av den tyske Wehrmacht og deres forhold til voldtekt begått av sine soldater. Denne formen for ugjerning ble ofte sett på som problematisk og uønsket, og skyldige soldater kunne risikere streng straff. Dette er i tråd med at også voldtekt på soldatens «individuelle initiativ» kunne bli slått hardt ned på. Først og fremst fordi slik atferd kunne skade Wehrmachts rykte, men også fordi man var opptatt av den militære disiplin. På den andre siden anerkjente mange i den tyske militærledelsen soldatenes seksuelle behov, og bordeller var en løsning på denne problemstillingen. Det var også store forskjeller på hvordan man anså menneskene i vest og øst, og Beck hevder å ha funnet i sitt materiale at voldtekter begått i øst ble i langt mindre grad slått ned på.

Når det gjelder menneskene bak planleggingen og selve utførelsen av massedrapene under Holocaust, avviser Bauman at dette dreide seg om abnorme sadister eller fanatikere. Det skyldtes heller ikke en form for anomisk tilstand. Han beskriver:

Det ble plutselig klart at det forferdeligste onde i manns minne ikke skyldtes en oppløsning av all orden, men et plettfritt, feilfritt og uangripelig ordensregime. Det skyldtes ikke en vill og ukontrollerbar gjeng med pøbler, men lydige og disiplinerte uniformerte menn som fulgte reglene, og som var pinlig nøyaktige med å overholde både ånd og bokstav i de oppdragene de fikk. Det ble snart kjent at disse mennene ikke på noen måte var onde så snart de tok av seg uniformen. De oppførte seg stort sett som folk flest. (Bauman 1998, s. 197.)

Sosialpsykologen Ivan Šiber, intervjuet av Vranic, hevdet at i tillegg til såkalte psykopater og dømte kriminelle, var helt alminnelige menn den største gruppen som utførte voldtekter, drap og andre grusomme handlinger under krigen i det tidligere Jugoslavia (Vranic 1996). Menn som ikke gikk under betegnelsen «onde», begikk onde handlinger i aller høyeste grad når de befant seg i en ualminnelig og ekstrem situasjon.

5.4.2 Utøvere av onde handlinger – alminnelige mennesker?

Menneskene som utøvet den brutale makten og volden beskrevet i Christies eksempel, var i det store og hele vanlige nordmenn, men med tydelig mental avstand til ofrene. Da Hannah Arendt reiste til Israel i 1961 for å rapportere fra rettsaken mot Adolf Eichmann for *The New Yorker*, ventet hun å se et monster, selve ondskapen manifestert i et menneske (Øverenget 2001). Eichmann regnes for å ha vært en sentral skikkelse bak den «endelige løsningen» hva jødespørsmålet angikk. Han hadde ansvaret for transporten av millioner av jøder til de ulike konsentrasjonsleirene. Eichmann var fullt og helt klar over naturen av og omfanget av det han hadde bidratt til. Han hadde også selv vært til stede ved leirene i Lublin og Auschwitz og sett dødsmaskineriets virke. Likevel måtte Arendt innse at dette mennesket ikke var ondt, men snarere ordinært og middelmådig. Hvis det ikke var ren ondskap som drev Eichmann, hva var det da som fikk ham til å utføre arbeidet og enda til motarbeide Himmlers ordre om å stanse den endelige løsningen i det siste krigsåret? Arendt hevder at Eichmann handlet ut ifra pliktfølelse og ønsket om å utføre en god jobb. Hun karakteriserer ham som en «fullstendig banal person som betraktet en lov som en lov, og som fraskrev seg selv enhver form for personlig ansvar for sine handlinger.» (Øverenget 2001, s. 141.) Derfor kaller også Arendt selve rettsaken som en studie av ondskapens banalitet. For denne beskrivelsen møtte hun kraftige reaksjoner. Men det var ikke ondskapen som ble utført i nazismens regi Arendt betraktet som banal, men snarere årsaken til den. Det fantes ingenting banalt ved ondskapens utførelse, men selve utøverne var tankeløse og overfladiske. En viktig forutsetning Arendt ser for at Holocaust kunne skje, var utviklingen av det totalitære samfunn. I et slikt samfunn blir individualiteten overflødig, og grensen mellom plikt og samvittighet blir uklar. Det blir vanskeligere for enkeltmennesket å skille mellom det som er rett og galt. Tilfellet Eichmann og hans tilstedeværelse på Wannsee-konferansen i 1942 illustrerer dette. På denne konferansen la Reinhard Heydrich fram den endelige løsningen, og praktiske detaljer rundt utførelsen ble avgjort. Heydrich regnes for å være arkitekten bak planen av utryddelsen av jødene. Hitler selv og framtrepende maktpersonligheter fra ulike samfunns hold var til stede på konferansen, og Heydrich hadde forventet en viss motstand mot den endelige løsningen. I

stedet ble forslaget om å utrydde det jødiske folk møtt med uforbeholden begeistring. Eichmann så ingen grunn til å ha samvittighets kvaler for noe ingen andre stilte spørsmålsteget ved. Hvem var han til å fordømme statens avgjørelse om iverksettingen av denne planen? Han skulle nå bare utføre sin plikt, og samtidig kunne han frita seg for alt ansvar og all skyld.

Christies eksempel med vaktene i serberleirene og historien om Eichmann viser at selv om det som utføres av handlinger forbindes med ondskap, betyr ikke det umiddelbart at utøverne er onde av natur. I stedet, og dette finner Arendt mer skremmende, var både de fleste av vaktene og Eichmann alminnelige, «normale» mennesker. Like fullt var de utøvere av det som kan karakteriseres som onde handlinger. En årsak til dette kan være at de bevisst fraskriver seg sitt ansvar, de tror fullt og helt på en makt større enn dem selv, og handlingene de utfører tjener en større hensikt. Noen av de samme mekanismene kan ha eksistert hos mange serbere. En annen årsak er at utøverne av onde handlinger ikke evner å sette seg inn i andres situasjon. De mangler en medmenneskelig faktor som hindrer dem i å begå onde handlinger. Som Christie fant at de norske fangevokterne var vanlige nordmenn, fant Bauman at deltakere i massedrap på jøder var vanlige tyskere. Han spør hvordan disse alminnelige tyskerne kunne forvandles til masse mordere. Han viser til Herbert C. Kelman som forklarer hvordan hemninger mot vold og grusomhet kan reduseres når følgende betingelser er til stede:

- Når vold blir utøvet som følge av lovlige ordre fra en autoritet.
- Når utøvelsen blir rutine gjennom å følge en gitt praksis.
- Når ofrene blir avhumaniserte eller umenneskeliggjort.

Som jeg nevnte i kapittel 4.2 var voldtekt av det som i hovedsak var bosniske muslimer, høyst sannsynlig planlagt, gitt ordre om og systematisk utført av serbisk militære og paramilitære. Det kan se ut som at Kelmans kriterier var tilstede i serbernes krigføring, og at disse kan belyse omstendighetene krigsvoldtektene ble begått i.

Bauman lener seg på Stanley Milgrams eksperiment når det gjelder avstand i forholdet mellom overgriper og offer. I Holocausts industri var det svært mange aktive utøvere som utførte sine oppgaver i en mer eller mindre direkte rolle. Ikke alle tok del i selve drapene, som ved å avfyre skudd eller å betjene gasskamrene. Bauman hevder at utryddelsesmaskineriets effektivitet og presisjon må forstås ut ifra at svært mange ikke så lidelsene og grusomheten de var en del av å produsere på nært hold. Han sier, i tråd med Milgrams resultater, at det er

vanskelig å skade en person vi berører. Det er enklere å skade en person vi ser på avstand, enda enklere om det er en person vi bare hører, og enklest av alt er det å skade en person vi verken ser eller hører. Jo større både den fysiske og psykiske avstanden til offeret er, jo enklere er det å påføre smerte og lidelse. En psykologisk grunn til dette, mener Bauman, er at avstanden gjør at gjerningsmannen ikke opplever vanskelighetene med å være vitne til selve grusomheten og konsekvensene av den som han selv er ansvarlig for. En sosial årsak til at avstand gjør det enklere å påføre lidelse, er at offeret reduseres til et objekt og står utenfor solidariteten og fellesskapet mellom utøver og autoritet (i Milgrams eksperiment forsøksperson og eksperiment-leder, i Holocaust soldater og andre aktive og autoritative nazi-ledere). Handlingen som utføres anses også som å være kollektiv, og aktøren står ikke med ansvaret alene.

Raul Hilbergs følgende beskrivelse er i tråd med både Kelmans punkter og Milgrams funn.

Han fanger Holocaust-maskineriets drepende administrative effektivitet:

Killing is not as difficult as it used to be. The modern administrative apparatus has facilities for rapid, concerted movements and for efficient massive killings. These devices not only trap a large number of victims; they also require a greater degree of specialization, and with that division of labour, the moral burden too is fragmented among the participants. The perpetrator can now kill his victims without touching them, without hearing them, without seeing them. (Hilberg i Vetlesen 2005, s. 17.)

5.4.3 Vetlesen: ondskap og etnisk rensning

Milgrams eksperiment ble utsatt for kraftig kritikk. Resultatene ble mistenkeliggjort og utskjelt (Bauman 1998). Milgram selv var overbevist om at kritikken skyldtes eksperimentets resultat. Han spør:

«Hvis alle hadde stoppet ved et lett eller moderat sjokk (det vil si før det å følge eksperiment-lederens ordre begynte å bety å påføre de antatte ofrene smerte og lidelse), ville dette vært et meget betryggende resultat, og hvem ville da ha protestert?» (Milgram i Bauman 1998, s. 198.)

Bauman støtter Milgrams utsagn, og legger til at funnene var så skremmende at de nærmest bekreftet at Holocaust kunne repeteres om forholdene var de rette. Vetlesen kritiserer Bauman for å legge for mye vekt på Milgrams eksperiment, og hevder at dette ikke er tilstrekkelig for å forklare hvordan Holocaust kunne skje (Vetlesen 2005). Han tolker resultatet av Milgrams eksperiment dit hen at ondskap eller onde handlinger ofte utilsiktet er et biprodukt av lydighet overfor en autoritet. Vetlesen vedgår at Baumans referanser til Milgrams resultat kan bidra til å forstå en type ondskap i forhold til sosial samhandling, og han bruker lydighet overfor autoritet som eksempel. Han hevder imidlertid at denne retningen blir for ensformig til å forstå andre situasjoner hvor ondskap i andre former og trekk har florert, som i konflikten i

det tidligere Jugoslavia. Der hvor Bauman knytter onde handlinger til fjernhet og distanse spør Vetlesen hvordan dette forholder seg til folkemordet verden var vitne til i det tidligere Jugoslavia. Her ble onde handlinger begått i nærhet, og voldtekt er kanskje det ytterste eksempel på dette. Vetlesen påpeker også Baumans bruk av modernitetsbegrepet i forhold til Holocaust, men finner ikke at det er fruktbart å se folkemordet i det tidligere Jugoslavia som et produkt av det postmoderne. Lite eller ingen høyteknologi ble benyttet, og kniv var det foretrukne våpen.

Vetlesen påpeker at nærhet er tvetydig. Nærhet har en fysisk dimensjon, tydeliggjort under Milgrams eksperiment, og er utvilsomt en faktor når det kommer til menneskelig utførelse av onde handlinger. Nærhet har også en psykologisk eller symbolsk dimensjon på et mellommenneskelig nivå. Dette hevder Vetlesen Milgrams eksperiment ikke tar høyde for. Han spør om det ikke ville hatt innvirkning på en av Milgrams forsøkspersoner om han eller hun fikk beskjed om at mennesket som skulle få tildelt elektriske støt, var en kjent og/eller kjær person. Dette er, ifølge Vetlesen, en følelsesmessig variabel som ville ha undergravet den rene fysiske nærhet, og redusert mulighetene for å ubetinget adlyde eksperimentlederens ordre. Han understreker også at ondskap kan gro gjennom nærhet. Dette viste seg når bosnisk-muslimske kvinner ble voldtatt av naboen, eleven eller andre personer de kjente fra før. Det viste seg også under den andre verdenskrig og Holocaust når soldater skjøt og drepte jødiske menn, kvinner og barn ansikt til ansikt. Dette er et poeng Vetlesen mener Bauman ignorerer. Krigen og jødeutryddelsen besto også av slike hendelser, ikke bare av det industripregede og anonyme maskineriet.

Når det gjelder krigen i det tidligere Jugoslavia, var den fysiske nærheten mellom overgriper og offer ingen hindring for massevoldtekter av det som i hovedsak var bosnisk-muslimske kvinner. Dette forklarer Vetlesen med at det ofte ikke eksisterte en signifikant følelsesmessig eller medmenneskelig nærhet (Vetlesen 2005). Denne var kanskje blitt fjernet etter sterke serbiske politiske føringer, for eksempel i form av memorandumet omtalt i kapittel 4.1 og omfattende propaganda som karakteriserte den muslimske befolkningen som en trussel mot serbernes eksistens. Den fysiske nærheten ble mulig å overkomme. Offeret blir for overgriperen kun et medlem av *de andre*, av fienden. Den individuelle *kvinnen* viskes ut og umenneskeliggjøres. På tross av nærheten som preget denne ondskapen, ble det også ofte etablert en type avstand (Vetlesen 1999). Overgriperne hadde i noen tilfeller finlandshette i

tillegg til uniform og våpen. Kvinnene som skulle voldtas kunne få bind for øynene for å unngå øyekontakt.

Vetlesen bruker termen kollektiv ondskap og definerer det som: «evildoing as planned and performed by groups against other groups, of which *genocide* stands out as the particularly salient variant [...]» (Vetlesen 2005, s. 6.) Han påpeker at folkemord er organisert på høyt plan og nøye planlagt i en atmosfære som ofte er preget av usikkerhet, frykt, hat og forakt. Ut ifra definisjonen av kollektiv ondskap er det liten tvil om at dette er overførbart både til Holocaust og serbernes angrep på folkegruppen som i hovedsak bestod av bosniske muslimer. Selv om Vetlesen ser at begge disse tilfellene var preget av kollektiv ondskap i stor skala og organisert fra øverste hold, oppfatter han samtidig at de inneholder store forskjeller. En betydelig forskjell går nettopp på nærhet og fjernhet. Holocaust var preget av systematikk og arbeid for å oppnå anonymitet mellom overgripere og ofre. Den såkalte etniske rensningen i det tidligere Jugoslavia opprettholdt et personifisert forhold mellom overgriper og offer som ofte innebar vold ansikt til ansikt, noe som var en del av selve ondskapsen som ble utført. En handling som passer spesielt til denne type beskrivelse, er voldtekt. Voldtekt er en handling som definitivt innebærer fysisk nærhet i hele ordets forstand. Vetlesen hevder at den kollektive ondskapsen som ble utført i Bosnia-Hercegovina utnyttet elementer *både* fra avstand og nærhet. Dette er en påstand som bryter med Baumans forestilling om at ondskap forutsetter avstand. Videre spør Vetlesen om ikke volden og grusomhetene her skjedde *på grunn av* nærheten mellom ofre og overgripere. Kort sagt forklarer han dette med at det fantes et behov hos den aggressive gruppen for å markere «oss» fra «dem», som henholdsvis rene og urene. Der hvor den psykologiske nærheten var til stede, som mellom familie, venner og naboer av ulik etnisk opprinnelse, stod aktøren fra den aggressive gruppen overfor muligheten om å drepe det urene elementet, og med det vise sin avstand fra det urene og selv bli ren.

Individuell ondskap skiller seg fra kollektiv ondskap (Vetlesen 2005). Førstnevnte gjelder et individ som velger å begå en ond handling av eget initiativ og av personlige grunner av ulik art. Kollektiv ondskap derimot er når en aktør tror at han eller hun handler på vegne av en større gruppe, og aktøren har behov for å vise sin lojalitet til gruppen. Aktøren handler nærmest som en representant for den overordnede gruppen. Den kollektive ondskapsen kan også oppfattes som å være nødvendig og unngåelig. Vetlesen påpeker at alle aktører, både av individuell og kollektiv ondskap, er ansvarlige for sine handlinger, men at utøvere av kollektiv ondskap ofte ikke evner å se dette fullt ut. De har vanskeligheter med å oppfatte seg

selv som et separat individ med egne valg. I stedet ser de seg selv som en forlengelse av gruppen, en gruppe som kan ha innprentet sine medlemmer med at de onde handlingene er gode, slik at de rettferdiggjøres. Vetlesen hevder at denne undertrykkningen av det individuelle er en forutsetning for delaktighet i kollektiv ondskap. Han mener at voldtekter i det tidligere Jugoslavia var et uttrykk for kollektiv ondskap, soldatene handlet på vegne av den serbiske ledelsen som planla og ga ordre om å voldta. Eichmann så også sin posisjon som en som handlet på vegne av naziledelsen, og at hans oppgaver var riktige og nødvendige. Kanskje kan liknende holdninger også ha forekommet blant tyske soldater som voldtok. Selv om voldtekt antakelig ikke var planlagt og oppfordret til på samme måte under verdenskrigen som under konflikten i Bosnia-Hercegovina, må konteksten voldtekt ble begått i likevel regnes som kollektiv. Sannsynligvis var også umenneskeliggjøring en faktor her. Når det gjelder begge konfliktene må vi anta at det finnes nyanser. Det kan tenkes at det også forekom voldtekter som kan regnes som individuell ondskap, som at enkeltsoldater handlet på eget initiativ ut i fra egne lyster, både under den andre verdenskrig og i Bosnia-Hercegovina.

Jeg vil også påpeke at når det er snakk om overgrep begått i nærhet er kanskje voldtekt det ytterste eksempelet på dette. Normale, gjensidige seksuelle handlinger er ofte preget av tiltrekningskraft og lystfølelser. Ifølge teorier som hevder at umenneskeliggjøring er en viktig faktor for de som begår voldtekt, er slike følelser erstattet med avsky. Det ser ut til at Enisas tidligere elev som voldtok henne, omtalt i kapittel 4.3.1, var drevet av en form for avsky ut i fra atferden og språket, som også hadde seksuelle undertoner.

Voldtekt i seg selv er kanskje bare et ledd i å oppnå noe større for overgriperen og gruppen han er medlem av. Voldtekt må sies å stå i særstilling i forhold til andre voldsovergrep begått i nærhet, som å slå ned, stikke ned eller skyte noen ansikt til ansikt. Voldtekt krysser en intimitetsgrense disse andre handlingene ikke gjør. Selv om det finnes flere eksempler på voldtekt ved bruk av gjenstander, er våpenet som brukes ofte det mannlige kjønnsorgan. Denne formen for voldtekt forutsettes av fysiologiske prosesser, som på en eller annen måte må trigges i den enkelte overgriper. Helke Sander snakker om aktive voldtektsmenn:

For me those are the men who use women voluntarily and get an erection in the presence of captured, intimidated, possibly injured little girls and women. Those men who say they were «forced» to rape also belong to this group. They too apparently have an erection. (Sander 1994, s. xix.)

Serbiske soldater har rapportert om at de ble beordret og/eller tvunget til å voldta, og flere kvinnelige ofre har også bekreftet dette (Stiglmayer 1994). Sander karakteriserer disse likevel

som aktive voldtektsmenn fordi de på en eller annen måte klarer å gjennomføre voldtekten. Det er svært vanskelig, antagelig både for kvinner og menn generelt, å forstå hvordan noen menn kan voldta på bakgrunn av motiver utover den spesifikke handlingen, for eksempel i øyemed av krigsstrategi. Det at gjennomførelsen av voldtekt i tillegg forutsettes av en umenneskeligjøringsprosess fra overgriperens side, en prosess som tilsynelatende er stikk i strid med følelsene knyttet til fysiologien, gjør det hele ubegripelig.

Avslutningsvis vil jeg gjengi en fortelling Vetlesen presenterer om hvordan mennesker preges i et samfunn som planlegger og gjennomfører kollektiv ondskap. Propaganda ble produsert av de serbiske nasjonalistene i forkant av og under angrepene på bosniske muslimer (Vetlesen 1999). Propagandaen dreide seg blant annet om stereotypier om islam, som blant annet at muslimer er islamske fundamentalister, de sprer et farlig budskap og deres livsstil er en trussel mot Europas kristne kultur. Et sentralt trekk ved innholdet var ideen om at bosniske muslimer planla å kidnappe serbiske jenter og kvinner for å holde dem i harem. Serbistene, som Vetlesen omtaler dem som, rettferdiggjorde sine handlinger gjennom slik propaganda, og gjorde seg nærmest til redningsmenn fra de «farlige og truende muslimene», og de spilte på serbiske sivilers frykt. De smittende holdningene som ble fremmet, resulterte nærmest i et slags lettelsens sukk: «Det var godt vi tok dem, før de tok oss.» Journalist for *Washington Post* og *The New York Times*, Peter Maass har gjengitt en samtale med to serbiske kvinner i Bosnia-Hercegovina (Vetlesen 1999, s. 25). Kvinnene har flyttet inn i en leilighet som tidligere var bebodd av muslimer i byen Banja Luka. De tidligere beboerne er borte som følge av den etniske rensningen. Maass spør hvorfor muslimene som tidligere bodde i leiligheten de nå selv bor i, ble arrestert. Svaret er at de hadde planlagt å ta over byen og tvinge kvinnene inn i harem. Den ene kvinnen fortsetter: «Their Bible says men can have harems, and that's what they were planning to do once they had killed our men. Thank God they were arrested first.» Maass lurer på hvordan kvinnene kan vite at dette er sant. Det vet de fordi det ble sagt på radioen, og radioen lyver ikke. Han spør videre om en muslim noen gang har skadet dem. Litt fornærmet svarer de begge; nei. En av kvinnene legger til: «My relations with Muslims in the village were always very good. They were very nice people.» Det kan virke som om kvinnene fornektet omstendighetene rundt sin overtakelse av leiligheten, og situasjonen i landet som helhet. Kanskje var de så innprentet av propagandaens budskap at det førte til blind tro på myndighetenes handlinger. Forholdene likner, forskjellene til tross, på historien om Eichmann, og Arendts vekt på hvordan det totalitære samfunn kan viske ut enkeltmenneskets samvittighet og vurderingsevne over hva som er rett og galt. Vetlesen

refererer til et spørsmål Arendt stilte etter å ha hørt Eichmann fortelle om hvordan han traff igjen en gammel jødisk venn i Auschwitz som ventet på å dø i gasskammeret. Vennen var sliten av den tunge jobben han var satt til å gjøre, og Eichmann skaffet ham lettere arbeid med rett til pauser. Møtet ble avsluttet med at de tok hverandre i hendene. Eichmann følte glede over å ha truffet sin venn igjen og over at de hadde kunnet snakke sammen. Arendt spurte: «Is this a textbook case of bad faith, of lying self-deception combined with outrageous stupidity?» (Vetlesen 1999, s. 25) Vetlesen påpeker at spørsmålet like gjerne kunne ha vært stilt til de to serbiske kvinnene. Både Eichmann og de to kvinnene fornekte virkeligheten rundt sine egne forhold og handlinger. De evner ikke å se eller vil ikke se ondskaper som preger det store bildet. Vetlesen understreker at de serbiske kvinnenes godtroenhet var et resultat av flere år med serbisk propaganda som har inneholdt forestillinger om muslimer, deriblant deres angivelige planer om å oppnå en fundamentalistisk islamsk stat fri for serbere, med unntak av serbiske kvinner som skulle holdes i harem (Vetlesen 2005).

6. Sammenligning av de to konfliktene

Det skiller ca. 50 år mellom den andre verdenskrig og krigen i det tidligere Jugoslavia. Uten tvil var voldtekt en signifikant krigsforbrytelse under begge konfliktene. Soldater eller andre mannlige deltakere i krigen var nærmest utelukkende overgripere, og kvinner var i hovedsak ofre. Jeg har imidlertid nevnt at også menn kunne bli utsatt for seksuelle overgrep, men da også primært med menn som overgripere.

Når det gjelder litteraturen brukt i denne oppgaven, er det en markant forskjell mellom de to konfliktene når det gjelder mengden fortellinger gitt i førsteperson som innebærer egenopplevd voldtekt. Med unntak av Anonyms dagboknotater, som er en bok med detaljerte beskrivelser av kvinnenens skjebne i Berlin, er det få historier som gir beskrivelser av personlige erfaringer fra den andre verdenskrig. Gertjeanssen kommer inn på at de fleste av menneskene hun snakket med som levde ved østfronten under den andre verdenskrig, snakket om *andres* opplevelser av voldtekt eller fortalte om fenomenet i generelle ordlag (Gertjeanssen 2004). Dette kan forklares med ulike årsaker de kan ha hatt for ikke å ville snakke om dette. Gertjeanssen mistenkte at flere av dem hun snakket med selv kunne ha blitt voldtatt under krigen, men det var kun én kvinne som innrømmet det direkte. Litteraturen som omhandler konflikten i det tidligere Jugoslavia, er derimot rik på lange og detaljerte skildringer fra kvinner som ble utsatt for voldtekter. Der hvor Gertjeanssen erfarte at mange hadde vanskelig for å uttale ordet «voldtekt» direkte, virket ikke dette å være tilfelle når det gjaldt voldtekts ofre fra det tidligere Jugoslavia. Svært mange har fortalt sine historier anonymt, og slik gitt utenforstående innblikk i denne konfliktens brutale realiteter. Dette er av stor verdi når en søker forståelse for hvorfor krigsvoldtekter forekommer.

Voldtekt innebærer ydmykelse, krenkelse og nedverdiggelse, og er svært ofte preget av skam for ofrene, både i freds- og krigstid. Det er en svært traumatisk og ødeleggende hendelse, både psykisk og fysisk. Eftervirkningene kan være langvarige og svært alvorlige. Skjelsbæk argumenterer for at når voldtekts ofrene i Bosnia-Hercegovina oppfattet at overgrepene mot dem stod i sammenheng med angrep på hele deres etniske gruppe, kunne dette lette skam- og skyldfølelsen hos kvinnene (Skjelsbæk 2006, artikkel 4). De karakteriserte seg selv i større grad som overlevende, på lik linje med ofre for andre typer krigsforbrytelser. De voldtekts ofrene som derimot oppfattet overgrepet som et angrep på deres egen kjønnsidentitet, kunne ha vanskeligere for å takle ettervirkningene. De følte mer skam, og

hadde ofte større problemer med å snakke om sine opplevelser. Kanskje var de redde for at noen skulle tro det var et snev av frivillighet i voldtekten. En parallell kan trekkes til Anonym og hennes beskrivelser av situasjonen blant kvinnene i Berlin på slutten av den andre verdenskrig. Russiske soldater herjet nærmest fritt i byen, og svært mange kvinner ble voldtatt (Anonym 2005). Anonym inngår en slags forbindelse med enkelte soldater i håp om å slippe å være «fritt vilt» og for å få bedre tilgang til mat. Hun spør seg om hun da må kalle seg prostituert. Hun kommer imidlertid raskt til at dette er en ren overlevelsesstrategi. Spesielt skiller Anonyms forbindelse med majoren seg ut. Hadde det ikke vært for at han var en bevæpnet soldat i en invaderende hær, og hun en ubevæpnet kvinne i et okkupert land, kunne situasjonen sett ut som et tilnærmet normalt forhold mellom mann og kvinne. Slike forbindelser mellom offer og overgriper finnes det ikke spor av i litteraturen brukt i denne oppgaven som omhandler konflikten i det tidligere Jugoslavia. Om det betyr at det ikke eksisterte, er vanskelig å slå fast. Det ser imidlertid ut til at voldtektenes rolle var en annen og hadde noen andre karakteristikk under denne konflikten. Når det gjelder ofrenes tolkninger av egne erfaringer og situasjoner, skildrer Anonym en holdning som minner om Skjelsbæks ofre som oppfattet seg selv som overlevende etter angrep på deres etniske gruppe. Anonym snakker om at alle voldtektene i Berlin ble oppfattet av mange som en kollektiv skjebne. Hun forteller at kvinnene snakket om egenopplevde voldtekter, og det var åpenhet og fellesskap rundt temaet. Det utviklet seg til og med en slags galgenhumor blant kvinnene om alle voldtektene som skjedde. Anonym gir inntrykk av at egne opplevelser ble enklere å takle når nærmest alle i omgivelsene var berørt, enn om en hadde vært alene om dem.

Det ser ut til at voldtekt hadde en annen rolle for serberne under krigen i det tidligere Jugoslavia enn for tyskerne og russerne under den andre verdenskrig, i det minste fra militærledelsens side. Det har vært antatt at voldtekt bare er en av de forferdelige tingene som skjer i krig. En konsekvens, et symptom eller et biprodukt. Noen feminister, med Brownmiller i spissen, hevder at voldtekt i krig er et resultat av menns forakt for kvinner, og en krigssituasjon gir en mulighet til å agere på denne forakten. Dette argumentet har vært utsatt for mye kritikk, spesielt i de senere årene hvor verden har vært vitne til systematisk, kynisk og iskald bruk av voldtekt blant annet i det tidligere Jugoslavia, i Rwanda og i Darfur. Det har blitt klart at voldtekt og seksuelle overgrep kan opptre som en krigsstrategi. Det er bred enighet i litteraturen om at voldtekt ble planlagt i forkant av og bevisst og systematisk utført under den serbiske aggresjonen i Bosnia-Hercegovina. Målet med aggresjonen var folkemord og det som kalles etnisk rensing: å drepe, drive ut og ødelegge den muslimske befolkningen i

territorier som Serbia ønsket å tilegne seg. Voldtekt var blant annet en metode for å terrorisere, markere makt og skremme folk vekk på. Ofrene ble traumatiserte og ødelagte, noe som igjen skader hele det etniske samfunnet de tilhører. Svært mange ofre ble holdt fanget i voldtekts- og dødsleirer i lange perioder og utsatt for gjentatte gjengvoldtekter og annen tortur. Både de intervjuede soldatene, referert til i kapittel 4.3.3, og ofre har hevdet at soldater fikk ordre om og kunne bli tvunget til å voldta. Det finnes imidlertid beskrivelser som ikke kan karakteriseres som annet en uhyrlige og bestialske, og det blir svært vanskelig for en utenforstående å forstå at slike handlinger er nødvendige, og utøves kun for å oppnå et krigsstrategisk mål. Slike ekstremiteter må bunne i en form for hat, sadisme eller raseri.

Voldtekt var svært utbredt under den andre verdenskrig, men spørsmålet er om det også her var en krigsstrategi. Becks undersøkelser av hvordan den tyske Wehrmacht forholdt seg når tyske soldater begikk voldtekt, viser at skyldige soldater, spesielt ved vestfronten kunne bli idømt strenge straffer (Beck 2002). Ved østfronten derimot tonet situasjonen seg ganske annerledes. Menneskene her ble av den tyske, ariske stat ansett som laverestående. Sivilbefolkningen var derfor i mye større grad utsatt for grusom behandling, voldtekt inkludert. De få sakene reist mot soldater her, og saker mot soldater fra vestfronten, brukte argumentet om at soldater som voldtok, kunne skade Wehrmachts rykte. Det var også viktig at den militære disiplinen ble opprettholdt. Det var imidlertid krefter i den militære ledelsen som anerkjente at soldatene hadde behov for seksuell tilfredsstillelse. Bordeller ble sett på som en løsning for å forhindre homoseksuelle forhold og voldtekter. Denne oppgaven har ikke primært undersøkt denne formen for prostitusjon, men Gertjeanssen hevder at svært mange kvinner ble tvunget til å betjene soldater i bordellene. Dette kan derfor kalles tvangsprostitusjon og i realiteten regnes som voldtekt. Det kan også ha eksistert bordeller av mer frivillig art. Bordellvirksomheten fikk ikke bukt med voldtektsproblemet fra tysk side, spesielt i øst. Fordi tyske soldater var lært til å anse lokalbefolkningen som undermennesker, kan dette ha gjort terskelen for å voldta lavere. Det er imidlertid bred enighet i litteraturen om at voldtekt ikke var en krigsstrategi fra tyskernes side under krigen, i det minste ikke fra militærledelsens side (Beck 2002, Gertjeanssen 2004, Mühlhäuser 2006). Dermed kan det i stor grad utelukkes at soldatene voldtok som følge av direkte ordre fra høyere hold, og at det var handlinger direkte linket til krigens formål. Når det gjelder voldtektsbølgen begått av russiske soldater på vei mot og i Berlin mot slutten av den andre verdenskrig, ser det heller ikke ut til at dette var en krigsstrategi. Både Anonym (2005), Askin (1997) og Brownmiller

(1975) foreslår at hevn for tyskernes grusomheter i Sovjetunionen, var et sentralt element i russernes voldtekter av tyske kvinner.

Voldtekt i konflikten i det tidligere Jugoslavia var etter all sannsynlighet en krigsstrategi i folkemordet på det som i hovedsak var bosniske muslimer. Som jeg har vist tidligere ble kvinner voldtatt for å oppnå etnisk rensning territorier. Mange ble drept eller fordrevet. Mange ble også plassert i voldtekts- og dødsleirer over lengre perioder. Her ble flere unge jenter og kvinner voldtatt for med hensikt å gjøre dem gravide. De som ble gravide, kunne bli holdt fanget helt til graviditeten var passert tidspunktet for forsvarlig abort. Det virker absurd å lage barn med kvinner tilhørende et folkeslag som ønskes utryddet. Dette fenomenet er kanskje det som skiller voldtekter i det tidligere Jugoslavia tydeligst fra mange andre krigssituasjoner hvor fiendens kvinner har blitt voldtatt, inkludert den andre verdenskrig. Den tyske naziledelsen organiserte et grufullt folkemord på Europas jøder. Det eksisterte strenge lover og regler for tyske, ariske menneskers seksuelle samvær med jøder og andre folkeslag som ble ansett for å være mindreverdige i frykt for at det ariske blod kunne tynnes ut. Som jeg har forsøkt å vise i denne oppgaven hindret ikke dette tyske soldater fra å voldta jøder og andre folkeslag i øst. Men det er ingenting i litteraturen som tyder på at tyskere ønsket å gjøre kvinnene gravide. Dette ville jo være manifestasjonen på blandet blod. Her skiller serbernes folkemord seg fra nazistenes.

For å forsøke å forstå hvorfor menn voldtar i krig, må man kanskje stille spørsmål om hva motivene for å voldta er. Dette er et svært vanskelig spørsmål. Hva er det som driver overgriperen, og hva får ham til begå en voldelig og ødeleggende handling som det voldtekt er? Det finnes ingen fasitsvar på dette svært komplekse spørsmålet. Vi vet ikke hvorfor en soldat som har voldtatt i krig gjorde som han gjorde, eller hvordan han tenkte om det i ettertid. Hvis de det gjaldt ble stilt spørsmål om det, er det ikke sikkert de ville kunne svare. Det er bare mulig å reflektere over ulike teorier i håp om å nærme seg en slags forståelse.

Under den andre verdenskrig var sannsynligvis voldtekt ikke en del av en overordnet krigsstrategi verken fra tysk eller russisk side, dermed kan ikke omfanget av voldtekter som fant sted forklares ved hjelp av dette.

Gertjeanssen uttaler:

[...] rape is a crime of gender, and [...] the motivation for rapists is not only to have more power, but also to have sexual activity. In other words, although rape has little to do with sex for the victims, it does have something to do with sex and sexuality for the perpetrators. (Gerjeanssen 2004, s. 258.)

Hun hevder her at i tillegg til at makt er en del av det komplekse bildet, kan ønske om å ha seksuell aktivitet spilt en rolle for mange av overgriperne. Kanskje kan dette settes i sammenheng med Katz (1988) og hans teori om at en kriminell handling begås hvis den oppfattes som attraktiv i øyeblikket. Noen av menneskene Gertjeanssen snakket med, la vekt på at det var de unge og vakre jentene som var mest utsatte for voldtekter ved østfronten. Dette kan kanskje forsterke ideen om at det seksuelle spilte en rolle for noen av soldatene. En kan få inntrykk av at dette også var gjeldende for noen av de russiske soldatene Anonym skildrer. Spesielt de som forsøkte å lokke med seg kvinner mot betaling, og kom med mer eller mindre vulgære tilnærmelser. I flere av beskrivelsene fra det tidligere Jugoslavia som omhandler voldtekt, skildres et grovt og seksuelt ladet språk fra overgriperne rettet mot ofrene. Kanskje gir dette et hint om at det seksuelle var til stede for voldtektsmennene, selv om det ofte er makten og volden som er det framtrepende.

Maskulinitetsteori fokuserer på at menn må arbeide for å oppnå maskulinitet. Kanskje gjelder dette også i krig. Connell (2005) hevder at det eksisterte en hegemonisk maskulinitet i nazi-Tyskland. Den serbiske soldaten Borislav Herak uttalte at han ikke turte å vise at han synes det var «litt rart» å skulle voldta kvinner sammen med andre soldater. Anonym spør også om noen av de unge russiske soldatene voldtok tyske kvinner for å vise seg, og for å vinne aksept hos sine eldre medsoldater. Kan det tenkes at voldtekt er en måte å vise seg som en skikkelig mann og soldat på i en for mange forvirrende, voldelig og mannsdominert krigssituasjon? Skjelsbæk (2006, artikkel 1) hevder at en overgriper ilegger seg selv stereotype maskuline trekk, og sitt offer stereotype feminine trekk. Her kan kanskje maskulinitet settes i sammenheng med maktposisjoner i form av over- og underordning.

Hevn er et motiv som blir tillagt den russiske hæren under deres invasjon av Tyskland. Tyske soldater begikk grusomheter i stor skala i Sovjetunionen. Når situasjonen snudde, ønsket mange russiske soldater hevn, og det gikk ut over tyske sivile. Forakt og hat kan ha vært generatorer når tyske soldater begikk grusomheter, deriblant voldtekt, mot jøder og andre folkeslag de anså som mindreverdige. Dette kommer kanskje spesielt til syne i overgrep som innebar ytterligere vold mot offeret som kunne ende i drap. Umenneskeligjøring av ofrene kan også ha vært en sentral faktor. Dette finnes også i Katz' teorier sammen med at sterke

følelser, som hevn, raseri, makt og forakt kan være tilstede når alvorlige handlinger begås. Kanskje kan det tenkes at dette er følelser som forsterkes i en krigssituasjon, og som kan linkes til krigsvoldtekter.

Når det gjelder konflikten i det tidligere Jugoslavia, var antakelig voldtekt en krigsstrategi fra serbisk side. Litteraturen antyder at noen soldater kan ha blitt beordret, tvunget og truet til å voldta. Andre beskrivelser av overgrep innebærer det som ikke kan karakteriseres som annet enn sadistiske overgrep som nyter situasjonen der de kan terrorisere, torturere og voldta. Det er nærliggende å tenke at voldtekt, og spesielt de mest brutale og voldelige, dreier seg om ondskap. Psykologisk avstand og umenneskeliggjøring kan være elementer som legger til rette for utøvelsen av slike handlinger. Både Christie (1982), Arendt (Øverenget 2001) og Baumann (1998) foreslår at de fleste som utøver onde handlinger, egentlig er alminnelige mennesker. Kanskje kan Vetlesens teorier om den kollektive ondskap bidra til en forklaring på hvorfor vanlige mennesker utfører ondskap som voldtekt, i en krigssituasjon. Kollektiv ondskap er gjerne planlagt og organisert fra høyeste hold, og deltakerne skal tro at det de er med på, er nødvendig og uunngåelig.

Voldtekt var et organisert ledd i folkemordet av de bosniske muslimene, og elementer knyttet til dette kan ha vært forakt, hat, raseri og hevn. Teorier om at kvinner kan oppfattes som en nasjons eiendom, kan settes i sammenheng med folkemord som utøves for å utslette, fordrive eller ødelegge et folk. Når kvinner rammes, rammes også menn, samfunn og hele nasjoner, og voldtekt og seksualisert vold rettet mot svært mange kvinner kan føre til at samfunn og nasjoner preges i lang tid. Kanskje kan det trekkes en parallell mellom tyskernes holdning til jøder og andre antatt laverestående mennesker og serbiske nasjonalisters syn på muslimer. I begge tilfeller gikk politiske ledere i front for å karakterisere en annen etnisk-religiøs gruppe som truende og mindre verdt, og forsøkte å få resten av befolkningen til å tro det samme. Alkohol var også et tema i beskrivelser fra begge konfliktene, og kan ha forsterket noen eksisterende følelser, sløvet moralske holdninger og gjort terskelen for å begå grusomheter lavere.

Det som kanskje framstår som den største forskjellen når det gjelder voldtekt under den andre verdenskrig kontra voldtekt under krigen i det tidligere Jugoslavia, er hvordan omverdenen har oppfattet fenomenet. Etter den andre verdenskrig opprettet det internasjonale samfunnet krigsrettsretter for å stille krigsforbryterne til ansvar. Nürnbergdomstolen skulle stille tyske

krigsforbrytere til ansvar, og en annen i domstol Tokyo fikk ansvar for japanske krigsforbrytere. Til tross for at det fantes dokumentasjon på og vitner som kunne bekrefte at ulike former for kjønnete krigsforbrytelser fant sted, deriblant voldtekt, ble dette i det store og det hele ignorert av Nürnbergdomstolen (Askin 1997). Sivile kvinner utsatt for voldtekt ble dermed ikke anerkjent som ofre for krigsforbrytelser. Dette har antakelig sammenheng med at voldtekt er så lite tilstedeværende i litteraturen som omhandler den andre verdenskrig.

I løpet av 1970 og -80 tallet sørget kvinnesaksforkjempere og feminister for at kjønnsbasert kriminalitet ble satt på dagsorden over store deler av den vestlige verden. Det ble større bevissthet og kunnskap om forhold rundt incest, vold i hjemmet, voldtekt og andre seksuelle overgrep. Da folkemord igjen ble et faktum på europeisk jord et halvt århundre etter den andre verdenskrig og Holocaust, ble et nytt tribunal, ICTY¹⁴, opprettet. Under dette krigsoppgjøret ble voldtekt og tvungen prostitusjon for første gang i internasjonal lovs historie anerkjent og betraktet som krigsforbrytelser. Som tidligere nevnt er det et markant skille i litteraturen mellom den andre verdenskrig og krigen i det tidligere Jugoslavia når det gjelder fokus på seksualiserte krigsforbrytelser. Denne typen forbrytelser ble hovedsakelig ignorert i ettertid av den andre verdenskrig. I tiden under og etter konflikten i det tidligere Jugoslavia ble det produsert store mengder litteratur som fokuserte på den massive forekomsten av voldtekt og annen seksualisert vold, spesielt i Bosnia-Hercegovina mot den bosnisk-muslimske befolkningen. Politikere og internasjonale organer i Vest-Europa og USA kritiseres for ikke å ha grepet inn tidsnok i konflikten. Spesielt etter at det ble dokumentert at krigen fortonet seg som et folkemord, at det eksisterte konsentrasjonsleire og voldtekts- og dødsleire, og at ubevæpnede sivile ble massakrert. Journalister, forskere og akademikere reagerte derimot raskt, og har bidratt til økt kunnskap og bevissthet om at voldtekt var et våpen i krigen og er en alvorlig og omfattende krigsforbrytelse generelt: «[...] there is now a clearer recognition that sexual violence can be an actual weapon, rather than expression, of war.» (Arms to fight, arms to protect 1995.)

¹⁴ International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia

7. Avsluttende ord

Jeg har i denne oppgaven forsøkt å presentere forskjellig litteraturs framstilling og forståelse av krigsvoldtekter, de ulike situasjonene det kan forekomme i, og det som har sett ut til å være framtreddende trekk ved noen former for krigsvoldtekter. Jeg har i tillegg forsøkt å presentere noen teoretiske perspektiver som forhåpentlig har vært fruktbare i forsøket på å komme nærmere en forståelse av dette fenomenet. Voldtekt i krig begås som følge av en rekke ulike årsaker og motiver, og er således et høyst komplekst fenomen. En rendyrket forståelse av hva som gjør at voldtekt ofte er et stort problem i krigssituasjoner, er tilnærmet umulig å oppnå. Det som derimot er mulig, er å tilegne seg kunnskap om ulike forhold og mekanismer som kan ha betydning når det gjelder dette problemet. Eksempler på dette kan være hvordan maskuline, militære holdninger formes og arter seg og hva som genererer avhumanisering av andre mennesker. Slike forhold og mekanismer, sammen med det som kan kalles motiver eller årsaker til hvorfor soldater i krig voldtar, kan variere fra konflikt til konflikt. Askin kommenterer:

[...] rape crimes are committed for a multitude of reasons. Rarely is sexual assault committed for just one reason, and frequently, the various reasons combine and merge, making them difficult to distinguish concretely or isolate singularly. (Askin 1997, s. 15.)

Krigsvoldtekter kan ikke forstås ved hjelp av ett perspektiv alene. Flere perspektiver må trekkes inn. Ut i fra denne oppgavens funn i litteraturen, kan jeg foreslå en rekke årsaker eller motiver som ligger til grunn for at soldater voldtar i en krigssituasjon. Noen er kanskje riktigere enn andre, noen forekommer muligens oftere, noen er kanskje fullstendig feil, og det er helt sikkert noen som mangler. Rekkefølgen er vilkårlig, og jeg mener ikke å rangere på noen som helst måte:

Soldater voldtar for å yte vold eller for å markere sin makt. Soldater voldtar fordi de er på den seirende siden. Soldater voldtar i hevn. Soldater voldtar i hat, raseri, forakt eller avsky. Soldater voldtar fordi de ønsker seksuell aktivitet. Soldater voldtar fiendens kvinner for å ydmyke og ødelegge fienden. Soldater voldtar kvinner fordi de anser kvinnene selv som fiender. Soldater voldtar for å bevise sin virilitet og at de er «skikkelige menn». Soldater voldtar kvinner for å erobre. Soldater voldtar for å begå folkemord. Soldater voldtar for å gjøre kvinner gravide. Soldater voldtar for å markere sin maskuline potens overfor andre soldater. Soldater voldtar fordi de oppfordres, beordres eller tvinges til det. Soldater voldtar fordi de tror de har rett til det, som en slags belønning.

Forhold rundt voldtekt i krig kan deles inn i tre nivåer. Det første nivået er den overordnede konteksten. Her er det avgjørende hvordan karakter krigen har, hva som er målet med krigen og om voldtekt inngår i den militære ledelsens krigsstrategi. Det andre nivået innebærer prosesser på gruppenivå soldatene i mellom. Her kan begrepet homososialitet være relevant. Hvordan forholder soldatene seg til hverandre, og hvordan forholder gruppen seg til voldtekt? Det tredje nivået er på individnivå. Hvilke prosesser og forhold er det som gjør at en enkelt soldat velger å voldta? Flere elementer omtalt i denne oppgaven er ikke enkle å plassere inn i en slik skjematisk fremstilling. Likevel kan det være nyttig å fokusere på at voldtekter kan forstås ut i fra et samspill mellom flere nivåer. Et eksempel finnes i konflikten i Bosnia-Hercegovina. Voldtekt var sannsynligvis en overordnet krigsstrategi og ledd i folkemord på bosniske muslimer. Det er imidlertid ikke sikkert at denne forklaringen alene er tilstrekkelig for å forstå hvorfor hver enkelt soldat voldtok. Jeg har vært inne på at soldater følte seg beordret, tvunget og truet til å voldta. Andre kilder har beskrevet særdeles grusomme og sadistiske overgrep som tilsynelatende frydet seg over andres lidelser. Slike forskjeller kan ikke det overordnede nivået forklare. Det kan da være fruktbart å se på forhold på gruppenivå, individnivå eller på samspill mellom nivåene.

Uansett årsaker til og omstendigheter rundt voldtekter begått i krig, er lidelsene store for ofrene. En voldtekt er bestandig en brutal og voldelig handling. Om en kvinne voldtas som følge av en krigsstrategi eller som følge av en individuell soldats innfall, har liten betydning for hvordan hun opplever angrepet på sin identitet og kropp. FN og flere menneskerettsorganisasjoner har anslått at en million kvinner har vært utsatt for voldtekt og seksualisert vold som ledd i krigføring i løpet av de seneste årene (Krig på Maihaugen 2007). Tallet taler for seg selv. Et kjent uttrykk går som følger: Alt er lov i krig og kjærlighet. En million traumatiserte kvinner bør være tilstrekkelig for å revurdere en del av dette tilsynelatende uskyldige uttrykket. Alt er *ikke* lov i krig.

Denne oppgaven er viet til å forsøke å komme nærmere en forståelse på hvorfor soldater voldtar i krig. Som følge av temaets natur, har det vært fokusert på overgriperne som menn og kvinner som ofre. Jeg vil imidlertid påpeke at det finnes utallige ærlige og hederlige soldater rundt om i verden som ikke deltar i seksuelle overgrep mot sivile der de er stasjonert. Det har ikke vært denne oppgavens intensjon å generalisere eller fordømme verken soldater spesielt eller menn generelt.

Oppgaven inneholder 49 717 ord.

Litteraturliste

Allen, Beverly (1996): *Rape warfare. The hidden genocide in Bosnia-Herzegovina and Croatia*. Minneapolis: the University of Minnesota Press.

Anonym (2005): *En kvinne i Berlin*. N. W. Damm & Søn AS.

Arms to fight, arms to protect (1995): Olivia Bennett, Jo Bexley og Kitty Waenock (red.). London: Panos.

Askin, Kelly Dawn (1997): *War crimes against women. Prosecution in international war crimes tribunals*. The Hague: Kluwer Law International.

Bauman, Zygmunt (1998): *Moderniteten og Holocaust*. Oslo: Vidarforlaget.

Beck, Birgit (2002): «Rape. The military trials of sexual crimes committed by soldiers in the Wehrmacht, 1939-1944». I: Karen Hagemann og Stefanie Schüler-Springorum (red.): *Home/front. The military, war and gender in twentieth-century Germany*. New York: Oxford.

Bottino di Guerra. URL: <http://www.lastoriasiamonoi.rai.it/puntata.aspx?id=194> [Lesedato 16.03.2007]

Brownmiller, Susan (1975): *Against our will. Men, woman and rape*. New York: Fawcett Columbine.

Christie, Nils (1982): *Hvor tett et samfunn?* Oslo: Universitetsforlaget.

CID (2000): *I begged them to kill me. Crime against the women of Bosnia-Herzegovina*. Sarajevo: Center for Investigation and Documentation of the Association of Former Prison Camp Inmates of Bosnia-Herzegovina.

Connell, R. W. (2005): *Masculinities*. Berkeley og Los Angeles: University of California Press.

Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide. URL:
<http://www.un.org/millennium/law/iv-1.htm> [Lesedato 23.03.2007]

Ellingsen, Dag, Inga Dóra Björnsdóttir og Anette Warring (1995): *Kvinner, krig og kjærlighet*. Oslo: Cappelen Forlag.

Ericsson, Kjersti og Eva Simonsen (2005): *Krigsbarn i fredstid*. Oslo: Universitetsforlaget.

Giertsen, Hedda (2000): *K og måter å forstå drap på*. Oslo: Universitetsforlaget.

Gertjanssen, Wendy Jo (2004): *Victims, heroes, survivors. Sexual violence on the eastern front during world war II*. Avhandling framlagt for The Faculty of the Graduate School of the University of Minnesota som del av graden Doctor of Philosophy.

Hobson, Kristin (1998): «Kvinner, krig og voldtekt.» I: *Materialisten* nr. 2-3, s. 31-52.

Holgersson, Charlotte (2006): «Homososialitet som kønsordnande process». I: *Nordisk tidsskrift for maskulinitetsstudier* nr. 1, s. 25-41.

Jon, Nina (2007): *En skikkelig gutt. Arbeidet med å forme en passende maskulinitet på Foldin vernet skole 1953-1970*. Oslo: Unipub forlag.

Katz, Jack (1988): «Introduction & Ch. 2: Sneaky Thrills». I: *Kopisamling KRIM4001, del 2 av 2. Sentrale teoretiske perspektiver i kriminologi*. Oslo: Universitetet i Oslo, Institutt for kriminologi og retts sosiologi.

McKinnon, Catharine A. (1994): «Turning rape into pornography: postmodern genocide» I: Alexandra Stiglmayer (red.): *Mass rape. The war against women in Bosnia-Herzegovina*. Lincoln og London: University of Nebraska Press.

Krig på Maihaugen. URL: <http://www.redcross.no/Article.asp?ArticleID=16712&oppslag=1>
[Lesedato 04.05.2007]

Mühlhäuser, Regina (2006): *Contingent policies: the nazi efforts to control sexual encounters between German men and local women in the «occupied eastern territories», 1941-1945.* Forelesning ved konferansen «War and sexuality in 20th century Europe», Esbjerg Universitet, 29. juni 2006.

Ordbok.no: «Bolsjevik». URL:

<http://www.ordnett.no/ordbok.html?search=bolsjevik&publications=23> [Lesedato 04.05.2007]

Oxford Reference a: «Ottoman Empire». URL:

<http://www.oxfordreference.com/views/ENTRY.html?entry=t142.e8571&srn=1&ssid=365295578#FIRSTHIT> [Lesedato 28.03.2007]

Oxford Reference b: «Habsburg». URL:

<http://www.oxfordreference.com/views/ENTRY.html?entry=t142.e5002&srn=2&ssid=784322558#FIRSTHIT> [Lesedato 28.03.2007]

Reference.com: «Bolshevik» URL: <http://www.reference.com/search?q=Bolshevik> [Lesedato 04.05.2007]

Sander, Helke (1994): «Prologue». I: Alexandra Stiglmayer (red.): *Mass rape. The war against women in Bosnia-Herzegovina*. Lincoln og London: University of Nebraska Press.

Sernhede, Ove (2001): «Svart macho eller vit velour». I: *Kopisamling KRIM4001, del 2 av 2. Sentrale teoretiske perspektiver i kriminologi*. Oslo: Universitetet i Oslo, Institutt for kriminologi og rettssosiologi.

Skjelsbæk, Inger (2006): *Voicing silence. A political psychological analysis of the aftermath of the Bosnian war rapes*. Mangfoldiggjort doktorgradsavhandling. Flere pag. Trondheim: NTNU.

- Hoveddel, s. 1-75

- Artikkel 1: Sexual violence and war: mapping out a complex relationship

- Artikkel 4: Victim and survivor: Narrated social identities of women who experienced rape during the war in Bosnia-Herzegovina

Stiglmayer, Alexandra (1994): «The rapes in Bosnia-Herzegovina». I: Alexandra Stiglmayer (red.): *Mass rape. The war against women in Bosnia-Herzegovina*. Lincoln og London: University of Nebraska Press.

The Oxford Companion to Politics of the World (2001). Joel Krieger (red.). New York: Oxford University Press.

Vetlesen, Arne Johan (1999): «Ondskap i Bosnia». I: Henrik Thune og Vegard V. Hansen (red.): *Etter Srebrenica. Massakre, militærmakt og moral*. Oslo: Norsk Utenrikspolitisk Institutt.

Vetlesen, Arne Johan (2005): *Evil and human agency. Understanding collective evildoing*. New York: Cambridge University Press.

Virgili, Fabrice (2002): *Shorn women. Gender and punishment in liberation France*. New York: Oxford.

Vranic, Seada (1996): *Breaking the wall of silence: the voices of raped Bosnia*. Zagreb: Antibarbarus.

Willmott, H.P., Robin Cross og Charles Messenger (2005): *Andre verdenskrig*. N. W. Damm & Søn AS.

Øverenget, Einar (2001): *Hannah Arendt*. Oslo: Universitetsforlaget